दुई शब्द

यस गाउँपालिकाको केन्द्र साविक पुजा गा.वि.स.को कार्यालय, साविकका गा.वि.स.हरू अर्खा, रजवारा, पूँजा, खुङ, लिवाङ (१-६) र नारीकोट समावेश गरी ७ वटा वडाहरू कायम गरी मिति २०७३/११/२२ मा गौमुखी गाउँपालिका गठन गरिएपछि पहिलो प्रकाशित दस्तावेजको रूपमा आउनलागेको पार्श्वचित्र छोटो समयमै तयारी गर्न पाउँदा अत्यन्तै खुसी लागेको छ ।

राज्यको पुनर्संरचनाका सिलसिलामा स्थापित यस गाउँपालिकाको यथार्थ विद्यमान अवस्था झल्काउन पार्श्वचित्र तयारीले गाउँको विकासका वर्तमान अवस्थालाई चित्रित गरेका छ ।यस्तो चित्रणले आगामी दिनमा हामीले तर्जुमा गर्नु पर्ने नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकिकरण गरी उपलब्ध सीमित स्रोत साधनको अधिकतम सदुपयोग गरीगाउँपालिका विकासलाई गति प्रदान गर्न अवश्यपनि सहयोग पुऱ्याउने आशा तथा विश्वास लिएको छु ।यस अध्ययन प्रतिवेदनले प्रायःसबै क्षेत्र तथा वस्तुगत यथार्थलाई समेट्ने प्रयास गरेको भएतापनि सीमित समय र स्रोतसाधनको सीमाभित्र गरिएको अध्ययन आफैमा पूर्ण नहुन सक्छ। यसलाई समय सन्दर्भअनुसार परिष्कृत र परिमार्जित गर्ने दायित्व हाम्रो काँधमा आएको महशुस हामी सबैले गरेका छौं ।

योजनावद्ध विकासको आधारको रूपमा रहने यो पार्श्वचित्र समयमै तयार गर्नलगाउने गाउँकार्यपालिकाका सम्पूर्ण टिम, कार्यकारी अधिकृत तथा अन्य वडा तहमा महत्वपूर्ण जिम्मेवारी पुरा गर्ने कर्मचारी एवं निर्वाचित जनप्रतिनिधि लगायत तथ्याङ्क उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघसंस्था तथा अन्य सबैमा गाउँपालिकाको तर्फबाट आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।साथै अध्ययन प्रतिवेदन समयमै सम्पन्न गर्ने इन्टेन्सिभ स्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौंलाई हार्दिक धन्यबाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा समग्र गाउँपालिकाको विकासको आधारचित्र कोर्न यो प्रतिवेदन सहयोगी बनोस र दीर्घकालिन सोचकासाथ अगाडि बढ्न हामी सबैलाई दिशानिर्देश प्राप्त होस भन्ने सुभेच्छा प्रकट गर्दछु ।

विष्णु कुमार गिरी
अध्यक्ष

मेरो दुई शब्द

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि गाउँको समग्र तथ्याङ्क आवश्यक पर्दछ। यसै आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ।जसमा गाउँपालिकाको विभिन्न विषय समावेश गरिएको स्रोत नक्साहरू विषयगत कार्यालयहरूबाट सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूमा आधारित भइ उपलब्ध भएसम्मका कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, वन, सिंचाई, खानेपानी, विद्युत आदिका तथ्याङ्क समावेश गरी गाउँ पार्श्वचित्र तयारी गरिएको छ।

यस गाउँपालिकाको अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थी, अनुसन्धानकर्ता, योजना निर्माणकर्ता तथा गाउँवासीहरूलाई पार्श्वचित्रले सूचना प्रदान गर्न सहयोग पुग्ने छ भन्ने मैले आशा लिएको छु। पार्श्वचित्रमा उल्लेखित विवरणमा गाउँपालिकाको राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण छुट्टिने नक्सा, भू-वर्गीकरण तथा भू-उपयोग नक्साका साथै पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना २०६८का विविध पक्षहरू समावेश गरिएका छन्।

अन्तमा प्रस्तुत पार्श्वचित्र तयारी गर्ने सिलसिलामा सूचना संकलन गर्न प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण विषयगत कार्यालय, संघ/संस्था, सामाजिक परिचालक, वडासचिवहरू, गाउँकार्यपालिकाका कर्मचारीहरू, कार्यकारी अधिकृत तथा शुरुदेखि तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधनगरी पार्श्वचित्र लाई यो रूप दिने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभ स्टडीएण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि. काठमाडौंलाई विशेष धन्यबाद दिन चाहन्छु।

तुल्सी सुनार

उपाध्यक्ष

मेरो भन्नु

कुनै पनि विकासको मार्ग तयार गर्ने उद्देश्यका लागि योजनाको सहीछनोट, प्रभावकारी कार्यान्वयन, सरोकारवालाहरूको चासो, त्यसको निरन्तर अनुगमन एवम मूल्याङकन र दिगोपनाका लागि सही र वस्तुनिष्ठ निर्णयलिन तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्दछ। विगतबाट सिकेर वर्तमानको भोगाईका आधारमा भविष्यका लागि योजना तर्जुमा गर्नु वर्तमान पुनसंरचित स्थानीय तह को पहिलो आवश्यकता हो भन्नेमा दुईमत हुन सक्दैन । आवश्यकताअनुसार योजना तथा कार्ययोजनाहरू अगाडि बढाउन नसकिएमा जनताले स्थानीय तहबाट राखेका अपेक्षा पुरा हुन सक्दैनन् ।यसै कारण वर्तमानका हाम्रा धरातलीय, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा आर्थिक अवस्थाका पहिचान गरी भविष्यका आवश्यकता आँकलन गर्ने उद्देश्यका साथै यो अध्ययनप्रतिवेदन(पार्श्वचित्र) सीमित समय तथा स्रोत र सीमाभित्र रही तयार गरिएको हो। पार्श्वचित्रलाई सामान्यरूपमा अध्ययन गर्ने जो कोहीले पनि यस गाउँपालिकाको वर्तमान अवस्था सहजै आँकलन गर्न सक्ने देखिन्छ। यो पार्श्वचित्रलाई एकातिर गाउँको सम्पूर्ण चिनारीका रूपमा हेर्न सकिन्छ भने अर्कोतर्फ हाम्रा सम्भावना र चुनौतिहरूलाई पहिचान गर्न सकिन्छ ।

पार्श्वचित्रतयारीको क्रममा आफ्नो महŒवपूर्ण समय प्रदान गर्ने गाउँपालिका अध्यक्षज्यू, उपाध्यक्षज्यू विषयगत कार्यालयका प्रमुख लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी, वडाध्यक्षज्यूहरू, वडासचिवसाथीहरू, सामाजिक परिचालकहरू विभिन्न संघ/संस्थाका प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरू तथा पार्श्वचित्रलाई यो रूप दिन सहयोग पुऱ्याउनु हुने परामर्शदाता श्री इन्टेन्सिभस्टडी एण्ड रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.काठमाडौंलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

अन्तमा, यो पार्श्वचित्र आफ्नो उद्देश्य प्राप्तिमा सफल रहोस भन्ने सुभेच्छा व्यक्त गर्दछु।

सावित्रा पाण्डे

कार्यकारी अधिकृत

विषयसूची

खण्ड १ : भूमिका १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ अध्ययनको उद्देश्य १

१.३ अध्ययनको महŒव २

१.४ अध्ययनको औचित्य २

१.५ अध्ययन विधि २

१.६ अध्ययनका सीमाहरू ३

खण्ड २ : गौमुखी गाउँपालिकाको परिचय ४

२.१ संक्षिप्त परिचय ५

२.२ भौगोलिक अवस्थिति ६

२.३ राजनैतिक तथा प्रशासनिक केन्द्र ६

२.४ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी) ९

२.४.१ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति ९

२.४.२ भू-आकृति तथा माटोको बनोट ९

२.४.३ हावापानी ११

२.५ भू-क्षेत्रको बर्गीकरण १२

२.६ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसरहरू १५

२.७ गाउँपालीकाको समस्या, चुनौती, अवसर र सम्भावनाहरू १६

२.८ गाउँपालिकाको अन्य गाउँपालिका/नगरपालिकासंग सम्बन्ध १७

२.९ नदी तथा ताल तलैयाहरू १८

२.१० धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महŒवका स्थलहरू २१

२.११ मुख्य चाडपर्वहरु २५

२.१२ संस्कृति, कला, भाषा र साहित्य २७

खण्ड ३ : जनसाङ्खिक विवरण २९

३.१ जनसंख्याको विवरण ३०

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण ३०

३.३ घरमूलीको लैङ्गिक विवरण ३५

३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३५

३.५ उमेर समूहअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३७

३.६ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण ३८

३.७ जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ४१

३.८ मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको विवरण ४२

३.९ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ४३

३.१० परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ४४

३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४५

३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४७
३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ४८
३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४८
३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४९
३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५०
३.१७ बसाई सराईको अवस्था ५२
३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण ५४
३.१९ संख्याको विवरण ५४
खण्ड ४ : भू-उपयोग **५६**
४.१ गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण ५७
४.१.१ सार्वजनिक जग्गाको विवरण ५७
४.२ बस्ती विकासको स्वरूप ५८
४.३ क्रमिक विकास भैरहेको बस्तीहरूको वर्तमान स्वरूप ५९
४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू ६०
४.५ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र ६०
४.६ गाउँपालिकामा हुनसक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ६२
खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति **६३**
५.१ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप ६३
५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ६३
५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण ६४
५.४ कृषि ६४
५.४.१ कृषिजन्य बालीसम्बन्धी विवरण ६६
५.४.२ कृषक समूहको विवरण ६६
५.४.३ कृषि बालीमा लाग्ने रोग ६८
५.४.४ कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण ६८
५.४.५ बाली पात्रो ६९
५.४.६ कृषि बजारीकरण ६९
५.४.७ कृषि पकेट क्षेत्रको बिबरण ७०
५.४.८ जग्गाको उर्वराशक्ति ७०
५.४.९ एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ७१
५.४.१० कृषि सहकारी संस्थाहरूको विवरण ७१
५.५ सिंचाइ ७२
५.६ पशुपालन ७३
५.६.१ पशु सेवा केन्द्र ७३
५.६.२ पशु नश्ल ७३
५.६.३ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरू ७४
५.६.४ गाई/भैंसी/बाखा फार्महरूको विवरण ७५
५.६.५ गाउ“पालिकामा दुग्ध बजारीकरण ७६

५.६.६ मासु बजारीकरण ७६
५.६.७ पशुपंक्षी पालन तथा विकासका गैर सरकारी साझेदारहरू ७६
५.७ पर्यटन ७७
५.८ थोक तथा खुद्रा व्यापार ७७
५.८.१ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था ७८
५.८.२ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति ७८
५.९ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू ७९
५.१० गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण ८०
५.११ बैंक तथा वित्तिय संस्थाको विवरण ८०
५.१२ सहकारी संस्थाको विवरण ८०
५.१३ संघ संस्था तथा विभिन्न समूहहरू ८१
खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार ८३
६.१ यातायात ८४
६.२ संचार ८७
६.२.१ टेलिफोन/मोबाइल ८७
६.२.२ हुलाक सेवा ८७
६.३ विद्युत ८७
६.३.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ८७
६.३.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ९०
खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा ९२
७.१ शिक्षा ९२
७.२ साक्षरता स्थिति ९२
७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९३
७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९४
७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ९५
७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ९६
७.२.५ स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण ९७
७.२.६ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू ९८
७.३ स्वास्थ्य ९९
७.३.१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू ९ँझबभि ञ्यक्रगलष्तथ ज्भबतिज ख्यगिलतभभचकo १०२
७.३.२ गाउँघर क्लिनीक र नियमित खोप १०२
७.३.३ एच. आई. भी./एडसको अवस्था १०२
७.३.४ झाडापखलासम्बन्धी विवरण १०३
७.३.५ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण १०३
७.३.६ परिवार नियोजन १०५
७.३.७ खोपको विवरण १०६
७.३.८ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम १०६
७.३.९ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर १०८
७.३.१० बालपोषण सम्वन्धी विवरण १०८

७.४ खेलकुद मैदान, खुला क्षेत्र तथा मनोरञ्जन ११०
७.५ नागरिक सुरक्षा सेवा १११
७.५.१ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था १११
७.६ महिला तथा बालबालिका १११
७.६.१ महिलासम्बन्धी विवरण १११
७.६.२ बालबालिकासम्बन्धी विवरण ११२
७.६.३ बालक्लब ११४
७.७ अपाङ्गताको विवरण ११५
७.८ सामाजिक सुरक्षा भत्ता ११६
७.९ शान्ति सुरक्षा ११७
७.१० खानेपानी तथा सरसफाई ११८
७.१०.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य स्रोतको विवरण ११८
७.१०.२ खानेपानीको विवरण ११८
७.१०.३ शौचालयको विवरण १२०
७.१०.४ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण १२१
७.११ सरसफाईको अवस्था १२१
७.१२ फोहोर मैला व्यवस्थापन १२२
खण्ड ८ : वन तथा वातावरण **१२३**
८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पति १२३
८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण १२३
८.३ लघु वन पैदावार १२४
८.४ गाउँपालिकामा पाईने वनस्पति तथा वन्यजन्तु १२५
८.५ वनजंगल १२६
८.५.१ सामुदायिक वन १२६
८.५.२ धार्मिक वन १२९
८.५.३ सरकारद्वारा व्यवस्थित वन १२९
८.५.४ निजी वन १३०
८.६ वनपैदावारको माग र आपूर्ति १३०
८.७ जडिबुटीसम्बन्धी विवरण १३०
८.८ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम १३०
खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिवीको स्थिति **१३२**
९.१ मानव विकास सूचकको विवरण ९ज्ञ्क्ष० १३२
९.२ मानव गरिवी सूचकाङ्क ९ज्ञमबल एयखभचतथ क्ष्लमभह० १३३
९.३ मानव विकास र गरिवी १३३
९.४ गरिवी न्यूनीकरण १३४
९.५ समग्र विकास स्थिति १३४

तालिका सूची

तालिका नं. १: गौमुखी गाउँपालिकाको वडा विभाजन ६
तालिका नं. २: गौमुखी गाउँपालिकाको वार्षिक औषत तापक्रम ११
तालिका नं. ३: नदी/खोलाहरूको विवरण १८
तालिका नं. ४: ताल/पोखरीहरूको विवरण १९
तालिका नं. ५: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेको मठ, मन्दिर तथा प्राकृतिक स्थलको विवरण २५
तालिका नं. ६: जनसंख्याको विवरण ३०
तालिका नं. ७: वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण ३१
तालिका नं. ८: घरमूलीको लैङ्गिग विवरण ३५
तालिका नं. ९: १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण ३६
तालिका नं. १०: उमेर समूहअनुसार पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण ३७
तालिका नं. ११: उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण ३८
तालिका नं. १२: गौमुखी गाउँपालिकाको जनसंख्या र जातको विवरण ४१
तालिका नं. १३: मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको विवरण ४२
तालिका नं. १४: धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण ४४
तालिका नं. १५: परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण ४४
तालिका नं. १६: महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण ४५
तालिका नं. १७: महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण ४७
तालिका नं. १८: अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण ४८
तालिका नं. १९: बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण ४८
तालिका नं. २०: छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण ४९
तालिका नं. २१: जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण ५०
तालिका नं. २२: गाउँपालिकामा भएका भवनहरूको विवरण ५२
तालिका नं. २३: व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण ५४
तालिका नं. २४: मतदाता संख्याको विवरण ५४
तालिका नं. २५: भू-उपयोग विश्लेषण ५७
तालिका नं. २६: सार्वजनिक जग्गाको विवरण ५८
तालिका नं. २७: गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण ६२
तालिका नं. २८: आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था ६३

तालिका नं. २९: आश्रित जनसंख्याको विवरण ६४
तालिका नं. ३०: प्रमुख कृषि उपजहरू ६५
तालिका नं. ३१: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेका कृषिजन्य बालीसम्बन्धी विवरण ६६
तालिका नं. ३२: कृषक समूहको विवरण ६६
तालिका नं. ३३: कृषि समूहको विवरण ६६
तालिका नं. ३४: विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण ६८
तालिका नं. ३५: कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण ६८
तालिका नं. ३६: बाली पात्रोको विवरण ६९
तालिका नं. ३७: कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण ७०
तालिका नं. ३८: जग्गाको उर्वराशक्तीको विवरण ७१
तालिका नं. ३९: एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण ७१
तालिका नं. ४०: कृषि सहकारी संस्थाहरूको विवरण ७१
तालिका नं. ४१: गौमुखी गाउँपलिकामा सिंचाई स्थिति ७२
तालिका नं. ४२: पशु सेवा केन्द्रहरू ७३
तालिका नं. ४३: पशुपन्छीमा लाग्ने रोगको विवरण ७४
तालिका नं. ४४: व्यापारिक क्षेत्रको विवरण ७८
तालिका नं. ४५: बैक तथा वित्तिय संस्थाहरूको विवरण ८०
तालिका नं. ४६: सहकारी संस्थाको विवरण ८१
तालिका नं. ४७: संघ/संस्थाको विवरण ८२
तालिका नं. ४८: विद्यमान सडक सञ्जाल ८४
तालिका नं. ४९: गाउँपालिकामा भएको बस पार्क वा बस स्टेसनको विवरण ८५
तालिका नं. ५०: विभिन्न वडाहरूबाट गाउँ कार्यपालिकाको कार्यलयसम्मको दुरी ८५
तालिका नं. ५१: झोलुङ्गे पुलको विवरण ८६
तालिका नं. ५२: बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने स्रोत ८८
तालिका नं. ५३: गाउँपालिकामा उपलब्ध विद्युत सेवाको विवरण ८९
तालिका नं. ५४: गाउँपालिकामा भएको जलविद्युत आयोजनासम्बन्धी विवरण ८९
तालिका नं. ५५: खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण ९०
तालिका नं. ५६: साक्षरता दर ९३
तालिका नं. ५७: शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९३
तालिका नं. ५८: विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण ९४

तालिका नं. ५९: उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण ९५
तालिका नं. ६०: गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण ९६
तालिका नं. ६१: साविकका गाविसअनुसार शिक्षण संस्थाको विवरण ९७
तालिका नं. ६२: स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण ९७
तालिका नं. ६३: गाउँपालिकामा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण १०१
तालिका नं. ६४: स्वास्थ्य संस्थाबाट विभिन्न स्वास्थ्य सेवा पाउने व्यक्तिहरूको विवरण १०१
तालिका नं. ६५: एच.आई.भी./एडससम्बन्धी विवरण १०२
तालिका नं. ६६: झाडा पखलासम्बन्धी विवरण १०३
तालिका नं. ६७: सूरक्षित मातृत्वसम्बन्धी विवरण १०५
तालिका नं. ६८: परिवार नियोजनको अस्थायी विधि १०५
तालिका नं. ६९: बालबालिकामा लगाईएको खोपको विवरण १०६
तालिका नं. ७०: बालबालीकालाई देखा परेको रोगको विवरण १०८
तालिका नं. ७१: पोषणसम्बन्धी विवरण १०९
तालिका नं. ७२: खेलकुद मैदान तथा खुला क्षेत्रको विवरण ११०
तालिका नं. ७३: बाल क्लबको विवरण ११५
तालिका नं. ७४: अपाङ्गताको विवरण ११५
तालिका नं. ७५: समाजिक सूरक्षा भत्तासम्बन्धी विवरण ११७
तालिका नं. ७६: प्रहरी कार्यलयको विवरण ११७
तालिका नं. ७७: परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य स्रोत ११८
तालिका नं. ७८: खानेपानीको विवरण ११८
तालिका नं. ७९: खानेपानीको श्रोतको विवरण ११९
तालिका नं. ८०: पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार खानेपानी प्रयोगको अवस्था १२०
तालिका नं. ८१: शौचालयको प्रकारकार १२०
तालिका नं. ८२: वडागत शौचालय संख्याको विवरण १२१
तालिका नं. ८३: सरसफाईको अवस्था १२१
तालिका नं. ८४: गौमुखीमा उपलब्ध गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको सूची १२५
तालिका नं. ८५: सामुदायिक वनको विवरण १२८
तालिका नं. ८६: मानव विकास सूचकको विवरण ९ज्म्क्ष० १३२
तालिका नं. ८७: गरिवी दरको विवरण १३३
तालिका नं. ८८: गौमुखी गाउँपालिकाको गरिवी दरको विवरण १३४

नक्सा सूची

नक्सा नं १: गौमुखी गाउँपालिकाको समग्र वस्तुगत विवरण ४
नक्सा नं २: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत विभाजन ७
नक्सा नं ३: गौमुखी गाउँपालिकाको नाम सहित वडा विभाजन ८
नक्सा नं ४: गौमुखी गाउँपालिकाको उचाइ विभाजन १०
नक्सा नं ५: गौमुखी गाउँपालिकाको भिरालोपन १४
नक्सा नं ६: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेको नदी सञ्जाल २०
नक्सा नं ७: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेको धार्मिक क्षेत्रहरू २६
नक्सा नं ८: गौमुखी गाउँपालिकाको जनसंख्या विवरण २९
नक्सा नं ९: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत क्षेत्रफल विभाजन ३२
नक्सा नं १०: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत जनसंख्या विभाजन ३३
नक्सा नं ११: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत घरधुरी विभाजन ३४
नक्सा नं १२: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत लैङ्गिक विभाजन ४०
नक्सा नं १३: गौमुखी गाउापालिकाको बसाई अवस्था ५३
नक्सा नं १४: गौमुखी गाउापालिकाको भू□उपयोग ५६
नक्सा नं १५: गौमुखी गाउापालिकामा रहेको स८क सञ्जाल ८३

खण्ड १ : भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

दिगो र योजनाबद्ध विकासलाई अगाडि बढाउनका लागि वैज्ञानिक योजना पद्धतिको आवश्यकता पर्दछ। वैज्ञानिक योजना पद्धति निर्माणका लागि भरपर्दो तथ्याङ्क अपरिहार्यता हुन्छ। त्यसैले तुलनात्मक अध्ययन, अनुसन्धान, विश्लेषण, विवेचना गर्न, सम्भावनाहरूको खोजी गर्न सही तथ्याङ्कले महŒवपूर्ण भूमिका खेल्दछ। कुनै पनि स्थानीय तहमा रहेका विषयगत कार्यालयहरू तथा अन्य संघसंस्थाहरूको तथ्यगत स्थिति झल्कने गरी उपलब्ध भएसम्मका सूचनाहरूलाई व्यवस्थित ढंगले संकलन गरी यो गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र तयार गरिएको छ।

नेपाल सरकार संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्देशन गरेबमोजिम गाउँपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। चौधौँ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) ले पनि गाउँपालिकाहरूको तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्ने कार्यलाई नीतिगत प्राथमिकता दिएको र गाउँपालिकाहरूले भौगोलिक सूचना केन्द्र स्थापना र मानव स्रोत विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्ने थप दायित्व उल्लेख गरेको छ। यसै प्रयोजनको लागि गाउँपालिकाको वस्तुस्थिति झल्कने गरी यी पार्श्वचित्र ९एचयाष्भि० तयार गरिएको हो।

१.२ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका मुख्य उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन्।

क) गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सेवा सुविधाहरूको बारेमा जानकारी गराउने।

ख) गाउँपालिकाक्षेत्रभित्रको सम्भावना र समस्याहरूको अवगत गराउने।

ग) स्थानीय आवश्यकता र स्रोत साधनको विनियोजनको अवस्थाको जानकारी गराउने।

घ) गाउँपालिकाको जनसंख्या तथा विकासात्मक वस्तुस्थिति औँल्याउने।

ङ) गाउँपालिका भित्र बसोवास गर्ने मानिसहरूको आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक, तथा पेशागत स्थितिको बारेमा जानकारी गराउने।

च) गाउँपालिकाक्षेत्रभित्र रहेका प्राकृतिक स्रोत, साधन तथा सीपको पहिचान गरी समष्टिगत विवरण प्रस्तुत गर्ने।

छ) गाउँपालिकाको वास्तविक र वस्तुगत सूचना संकलन तथा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने।

ज) गाउँपालिकाक्षेत्रको तथ्याङ्कको आधारमा जिल्ला तथा राष्ट्रिय स्तरसम्म सूचना उपलब्ध गराई व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने।

झ) गाउँपालिकास्तरमासञ्चालित कार्यक्रमको पृष्ठपोषण ९भभमदबअप०प्रदान गरी आगामी कार्यक्रमको लागि मार्गनिर्देश गर्न सहयोग पुर्‍याउने।

ञ) गाउँपालिकाको भावी योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने।

१.३ अध्ययनको महŒव

नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्देशन गरेबमोजिम गाउँपालिका/नगरपालिकाहरूले आफ्नो क्षेत्रको विकासको लागि भरपर्दो तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । गाउँपालिकाको भावी योजना तथा कार्यक्रम र नीति निर्माणको कामलाई आधार प्रदान गर्ने उद्देश्यका साथ तयार गरिएको पार्श्वचित्रले तुलनात्मक मूल्याङ्कनका लागि त्यस ठाउँको वस्तुस्थिति सम्वन्धी जानकारी स्पष्ट प्रस्तुत गर्दछ । विभिन्न स्थानको आवश्यकतामा आधारित विकासका कार्यक्रम तथा रणनैतिक योजना तर्जुमा गर्न यस अध्ययनले गौमुखी गाउँपालिकालाई सहयोग गर्नुका साथै समावेशी-समानुपातिक र समन्यायिक विकासमा अन्य सरोकारवालाहरूलाई समेत यस क्षेत्रको तथ्यपरक जानकारी प्रदान गर्दछ। यसका अलावा गाउँपालिका पार्श्वचित्रको यो अध्ययन सम्बन्धित क्षेत्रका संघ संस्था एवं अनुसन्धानकर्ता, योजनाकार, शिक्षाकर्मी, समाजसेवी लगायत सरोकारवालाहरूलाई उपयोगी हुने भएकोले यस अध्ययनको महŒव रहेको विषय प्रस्ट हुन्छ ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

स्थानीय आवश्यकता तथा सहभागितामा आधारित विकासका कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्न नेपाल सरकारले स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिकाहरूलाई दिँदै आएको अनुदानहरूमा क्रमश वृद्धि गर्दै लगेको देखिन्छ। विकास खर्च थप गर्नुका साथै नेपाल सरकारले गाउँपालिकाहरूको न्यूनतम शर्त मापनका सूचकहरू पनि निर्धारण गरेको छ। ती सूचकहरूमध्ये हरेक गाउँपालिकाले आ-आफ्नो क्षेत्रको वस्तुगत विवरणमा आधाारित चाचबर्ा :गलष्अष्उबष्तिथ एचयाषभि तयार गर्नु पनि एक हो।पूर्वाधार विकासका दृष्टिले कमजोर स्थितिमा रहेको नेपालको सन्दर्भमा एचयाषभितयार गर्ने कार्यले विशेष महŒव राख्दछ।यस्तो अध्ययनले वर्तमानको यथार्थलाई विश्लेषण गरी सोको आधारमा गाउँपालिकाले उपलब्ध स्रोत साधनको व्यवस्थापन र उचित कार्यक्रमहरूको तर्जुमा, कार्यन्वयन एवम् अनुगमन मुल्यांकनका निम्ति मार्गदर्शकको काम गर्ने हुनाले औचित्यपूर्ण रहन्छ ।

१.५ अध्ययन विधि

यस गाउँपालिकाको पार्श्वचित्रका तयारी गर्दा प्रयोग गरिएका विधिहरू निम्नानुसार छन् –

- ✓ यसमा विषयगत कार्यालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट उपलब्ध तथ्यांकहरू समावेश गरी विश्लेषण गरिएको छ ।
- ✓ राष्ट्रिय जनगणना, विभिन्न सर्वेक्षण आदिका नतिजाहरू समावेश गरिएको छ ।
- ✓ यस अध्ययन प्रतिवेदनमा तथ्याङ्कको विश्लेषणका क्रममा विभिन्न तालिकाहरू, चित्र तथा नक्साको प्रयोग गरी वर्णनात्मक तथा तुलनात्मक रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

पार्श्वचित्र तयार गर्ने कार्य प्राथमिक९एचष्बचथ०तथा द्वित्तीय९क्भअयलमबचथ० सूचना संकलन गरी गरिएको छ। भू-उपयोग, सडकहरू र सोको गुणस्तर तथा वातावरणीय समस्याहरूजस्ता प्राथमिक

तथ्याङ्कहरू, डिजिटल तथ्याङ्क९त्क्ष्क मबतब०, स्थलस्वरूप नक्शा, हवाई नक्शा, नापी नक्शा, स्थलगत निरीक्षण तथा अन्तरर्वाता गरी संकलन गरिएको छ।वडा तहका समस्याहरू र खाँचोहरू वडाबासीहरू बीच सहभागितामूलक छरितो मूल्याङ्कन पद्दति ९एबचतष्अष्उबतयचथ च्बउष्म ब्उउचबष्कबि० अपनाई जानकारी लिइएको छ। यसका साथै गाउँपालिकाको स्थिति विभिन्न सरकारी एवं गैरसरकारी निकायहरूका पदाधिकारीहरू, बुद्धिजिवीहरू उपलब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरूसंग छलफल एवं अर्न्तवार्ता गरी गाउँपालिकाका प्रमुख समस्या एवं विकासका सम्भावनाहरू माथि जानकारी लिईएको छ।गाउँपालिकाका समग्र तथ्याङ्कहरू जस्तै भौतिक, वातावरणीय, सामाजिक, आर्थिक, वित्तीय एवं संस्थागत तथ्याङ्कहरू गाउँपालिका कार्यालय लगायत गाउँपालिका स्थित सरकारी एवं गैरसरकारी कार्यालयहरूको रेकर्डबाट र केही तथ्याङ्कहरू विभाग तथा अन्य निकायहरूबाट प्रकाशित प्रतिवेदन एवं पुस्तकहरू अध्ययन गरी संकलन गरिएको छ।

१.६ अध्ययनका सीमाहरू

राष्ट्रिय योजना आयोग र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयले निर्धारण गरेको ढाँचाबमोजिम गाउँपालिका पार्श्वचित्र तयार गर्दा प्रयोग गरिएका तथ्यांकहरूको स्रोत र आधार वर्ष खुलाईएको छ।गाउँपालिकाकाविभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कार्यालय, अन्य संघसंस्थाले उपलब्ध गराएका तथ्याङ्क, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, विभिन्न मन्त्रालय, विभागहरू, सम्बन्धित गाउँपालिकाआदि स्रोतहरूबाट उपलब्ध तथ्याङ्कको आधारमा यो वस्तुगत विवरण तयार गरिएको छ। पार्श्वचित्रको अवधारणाअनुसार यसले गौमुखी गाउँपालिकाको सम्पूर्ण पक्षको यथार्थ जानकारी सरल एवं स्पष्ट रूपमा दिन्छ। अध्ययनलाई यथासक्य वस्तुगत बनाउने प्रयास गरिएको छ। तथापि स्रोत, साधन तथा समयको परिधीले यस अध्ययनलाई केही सीमिततामा बाधेको छ। यस अध्ययनमा निर्धारित उद्देश्यका आधारमा आवश्यकताअनुसार तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ।

खण्ड २ : गौमुखीगाउ‘‘पालिकाको परिचय

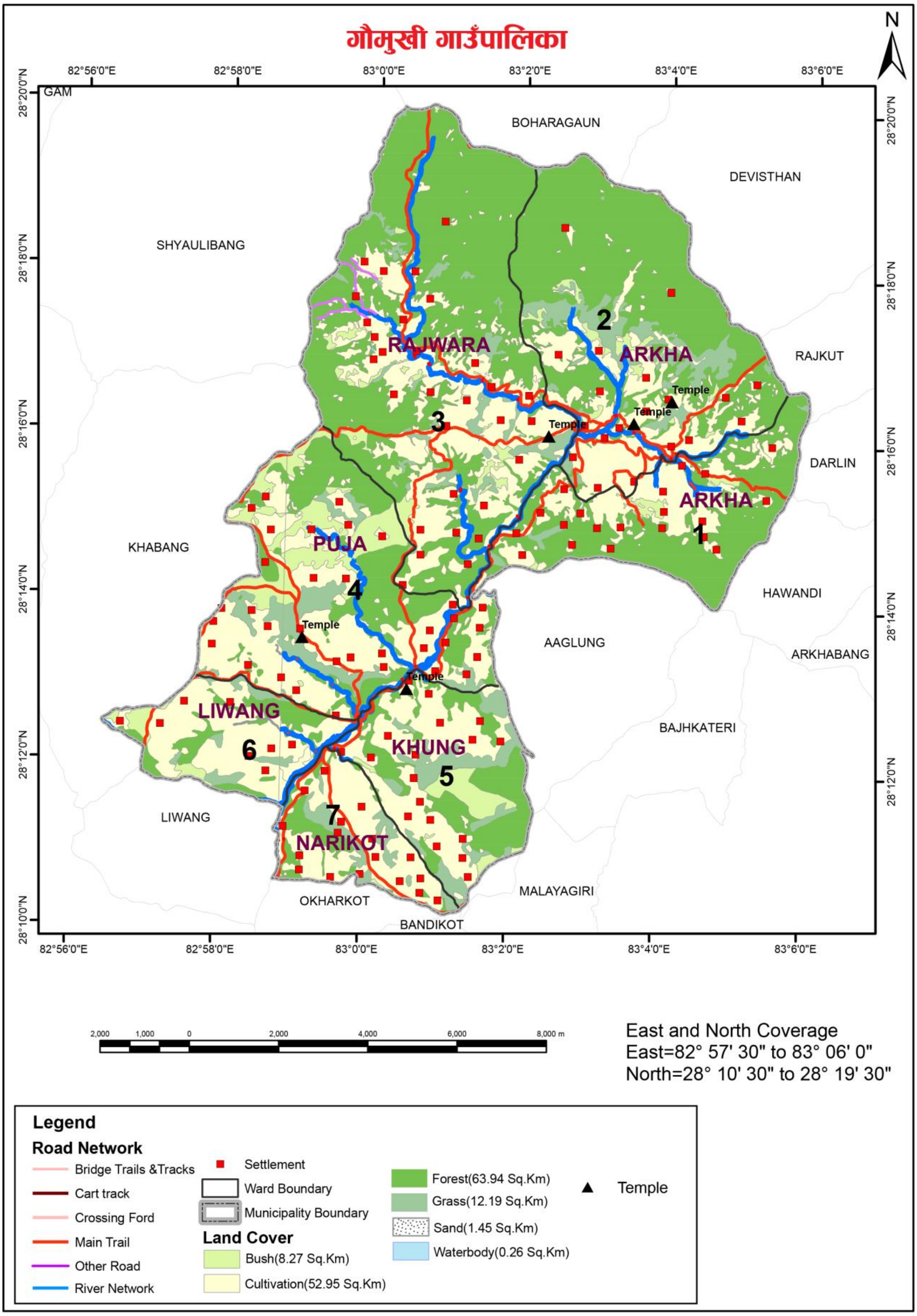

नक्सा नं १: गौमुखी गाउँपालिकाको समग्र वस्तुगत विवरण

२.१ संक्षिप्त परिचय

गौमुखी गाउँपीलका नेपालको पुरानो प्रशासनिक विभाजनअनुसार मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत प्रदेश नं. ५मा पर्दछ। भौगोलिक हिसाबले ८२°५७ ३०ू देखि ८३°६'पूर्विदेशान्तरसम्मतथा २८°१०'३०ू देखि २८°१९'३०ू उत्तरी आक्षांशसम्मअवस्थित गौमुखी गाउँपालिकाएउटा प्राकृतिक र साँस्कृतिक विविधता भरिपुर्ण पहाडी क्षेत्रहो ।१३९.०४व.कि.मि. क्षेत्रफल रहेको यस गाउँपालिकाको उत्तरमा बाग्लुङ जिल्ला र पश्चिमतिर नौबहिनी गाउँपलिका, दक्षिणमा झिमरुक गाउँपालिका र पूर्वमा गुल्मीजिल्ला रहेका छन् ।गौमुखी गाउँपालिका२०७३ फागुन २७ गते गाउँपालिकाघोषणा गरिएको थियो ।गौमुखीगाउँपालिकाको अधिकतम तापक्रम ३२.४ डिग्री सेल्सियस, न्यूनतम तापक्रम ८.० डिग्री सेल्सियस रहेको पाईन्छ । सामुदायिक र संस्थागत गरी ८ वटा मावि, ४ वटा निमावि र ३० वटा प्रावि गरी जम्मा ४२ वटा शिक्षण संस्थाहरू संचालित छन् ।यीमध्ये ४ वटा मात्र संस्थागत विद्यालय छने भने बाकी सबै सामुदायिक विद्यालय रहेका छन् ।प्यूठानजिल्लामा नयाँ गठन भएका गाउँपालिकाहरूमा धेरै सम्भावना बोकेको गाउँपालिकाको रूपमा गौमुखीगाउँपालिका हुनुका साथसाथै यसका अतिरीक्त सचेत राजनैतिक दल र उत्प्रेरीत गाउँपालिकावासीसमेत यो गाउँपालिकादरिलो अनि दीगो विकासको स्रोतका रूपमा रहेका छन् । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाती तथा धर्म मान्ने व्यक्तिहरूको बसोबास रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्कअनुसार सबैभन्दा बढी मगर जाति ८,४०४ जना (३३.०६%), दोस्रोमा कामी ५,८८४ जना (२३.१५%) र तेस्रोमा क्षेत्री ४,९८३ (१९.६०%) हरूको बसोबास रहेको छ ।

ग्रामीण क्षेत्रको रूपमा रहेको गाउँपालिकामा प्राकृतिक स्रोत तथा सामाजिक महŒवका क्षेत्रहरू रहेका छन् । औषत पारिवारिक आम्दानीमा कृषि व्यवसायको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा रहेको छ र स्थानीय बासिन्दाको आम्दानीको अर्को मुख्य स्रोतको रूपमा वैदेशिक रोजगारी पनि एक हो । परम्परागत प्रणालीको कृषि व्यवसायको विकल्प खोजिरहेका यहाँका बासिन्दा आफ्नै जीवनशैलीमा रमाउन थालेका छन् । गाउँपालिकामा नै विभिन्न कृषक समूहको विस्तार एवंम विकासले व्यवसायिक कृषि तर्फ केही उत्साह थपिएको भएता पनि स्थानीय जनशक्ति मजदुरी तथा अध्ययनका लागि विदेशिने क्रम अत्यधिक बढिरहेको छ । यस गाउँपालिकामा आधारभूतदेखि माध्यमिक तहसम्म शिक्षासम्म प्रदान गर्ने शैक्षिक संस्था धेरै मात्रामा रहेका छन् । अध्ययनका लागि यस गाउँपालिकाका शैक्षिक संस्थाहरूमा स्थानीय विद्यार्थीका अलावा अन्य छिमेकी गाउँपालिकाबाट पनि आउने गरेका छन् ।२०६८ को जनगणनाअनुसारगाउँपालिकामा १५.६५ प्रतिशत घरधुरीमामात्रविद्युतको सेवा पुगेको अवस्था थियो भने वर्तमान अवस्थामा गाउँपालिकामा स्थापति भएका विभिन्न जलविद्युत आयोजनाले गाउँपालिकावासीलाई विद्युत सेवा दिदै आएकोलेयो दर केहिले बढेकोले गाउँपालिकावासीलाई दैनिक जिवन सहज हुन पुगेको छ भने केहि सिमान्तकृत वर्गमा रहेका नागरिक भने विद्युतीय उपभोगको पहुँचमा पुग्न सकिरहेका छैनन् ।विगतमा स्थानीय निकायमा जनप्रतिनिधिको अभाव, योजनाबद्ध विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कठिनाई तथा आवश्यक आर्थिक व्यवस्थापनमा कठिनाई हुनुले यस गाउँपालिका क्षेत्रको अपेक्षित विकास हुन सकिरहेको देखिँदैन ।विभिन्न समुदाय, जातजातिका मानिसको बसोबास रहेको यस क्षेत्रमा विभिन्न चाडपर्व मनाउने गरिन्छ । दशैं, तिहार, महाशिवरात्री, रामनवमी, चैते दशै, होलि, कृष्णजन्माष्टमी, ल्होसार, बुद्धजयन्ती, क्रिष्मस आदि यहाँका प्रमुख चाडपर्वको रूपमा रहेको पाईन्छ ।

२.२ भौगोलिक अवस्थिति

प्यूठान जिल्लामा अवस्थित १३९.०४ व.कि.मि. क्षेत्रफल रहेको यस गौमुखी गाउँपालिकाको उत्तरमा बाग्लुङ जिल्ला पश्चिमतिर नौबहिनी गाउँपलिका, दक्षिणमा झिमरुक गाउँपालिका र पूर्वमा गुल्मी जिल्ला पर्दछन् ।पहाडी क्षेत्रमा पर्ने गाउँपालिकाको ३८.०८ प्रतिशत खेतियोग्य उर्वर जमीनले ओगटेको भएपनि पछिल्ला वर्षहरूमा सहरीकरणको प्रभावले जग्गा टुक्रिने क्रम बढेको छ । जंगल तथा जलाधार क्षेत्रको कमि नभएको यस गाउँपालिकाभएर सानाठूला गरी एक दर्जनभन्दा बढी खोला तथा नदीहरूबग्ने गर्दछन् ।

२.३ राजनैतिक तथा प्रशासनिक केन्द्र

सङ्घिय मामिला तथा स्थानिय विकास मन्त्रालयले तयार गरेको नमुना वमोजिम व्यवस्था भए बमोजिमगठित गाउँपालिका, नगरपालिका तथा विशेष, संरक्षित वा स्वायत्त क्षेत्रको संख्या तथा सिमाना निर्धारण आयोगले मिति २०७३ पुस २२ मा पेश गरेको प्रतिवेदनअनुसार माननीय सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्री संयोजकत्वमा गठित समितिले मिति २०७३/११/२० मा पेश गरेको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकारले मिति २०७३/११/२२ मासाविकका गाविसहरू अर्खा, रजवारा, पूजा, खुंग, लिवाङ र नारीकोटसमेटेर जम्मा ७ वटा वडाहरूकायम गरी गौमुखी गाउँपालिका स्थापना गरीएको हो ।

तालिका नं. १: गौमुखी गाउँपालिकाको वडा विभाजन

वडा नं.	समावेश भएका सविकका गा.वि.स.रन.पा.	सविकको वडा नं.
१	अर्खा	६-९
२	अर्खा	१-५
३	रजवारा	१-९
४	पूजा	१-९
५	खुंग	१-९
६	लिवाङ	१-६
७	नारिकोट	१-९

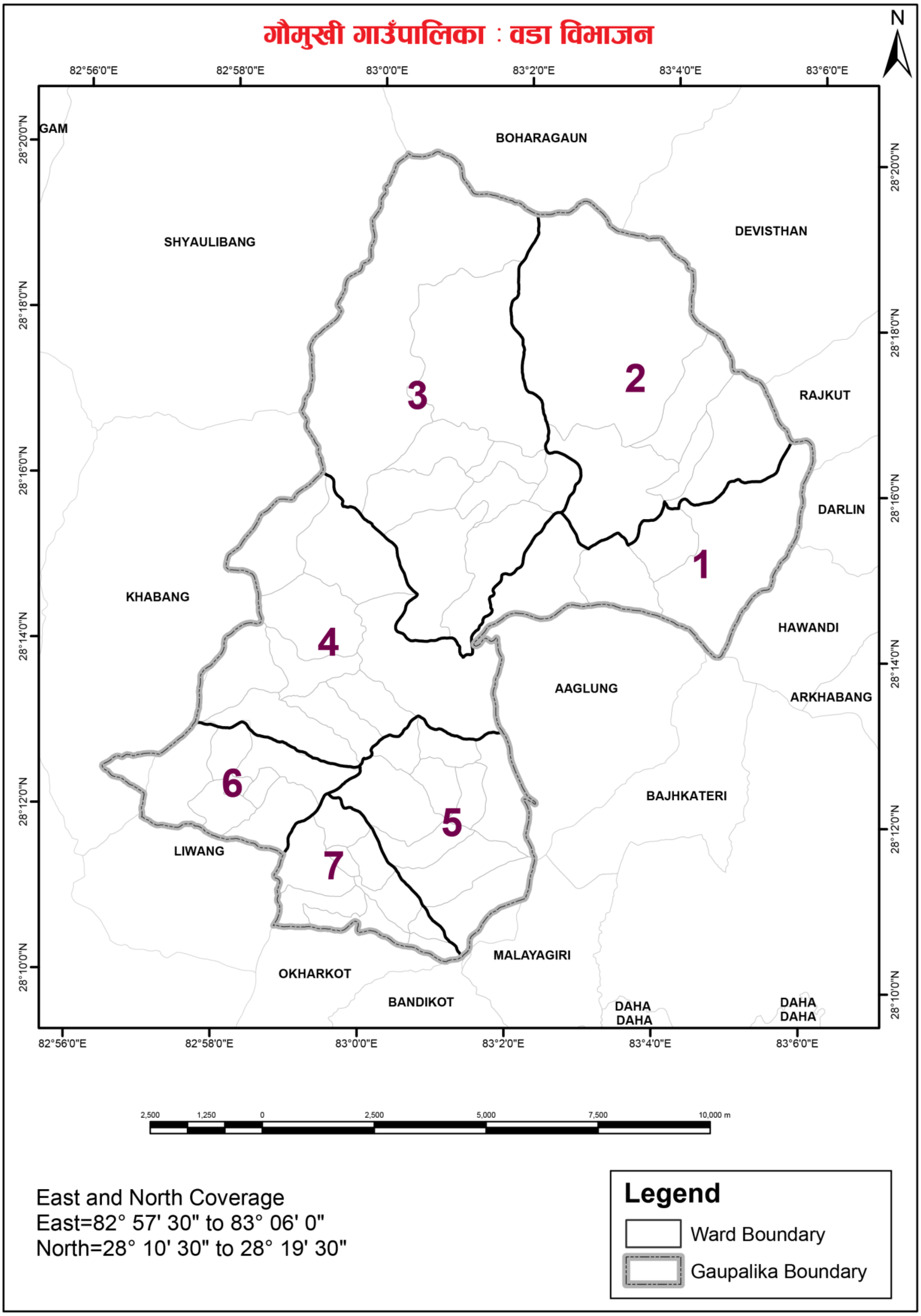

नक्सा नं २: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत विभाजन

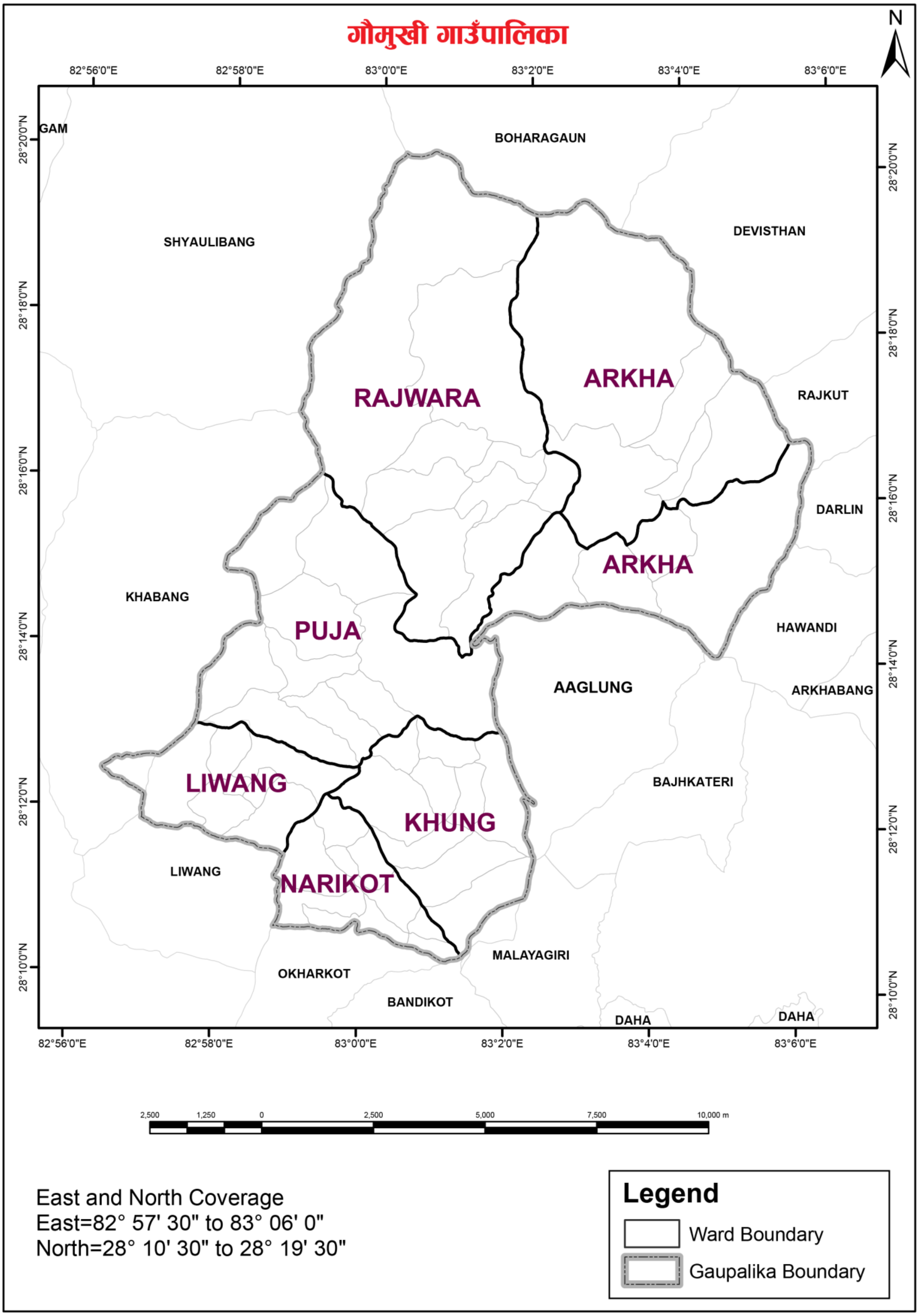

नक्सा नं ३: गौमुखी गाउँपालिकाको नाम सहित वडा विभाजन

२.४ भूक्षेत्र (टोपोग्राफी)

२.४.१ माटोको बनावट र उर्वराशक्ति

गौमुखी गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल १३९.०४ वर्ग कि.मि. मा ५२.९५ वर्ग कि.मि. खेतीपातीको लागि उपयुक्त देखिन्छ। ६३.९४ वर्ग कि.मि.जमिन वनजंगलले ओगटेको छ भने ०.२६ वर्ग कि. मि. जलक्षेत्रले ओगटेको छ ।प्राकृतिक सम्पदाको हिसाबले यो गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटोको धनी हुनुको साथै जलाधार भएको गाउँपालिका हो। गाउँपालिकाको प्रमुख खाद्यान्न तथा अन्न बालीमा धान, गहुँ, मकै, कोदो, मास, मुसुरो, अरहर, तोरी आदि हुन्।

२.४.२ भू-आकृति तथा माटोको बनोट

गौमुखी गाउँपालिका हालको नयाँ संरचना अनुसार प्रदेश नं. ५ अन्तर्गत रहेको पहाडी जिल्ला प्यूठानमा पर्दछ ।गाउँपालिका समुद्री सतहबाट १०६१ मिटरदेखि ३२७८ मिटरसम्म उचाइमा फैलिएर रहेको छ। यो गाउँपालिकाको भू-आकृति तथा माटोको बनोट मुख्यतया दुई भागमा विभाजन भएको देखिन्छ जुन निम्नअनुसार छन् :

(क) लेकाली भाग (२१३४ मि.भन्दा माथि)

२१३४ मि.भन्दा माथिको भागलाई लेकाली भागमा विभाजित गरिएको छ। यो भाग सामान्यतया २१३४ मिटरभन्दा अग्लो, हिउदमा निकै जाडो हुने हिंउ पर्ने तथा ग्रेनाईट ढुङ्गा, दर्शन ढुङ्गा आदि प्रशश्त पाईने गर्दछ। वसोवास कम भएता पनि यस क्षेत्रमा अधिकांश मगर वस्ती छन। अन्न उत्पादन पनि कम हुने यस क्षेत्रमा पशुपालनमा भेंडा, वाखा, चौंरी आदि पाल्ने गरिन्छ। अन्नमा आलु, मकै, फापर, कोदो मात्र उत्पादन हुने यस क्षेत्रमा सल्लो गुरास, धुपी, खर्सु वांझ आदि विरुवा पाईन्छन् ।

(ख) पहाडी भाग (१०६१-२१३४)

१०६१ मिटर उचाईदेखि २१३४ मिटरसम्मको भाग पर्ने स्थान पहाडी भागमा पर्दछ ।स्वस्थ्यकर हावापानीसमेत भएको यस भेगमा पाखो बारीमा समेत राम्रो खेती हुन्छ। घनावस्ती भएको यस भागमा मकै, गहुँ, धान, कोदो, आलु उत्पादन गरिन्छ। यस भेगको जंगलमा कटुस, चाप, ओखर, चिउरी, पिपल, टिमुर, चिलाउने, साल आदिका रुख पाईन्छन् ।यस क्षेत्रमा सवै किसिमका जातजातिका वसोवास रहेको पाईन्छ ।

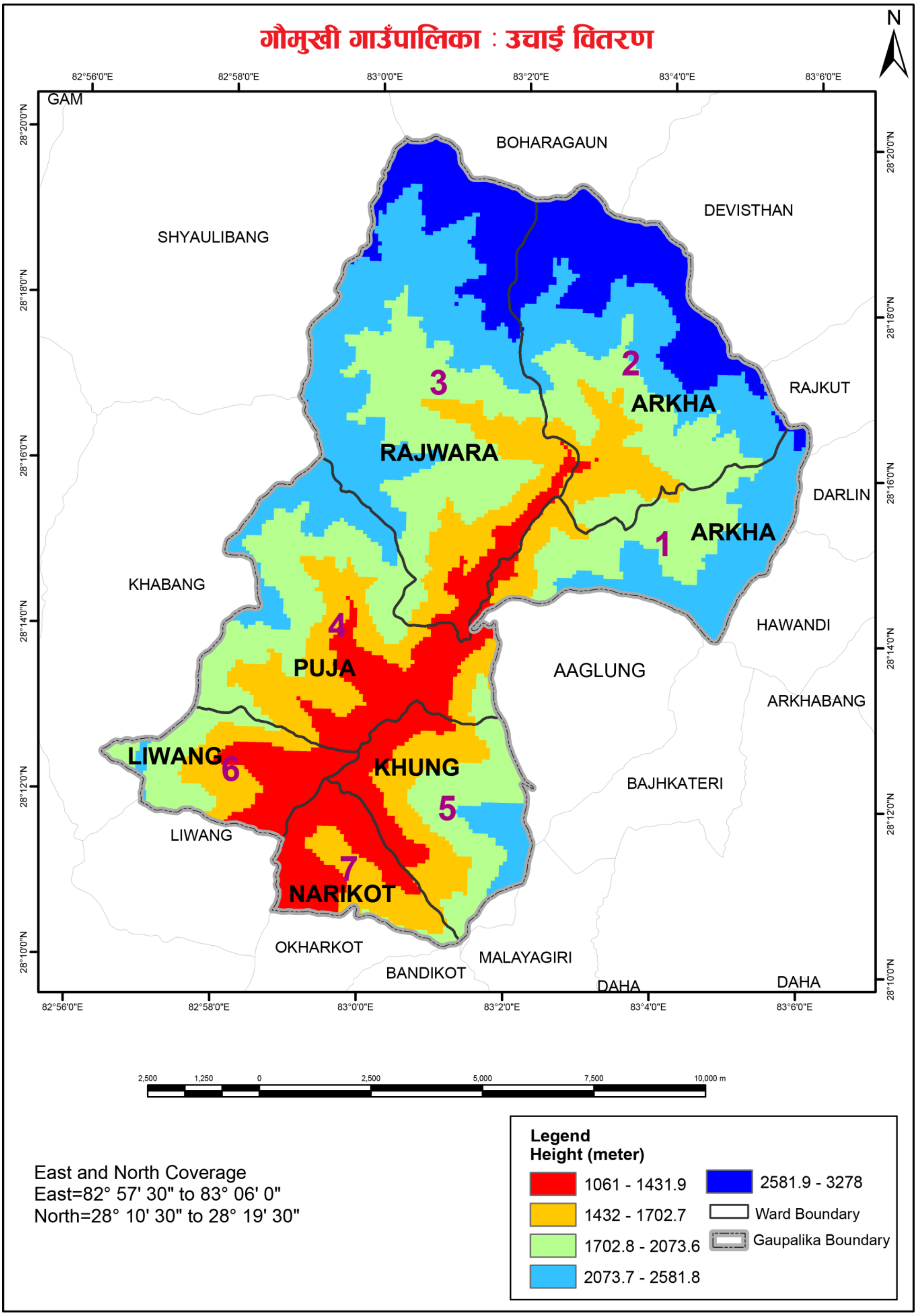

नक्सा नं ४: गौमुखी गाउँपालिकाको उचाइ विभाजन

२.४.३ हावापानी

जलवायुको हिसाबले यस गाउँपालिका उपोष्ण तथा समशितोष्ण प्रकारको हावापानी रहेको छ । प्रदेशीय हावापानी पाइएता पनि बाह्रै महिना एकैनासको हावापनी छैन । चैत्र महिनादेखि आश्विनको सुरुसम्म गर्मी हुन्छ । आश्विन, कार्तिक र फागुनमा यहाँको हावापानी समशितोष्ण हुन्छ भने मंसिर, पौष र माघमा निकै जाडो हुन्छ । जेष्ठको अन्त्यदेखि आश्विनको सुरुसम्म मनसुनी वायुका कारण प्रशस्त वर्षा हुने गर्छ । गर्मीयाममा यहाँको ताफक्रम अधिकतम ३२.४ डिग्री सेल्सियससम्म पुग्छ भने हिउँदमा न्यूनतम ८.० डिग्री सेल्सीयससम्म पुग्न जान्छ। गाउँपालिकाको १२ महिनाको औषत तापक्रम र वर्षाको विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ।

तालिका नं. २: गौमुखी गाउँपालिकाको वार्षिक औषत तापक्रम

सि.न.	महिना	औषत अधिकतम तापक्रम	औषत न्यूनतम तापक्रम	वर्षा मि.मि.	सापेक्षिक आर्द्रता
१	बैशाख	३२.४	१९.३	८८.३	४६.९
२	जेष्ठ	३१.२	२३.१	२४७.८	८७.८
३	आषाढ	३१.२	२३.५	४४८.७	९०.१
४	श्रावण	३०.१	२२.७	४३३.३	९०.८
७	भाद्र	३२.३	२१.०	१४८.५	८९.५
६	आश्विन	२४.०	१७.५	७२.६	८४.५
७	कार्तिक	२६.५	११.०	०.०	७८.४
८	मंशिर	२२.८	८.२	०.०	८७.०
९	पुष	२१.६	८.०	२२.३	८५.९
१०	माघ	२२.५	९.४	३१.०	८४.९
११	फाल्गुण	२४.८	१२.०	०.०	७८.१
१२	चैत्र	३०.७	१४.८	६५.९	७४.५

स्रोत: जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, काठमाडौं २०७३

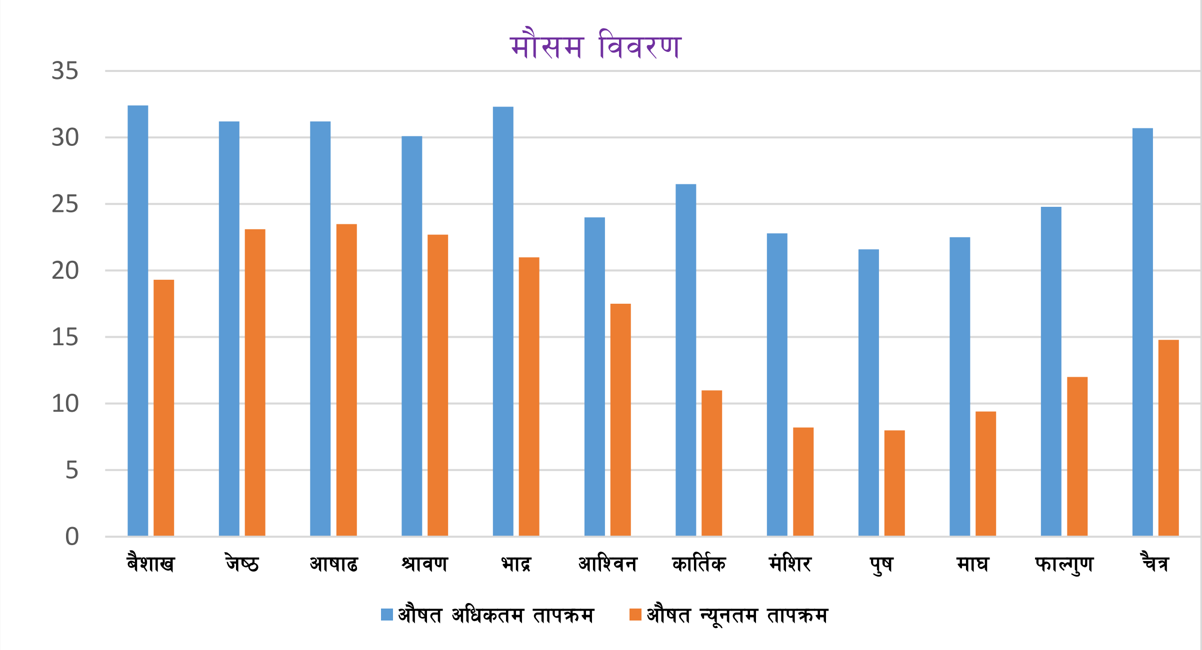

२.५ भू-क्षेत्रको वर्गीकरण

गौमुखी गाउँपालिकाको भूमिलाई भू-बनौट, प्रणाली, तथा भू-स्खलनजस्ता प्रवृत्तिका आधारमा अध्ययन गर्दा भूमिको वर्गीकरणलाई त्यसको उपयोगको सम्भाव्यता र सघनता घट्दै जाने ९म्भनचबमष्लन०क्रममा राखिएको छ। अर्को शब्दमा, भू-स्खलन वा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भूबनोटअनुसार फरक पर्दै जान्छ। त्यसै क्रमले भूमिको स्थायित्वलाई मजबुत बनाउने उपायको भौतिक लक्षण ९एजथकष्अबा अजबचबअतभचष्कतष्अक०का आधारमा निम्न बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छः

(क) क्यिउभ ज्ञड्ड(छड्ड(माटोको गहिराई पर्याप्त भएको, पानीको निकास राम्रोगरी हुने कान्ला बनाई खेती गर्न सकिने)

यस्तो जमिनमा माटोको गहिराई पर्याप्त हुन्छ र पानी सतहमा तथा अर्धभूमिगत अवस्थामा समेत सजिलै निकास हुन्छ। मनसुनी खेती गर्नका लागि यस्तो भूमिमा गह्राहरू बनाउनु पर्दछ। सतहगत जलप्रवाह एवं अर्धभूमिगत पानीको निकासलाई भू-क्षय हुन नपाओस भनी नियन्त्रणका उपायहरू अपनाउनु पर्दछ। माटोका भौतिक गुणहरू तथा जमिनको भिरालोपनका कारण वर्षाको पानीबाट नयाँ खोल्सीहरू बन्ने र ती खोल्सीहरू प्रकारान्तरमा चौडा हुँदै गएर भू-क्षयको प्रवृत्ति बढ्ने हुनाले यस वर्गको जमिनको संरक्षण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्दछ।यस वर्गको जमिनमा परम्परागत, मध्यम वा आधुनिक विधिबाट खेती गर्न सकिन्छ। मनसुनको समयमा हुने वर्षाका कारण चरन तथा वनस्पतिलाई पनि मनग्गे फाइदा पुग्दछ। यस्तो जमिनमा धान खेती गर्न सकिन्छ। सिंचाई सुविधा उपलब्ध भएको छ भने मोटो दानादार भएको अवस्थामा समेत धानबाली लगाउन सकिन्छ। सिंचाइ भएमा हिउँदे एवं बसन्ते बाली पनि लगाउन सकिन्छ।

(ख) क्यिउभ छ(घण्ड्ड(माटोको गहिराई ५०-१०० से.मि. भएको, पानीको निकास राम्रो हुने, कान्ला बनाएर मात्र खेती गर्न सकिने)

५°-३०° स्लोप रहेको, पानीको निकास राम्रो हुने गरेको तथा माटोको पत्रको गहिराई ५० से.मि.देखि १०० से.मि.सम्म रहेको जग्गा यस वर्गमा पर्दछ।यस वर्गको जमिनमा पहिरो जाने, जमिन भासिनेजस्ता भू-क्षयीकरणका प्रवृत्तिहरू सामान्यरूपमा देखा परिरहन्छन्। त्यसैले जमिनलाई सामान्यरूपमा व्यवस्थापन नगरिएमा यस्ता प्रवृत्तिमा झन् वृद्धि हुने हुन्छ। वन, वनस्पतिका लागि यो जमिन त्यति सहज हुँदैन। गाईबस्तुको आवत-जावतबाट भू-क्षयीकरणमा वृद्धि हुने हुनाले चरन विकासलाई यस प्रकारको जमिनमा प्रश्रय दिन ठीक हुँदैन। तर, पालैपालो निश्चित स्थानहरूमा गाईबस्तु थुनेर चराउने हो भने त्यसले जमिनको उत्पादकत्वमा सघाउ पुऱ्याउँछ।यस प्रकारको जमिनमा विशेष गरी मनसुन खेतीका लागि भू-क्षय रोक्न गह्राहरू बनाउन अनिवार्य हुन्छ। यसमा खेतीका परम्परागत र मध्यमस्तरीय प्रविधि नै अपनाउनुपर्ने हुन्छ। यस प्रकारको भिरालोपन भएको जमिनमा खेती गर्दा माटोको भौतिक गुणहरूसँग व्यवस्थापन सिपको सम्मिश्रणले मुख्य भूमिका खेलेको हुन्छ। सिंचाइको प्रयोग नियमित रूपमा पहिलेदेखि नै भइरहेको खण्डमा सिंचाइ गर्दा भू-क्षयको समस्या आउँदैन, तर नयाँ सिंचाइ प्रणाली शुरु गर्ने हो भने शुरुमा विशेष सावधानी अपनाउनु पर्दछ। अलिकती पनि बढी सिंचाइ भएको खण्डमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तुरुन्त शुरु हुन सक्दछ।

(ग) **क्षयिउभ . घण्ड्ढ -द्धण्ड्डमाटोको गहिराई २० से.मि. मात्र भएको, पानीको निकाससहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको, काठ दाउरा उत्पादन गर्न उपयुक्त।**

माटोको पत्र २० से.मि. मात्र गहिराई भएको पानीको निकास सहज भएको तथा जमिनको भिरालोपन ३०° (१.७ मिटरमा १ मि.) भन्दा बढी भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको ज्यादा भिरालोपन भएको जग्गामा गह्रा बनाएर खेती गर्नु फाइदाजनक देखिँदैन। यस प्रकारको जनिमनमा वर्षाको पानीबाट छिटो खोल्सीहरू बन्ने वा बाढीले क्षती पुऱ्याउने ठूलो सम्भावना रहन्छ। यस प्रकारको जमिनमा बनस्पतीहरू लगाउन, उपयुक्त देखिन्छ। यहाँ काठ र इन्धनका लागि वन पैदावारको उत्पादन वृद्धिगर्नु उपयुक्त हुनेछ। पहिरो जाने वा बाढीबाट क्षति हुने प्रबृत्ति यस प्रकारको जमिनका सामान्य लक्षण हुन्।यस्तो क्षेत्रमा जङ्गलको विकास गरी इन्धन, पशु आहार तथा काठ उत्पादन गर्न सकिन्छ। जङ्गल फडानी भएको छ भने पनि यस्तो क्षेत्रमा या त बोटविरुवालाई पुनः हुर्काउन सकिन्छ या त वृक्षारोपण गर्न सकिन्छ। यस वर्गमा पर्ने जमिनहरूमा गाईबस्तुलाई चराउने चलन कडाइकासाथ नियन्त्रण गर्नुपर्छ। यदि इन्धन, पशु, आहार तथा चरनको लागि उपयोग गर्ने हो भने पनि वार्षिक उपयोगले भविष्यको उत्पादकत्वलाई जोखिममा पार्ने खालको हुनुहुँदैन। यस प्रकारको क्षेत्रमा यस्तो वन पैदावार उपयोग गर्ने तरिका, स्थान र पहुँचको लागि सडक विस्तारका विशेष र सुरक्षित योजना बनाउनु पर्दछ। यस्तो जमिन खेतिको लागि उपयुक्त हुँदैन।

(घ) **क्षयिउभ श्रद्धण्ड्डमाटोको गहिराई २० से.मि. भन्दा कम भएको, भु-क्षय भइरहने पुनरुत्पादनको संभावना कम भएको**

ज्यादै भिरालो भएको, मध्यम भिरालोपन भए पनि माटो पत्र (तह) २० से.मि.भन्दा कम भएको वा जस्तोसुकै भिरालोपन भए पनि वर्षे पानीबाट क्षति भएको, धेरै खोल्सीहरू सिर्जना भएको जमिन यस वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारको जमिन अति नै कमजोर, भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति भएको तथा पुनर्निर्माण र पुनर्स्थायीकरणको सम्भावना पनि अत्यन्त कम भएको कारण अन्न एवं वनस्पति खेतीका लागि अनुपयुक्त मानिन्छ।यस प्रकारको जमिनलाई घाँस वा बोट-विरुवा लगाएर हराभरा बनाइराख्नु पर्छ, किनभने माथि उल्लेख गरिए झैं एकातिर यस्तो जनिमा भू-क्षयीकरणको प्रवृत्ति तीव्र रहेको हुन्छ भने अर्कातिर एक पटक भू-स्खलन भइसकेको क्षेत्रलाई पुनः अधिग्रहण ९चभअबिष्ष० गर्न असम्भव नै हुन्छ। उच्च भू-भागमा माटोको तापक्रम कम रहने भएबाट तथा भिरालोपन भएबाट माटो सजिलैसँग बग्दछ।

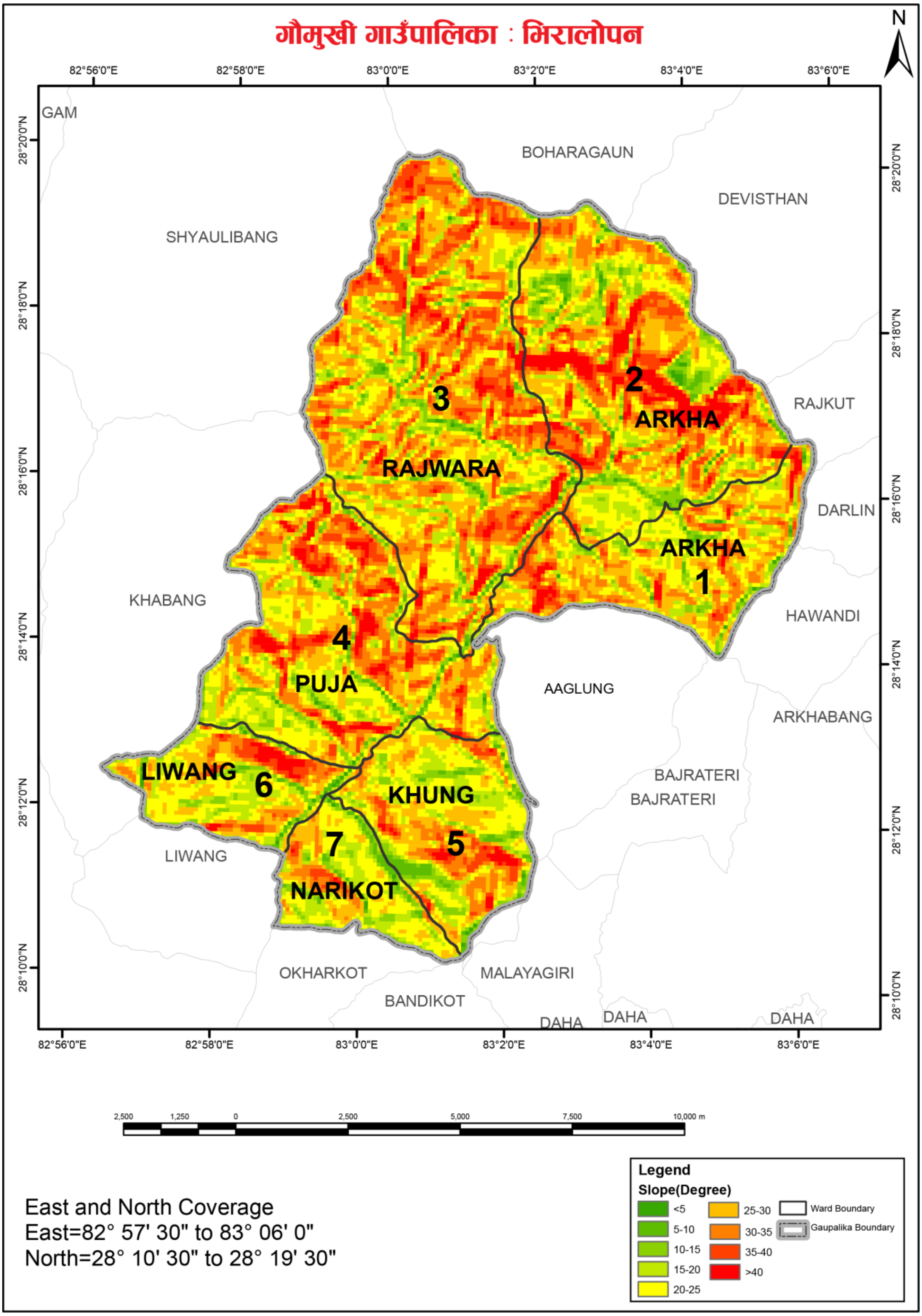

नक्सा नं ५: गौमुखी गाउँपालिकाको भिरालोपन

२.६ गाउँपालिकामा रहेका सम्भाव्यता र अवसरहरू

गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका सम्भाव्यता र अवसर अन्तर्गत यातायात सेवा, सूचना प्रविधि, शैक्षिक प्रशिक्षण केन्द्र, वित्तीय सेवा, तालतलैया तथा नदीनालाहरूमा माछापालन व्यवसाय, आधुनिक कृषि व्यवसाय व्यापारजस्ता थप आर्थिक विकासका सम्भाव्यक्षेत्रहरू रहेका छन्।

- ✓ यस गौमुखी गाउँपालिकाको विभिन्न क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेती योग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तोरी, तरकारी, मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धिगर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा सो को प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यवसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ।
- ✓ पुराना परम्परागत कूलोहरूको मर्मत सुधार गरी माटोको उर्वराशक्ति बढाई वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्न सकेमा भावी पुस्ताको लागि एउटा सूरक्षित स्थानको जोहो गर्न सकिन्छ।
- ✓ ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपञ्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई विस्तार गर्नुको साथै यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा विभिन्न स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।
- ✓ यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक स्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणमैत्री प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय स्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।
- ✓ गाउँपालिकाक्षेत्रमा प्राकृतिक नदी तथा खोलाहरू भएको र थप केही अन्य सम्भाव्य ठाउँहरूमा पोखरी निर्माण गरी माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने देखिन्छ ।
- ✓ गाउँपालिकाको सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरूमा जडिबुटी खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारीकरण गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

- ✓ विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवं पुरातात्विक महŒवका स्थलहरू रहेको यो गाउँपालिका गहनाको रूपमा गौमुखी,झाँक्रीढुङ्गा ईश्नादेवि लगायत विभिन्न मठमन्दिर तथा यहाँको लोक सँस्कृति आदि छन् । यी स्थानहरूलाई व्यवस्थित गर्न सकेको खण्डमा निश्चित रूपले आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरू बढ्न गई थप आर्थिक अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ।
- ✓ गाउँपालिका तथा नेपालमै बेरोजगारी बढ्दै गइरहेको र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका इच्छुक युवाहरूलाई सिपमुलक तालिम प्रदान गरी एकिकृतरूपले गाउँपालिका भित्रै रोजगारी श्रृजना गर्न सकेमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा यसले ठुलो योगदान पुऱ्याउने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यसका अतिरिक्त गौमुखीगाउँपालिकाको विकासका लागि विभिन्न सम्भावनामूलक उपायहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- ✓ गाउँपालिकक्षेत्र भित्र रहेका नदी तथा खोलाहरूबाट आधुनिक कुलोमार्फत् पानी सिंचाई गरी व्यवसायीक रूपमा खेती गर्न सके कृषि उत्पादनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुन सक्छ ।
- ✓ स्थानीय कच्ची सडकको स्तर वृद्धि गरी कालोपत्रे गर्न सके स्थानीय वासिन्दाले भरपुर सुबिधा लिनुका साथै समग्र गाउँपालिकाको सुन्दरतामा वृद्धिहुन सक्छ ।
- ✓ तरकारी, पशुपालन तथा अन्य कृषि उत्पादनको बजारको लागि समस्या नभएकोले ब्यवसायिक कृषि उत्पादनलाई नै जोड दिनु सहज तथा उचित देखिन्छ ।
- ✓ यस गाउँपालिका क्षेत्रमा साना घरेलु उद्योगको विस्तार गर्न सके स्थानीय स्तरमा रोजगारी वृद्धिगर्नसक्ने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ ।
- ✓ यस क्षेत्रमा विभिन्न ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक स्थानहरू रहेकाले पर्यटन विकास गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
- ✓ सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी संघसंस्थाहरू यस क्षेत्रमा क्रियाशिल रहेकाले गाउँपालिकाको विकासमा साझेदारी हुन सक्ने देखिन्छ ।
- ✓ गाउँपालिका क्षेत्रमा उपभोक्ताहरूको वृद्धि भैरहेको सन्दर्भमा उद्योग, व्यापार र वाणिज्यको विकास हुन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

२.७ गाउँपालीकाको समस्या, चुनौती, अवसर र सम्भावनाहरू

यस गौमुखीगाउँपालिकाको सामाजिक तथा भौतिक विकासका लागि विद्यमान चुनौती तथा समस्याहरूलाई निम्न बुँदामा संक्षेपिकरण गर्न सकिन्छ ।

क) अवसर र सम्भावनाहरू

- ✓ वन, उर्वर कृषि जमिन, नदी नाला, सम्म भौगोलिक अवस्था र जैविक विविधताजस्ता प्राकृतिक सम्पदाको यथेष्ट उपलब्धता देखिन्छ ।
- ✓ शिक्षित मानविय श्रोतमा वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ ।
- ✓ युवा जनसमुदायको बाहुल्यता देखिन्छ ।
- ✓ शिक्षा केन्द्रहरूको संचालनमा व्यवस्था
- ✓ पर्यटन क्षेत्रको विकास

ख) समस्या र चुनौतीहरू

- ✓ विकास निर्माणको काममा जनसहभागितामा कमि
- ✓ सार्वजनिक निर्माण र विकासमा सम्बन्धित निकायहरूको समन्वयको अभाव
- ✓ गाउँपालिकाको क्षेत्रभित्र आवश्यक रोजगारमुलक उद्योगधन्दा, कलकारखाना नहुनु ।
- ✓ गाउँपालिका क्षेत्रमा खानेपानी तथा सार्वजनिक चर्पीको अझै पनि उचित व्यवस्थापन हुन नसक्नु ।
- ✓ गाउँपालिका क्षेत्रभित्रका धेरै सडकहरू कच्ची तथा कम गुणस्तरको रहनु ।
- ✓ कृषियोग्य भूमि भएतापनि व्यवसायिक खेतीको विकास हुन नसक्नु ।
- ✓ आयश्रोतको कमिले गाउँपालिकाको स्तरीय विकास प्रकृयामा समस्या उत्पन्न हुनु ।
- ✓ योजनाबद्ध बस्ती बिकासको अभाव
- ✓ वातावरण संरक्षण र फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नहुनु
- ✓ आकासे पानीमा निर्भर सिचाई
- ✓ परम्परागत कृषि प्रणाली
- ✓ वर्षेनी कटानको समस्यालेकृषियोग्य भूमि खण्डिकृत हुदै प्रयोग बिहीन हुनु ।

२.८ गाउँपालिकाको अन्यगाउँपालिका/नगरपालिकासंग सम्बन्ध

कुनै पनि नगरपालिका तथा गाउँपालिकाको अर्को नगरपालिका अथवा गाउँपालिकासँग कुनै न कुनै रूपमा एक आपसमा सम्बन्ध रहेको हुन्छ। सम्बन्धको प्रकृति र दुरी नगरपालिकाहरू तथा गाउँपालिकाहरू बिच फरक-फरक हुन सक्छ। मानव विकासको निम्ति विभिन्न स्थानहरूमा आवत जावत गर्नु पर्ने, उपलब्ध स्रोत र साधनको परिचालन गर्ने क्रममा एक गाउँपालिकाले अर्को गाउँपालिका तथा नगरपालिकामा निर्भर रहनु पर्ने हुन्छ। ती अन्तरनिर्भताका मुख्य क्षेत्रहरू, यातायात, बसाईसराई, कृषि तथा पशु उपज, वन पैदावार, पर्यटन, रोजगारी, प्राकृतिक स्रोत उपयोग एवं व्यवस्थापन, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि हुन्। अन्य पहाडी/तराई क्षेत्रबाट कृषि र बनजन्य उत्पादनहरू यस गाउँपालिकामा भित्रिने गर्दछन् र यहाँको विभिन्न घरेलु उद्योगबाट उत्पादित वस्तु तथा विभिन्न सेवाहरू अन्य गाउँपालिका/नगरपालिकासम्म निर्यात गर्ने गरेको पाइन्छ जसले गर्दा यहाँका स्थानीय बासिन्दाको आयस्तरमा वृद्धिहुन पुगेको छ ।यी विविध कारणले अन्तर नगरपालिका/गाउँपालिका सम्बन्ध अझ बढी सुदृढ भएको देखिन्छ।

गौमुखी गाउँपालिकाको छिमेकी नगरपालिका, गाउँपालिका तथा जिल्ला समन्वय समितिजस्ता सरकारी निकायहरूसँग राम्रो सम्बन्ध रहेको छ। फलतः यस क्षेत्रको विकासात्मक कृयाकलापको सञ्चालनमा समन्वय गर्ने गरिएको छ। त्यसैगरी विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थासँग समेत राम्रो सम्वन्ध रहेको छ।

२.९ नदी तथा ताल तलैयाहरू

चित्र नं. १. रानीवन दह रजवारा

गाउँपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका नदी,खोलानाला तथा पोखरीहरूले विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पंछीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रूपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ। साथै यस्ता जलाधार क्षेत्रबाट पशुहरूले पानी पिउने र किसानहरूले समेत सिंचाईको लागि पानीको प्रयोग गर्दछन्। मानव वस्तीको क्रमिक विकास साथै अनुत्पादक पशुहरूको चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक जलक्षेत्रहरू सुक्ने सम्भावना रहेको छ। निम्न तालिकामा गाउँपालिकाका प्रमुख जलाधारहरूको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ३: नदी/खोलाहरूको विवरण

सि.नं.	जलाधारको नाम	क्षेत्रफल कि.मि.	समेटिएको क्षेत्र वा ठाउँ	प्राथमिकत.क्रम
ज्ञ	गधिरा खोला	२९.३६	रजवारा ६	३३
द्द	स्याउलीबाङ खोला	७२.८९	पुजा ३,९ रजवारा ६	२९
घ	रजवारा खोला	३१.४	अर्खा १,३ रजबारा १,२,३,४,५,६,७,८,९	३१
द्ध	ठुलाचौर खोला	१८.५३	अर्खा १,२,३ रजवारा ५	३२
छ	डाँडागाउँ खोला	१६.०५	अर्खा २,३,४,५,६,७,८	३०
ट	माथिल्लो झिम्रुक १	१९.२१	अर्खा ३,७,८,९ पुजा १,२ रजवारा १,२,३,४,६,७	२३
ठ	माथिल्लो झिम्रुक २	६९.९१	खुङ्ग १,२,३,४,५,६,७,८,९ लिवाङ १,२,३,४,५,६,७,८,९ नारीकोट १,२,३,४,५,६,७,८,९ रजवारा ४,६,७	७
ड	बादिकोट जलाधार	२०.७९	नारीकोट ८	९

स्रोतः गौमुखीगाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

तालिका नं. ४: ताल/पोखरीहरूको विवरण

क.सं.	तालतलैयाको नाम	साविकको गा.वि.स.	गाउँपालिकाको वडा
१	रजवारा	रजवारा	३
२	कैलास दह	अर्खा ६	२
३	सिन्की पोखरी	खूंग ५	५
४	हाँडीपोखरी	नारीकोट ३	७
५	वोहा पोखरी	नारीकोट ९	७
६	पिपलरुख पोखरी	नारीकोट ५	७

स्रोतःगौमुखीगाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

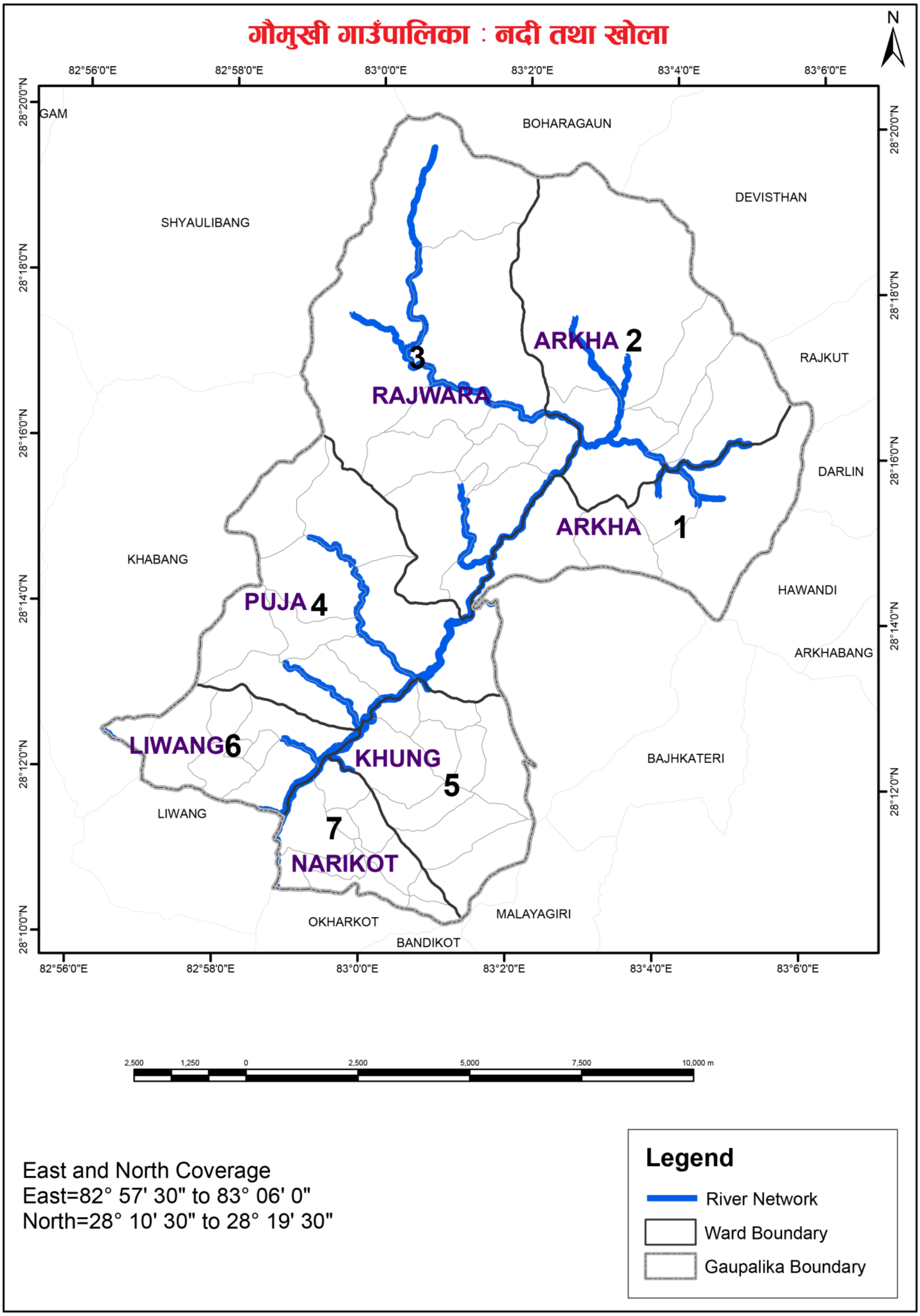

नक्सा नं ६: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेको नदी सञ्जाल

२.१० धार्मिक, प्राकृतिक तथा पर्यटकीय महŒवका स्थलहरू

चित्र नं. १. *इस्नाथान, लिवाङ*

एउटा विशिष्ट भौगोलिक संरचनाले श्रृजना गरेको हावापानी, जनजीवन, वन, वनस्पति र वन्यजन्तु तथा साँस्कृतिक विविधताको कारण नेपाल विश्वमा नै एउटा उत्कृष्ट पर्यटकीय गन्तव्यस्थलकोरुपमा परिचित छ। पर्यटन हाम्रो लागि प्रकृतिले प्रदान गरेको वरदान हो। अत्यन्त रमणीय विश्वकै उच्च हिमश्रृंखलाहरु, अनवरत बग्ने कञ्चन हिम नदीहरु, झरना, तालतलैया, प्राकृतिक गुफा, विविधतायुक्त वन जंगल नेपालका प्राकृतिक निधिहरु हुन् भने यहाँको संस्कृति, जाति तथा रहनसहन समेत पर्यटनका आकर्षक पक्षहरु हुन्। यी सम्पूर्ण पर्यटकीय सम्पतिको पूर्ण सदुपयोग गरेमा देशको आर्थिक सम्वृद्धिमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याई देशको अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन सकिने निश्चित छ। तसर्थ पर्यटन नीति २०६५ ले मुलभूतरुपमा पर्यटन मार्फत स्वरोजगार श्रृजना, गरिबी निवारण, मूर्त तथा अमूर्त सम्पदाको खोज अनुसन्धान, हवाई तथा स्थलमार्गको थप विकास र विस्तार गर्ने र पर्यटन पुर्वाधारलाई दिगो विकासको अवधारणा अनुरुप अगाडि बढाउने उद्देश्य लिएको छ।

प्राकृतिक मनोरम क्षेत्र तथा नदीहरू र हरियाली, अत्यन्तै नजिकबाट अवलोकन गर्न सकिने रमणीयतामा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको भ्रमण हुने गर्दछ।यस गाउँपीलकामा विविध प्रकारका जाति, धर्म र संस्कृतिका व्यक्तिहरूको बसोवास रहेको छ। हिन्दू धर्मको वाहुल्यता रहेको यस गाउँपालिका बौद्ध, क्रिश्चियन, धर्ममा आस्था राख्ने व्यक्तिहरूको पनि वसोवास रहेको छ।यहाँ वसोवास गर्ने विभिन्न जाति र संस्कृति अनुरूप विविध लोकगीतहरू जस्तै, असारे गीत, तिजको गीत, झ्याउरे (झाम्रे) गीत एवं दोहोरी गीतहरूलोकप्रिय छन्।यसै गरी, बैशाखी पूर्णिमा, असार १५ को दही चिउरा, नव वर्ष, जेष्ठ पूर्णिमा, भाद्रे औसी, साउने संक्रान्ति, नागपञ्चमी, तीज, दशैं, तिहार, सराय, देउली, कुलपूजा आदि यहाँका महŒवपूर्ण पर्व एवं उत्सवहरू हुन्।

गौमुखी गाउँपालिकामा पर्यटकीय आकर्षणहरु

प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाले सम्पन्न गौमुखी गाउँपालिका प्यूठान जिल्लाको उत्तर-पूर्वतथा गुल्मी र बाग्लुङ जिल्लाको उत्तर-पश्चिम क्षेत्रमा अवस्थित छ। गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न पर्यटकीय आकर्षणहरुलाई तल उल्लेख गरिएको छ।

क) गौमुखी

गौमुखी गाउँपालिकाको पर्यटकीय स्थलहरु मध्ये गौमुखी पनि एक महत्वपुर्ण स्थल हो। झिम्रुक (धर्मावती) नदीको उद्‌गमस्थल समेत रहेको यस स्थानमा एउटा गुफामा रहेको गाईको मुखजस्तो भू-आकृतिबाटप्राकृतिकरुपमा अनवरत पानी निक्लीधर्मावती नदीकोरुप लिने गर्दछ। गाईको मुख जस्तो भू-आकृतिबाट पानी निस्कने भएकोले पनि यसलाई गौमुखि भन्ने गरिएको जनश्रुति छ।

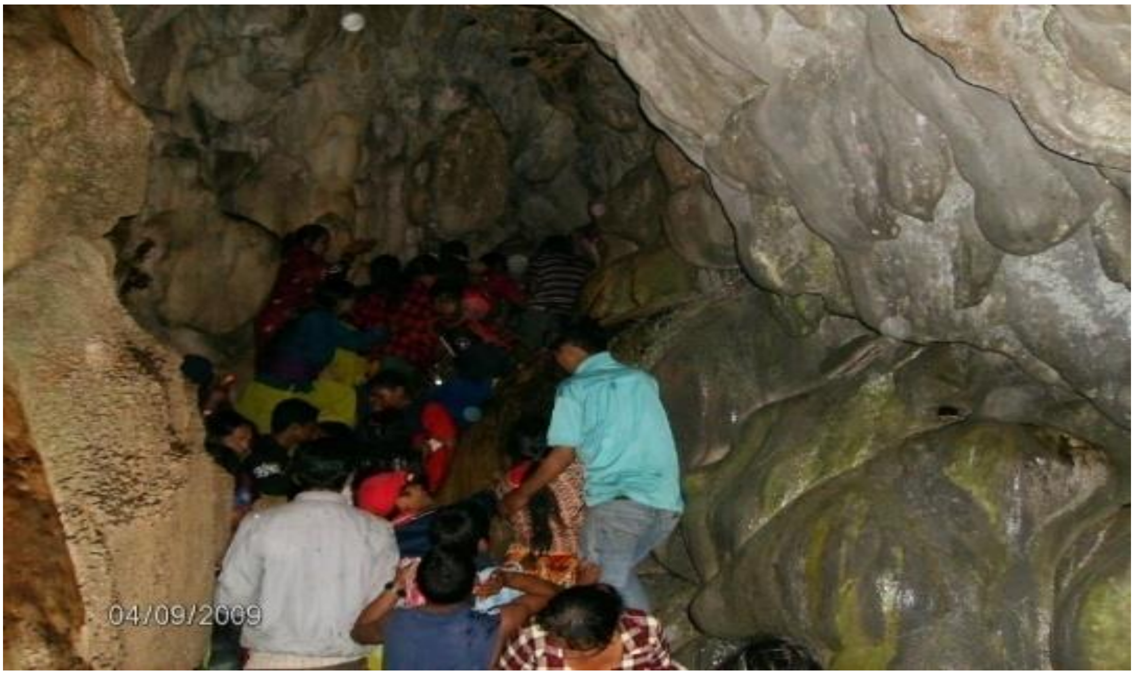

चित्र नं. १. *गौमुखी गुफा*

लक्ष्मीको प्रतीक मानिने गाईको आदर सम्मान गर्ने हिन्दू परम्परा रहेकोले यस स्थानलाई पवित्र धार्मिक एवं सांस्कृतिक थलोकोरुपमा मान्ने गरिन्छ। ढुङ्गे युगमा प्राकृतिक गुफाहरु आदीम मानवहरु बस्ने महत्वपूर्ण स्थलहरु थिए। तसर्थ गुफाहरु प्राचीन मानव वस्तीका महत्वपूर्ण स्थलहरु भएकोले पुरात्तात्विक महत्वको दृष्टिले समेत यिनीहरुको महत्व रहेको छ। स्थानीय जनश्रुतिअनुसार यस क्षेत्रमा घना जंगलको साथै घाँसे पाखोहरू भएकोले बाग्लुङ, गुल्मी, रोल्पा र प्यूठानका विभिन्न गाउँ ठाउँहरूबाट गाई भैसी चराउन ल्याउने चलन थियो।आफ्ना गाईवस्तुहरुलाई विभिन्न चरनमा घुम्ने घुमाउने सिलसिलामा लिवाङको बुकिचौर, दियाल्ना हुदै अर्खासम्म मानिसहरुले गाईवस्तुहरु चराउने गर्दथे। यसै शिलशिलामा गाईभैसीको ओत लाग्ने गुफा, कन्दरा र छहारीको खोजीमा हिंडदा एक्कासी गौमुखीगुफा फेला परेको अनुमान छ। यसलाई मानिसहरुले गाईको मुखजस्तो पत्थरबाटपानी आउने भएकोले "गौमुखी" नामाकरण गरेको भनिन्छ।

बैशाख शुक्ल पूर्णिमा र माघे संक्रान्तिमा बढी भक्तजनहरूघुंइचो हुने यस क्षेत्रमा दूधको धार, पशुपंक्षीको दाम्लो र सन्तानको प्रगति, ऐश्वर्यवृद्धि आदि मनकामना पुरा गर्न परेवा चढाउने गरिन्छ तर बली दिने

प्रचलन छैन ।यहाँ विशेषत प्रत्येक वर्ष माघेसंक्रान्तिमा मेला लाग्नुको साथै अन्य समयमा पनि छिमेकी जिल्ला लगायत अन्य स्थानहरुबाट पर्यटकहरु आउने गरेका छन् ।

ख) झाँक्रीढुङ्गा

चित्र नं. २. झाँक्री ढुङ्गा, रजवारा

यस गाउँपालिकाको वडा नं. ३ रजवारा मा अवस्थित झाँक्रीढुङ्गा एक पर्यटकीय स्थल हो । जहाँ प्रत्येक हप्ता मंगलबार र शनिबार वलि दिने गरिन्छ । झाँक्रीढुङ्गा रहेको स्थानमा एउटाठुलो ढुङ्गा बीचबाट चिरिएको र त्यसै स्थानमा देउताको थान भएकोले यहाँ वलि चढाउँदा मनले मागेको पुग्ने विश्वास मानिसहरुमा रहेको पाइन्छ । वलि चढाइ मनले मागेको पुग्ने विश्वासको साथ छिमेकी जिल्लाहरु बाग्लुङ, गुल्मी, रोल्पा र अन्य जिल्लाहरुबाट समेत भक्तजनहरु धार्मिक आस्थाकोसाथ यहाँ आउने गर्दछन् ।

ग) दियाल्नाचौर

गौमुखी गाउँपालिकाको वडा नं. ६ लिवाङमा अवस्थित दियाल्नाचौर एक रमणीय प्राकृतिक स्थल हो । यहाँबाट प्युठान जिल्लाको लगभग सबैजसो भागको दृश्यावलोकन गर्न सकिन्छ । दियाल्नाचौरमाएउटा

क्रिकेट मैदान समेत रहेको छ । यो मैदान जिल्लाकोअग्लो स्थानमा रहेको क्रिकेट मैदान हो । यो स्थल पिकनिकजानेहरुको लागि समेत चर्चित छ ।

घ) तामाखानी

प्राकृतिक रुपमा सम्पन्न यस गाउँपालिकामा एक तामाखानी समेत रहेको छ। यस खानीलाई उत्खनन् गरी प्राकृतिकरुपमा रहेको तामाको प्रयोग गर्न सके यस स्थानको मात्र नभई देशकै सम्वृद्धिमा समेत टेवा पुग्न सक्छ। यस पूर्वगाउँपालिकावासीहरुले घरेलु स्तरमा तामा निकाली पूजामा उपयोग हुने पूजाका सामाग्रीहरु बनाउने काम गर्थे तर हाल नेपाल सरकारबाट सो कार्य बन्द गरिएको छ।

ङ) खुङ गुफा

यस गाउँपालिकाको वडा नं. ५ मा अवस्थित खुङ गुफा अर्को महत्वपूर्ण पर्यटकीय स्थल हो। यस गुफामा प्रत्येक वर्ष फागुपुर्णिमामा विशेष मेला लाग्ने गर्दछ । यस मेलामा गुफा परिसर वरपर हर्ष उल्लासको साथ एक आपसमा होली खेल्ने प्रचलन रहिआएको छ।

घ) बाइसमुल झरना

चित्र नं. ३. बाइसमुल झरना, अर्खा

यस गाउँपालिकाको अर्खामा अवस्थित बाइसमुल झरना एक प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण झरना हो । यो झरना अन्यन्तै रमणीय रहेको छ । यो झरनागौमुखी गाउँपालिकाको प्राकृतिक सम्पति हो । साथै अर्खागौमुखीको एक प्राकृतिक आकर्षणको केन्द्र हो ।

यसरी प्राकृतिक एवं सांस्कृतिक सम्पदाले परिपूर्ण गौमुखीलाई प्रकृति, पहाडी, पर्यावरणीय र तीर्थाटन पर्यटकिय स्थलको रूपमा विकास गरी यहाँका बासिन्दाहरूको आय आर्जन वृद्धि गर्न सकिन्छ। रोजगार अभिवृद्धि भई स्थानीय बासिन्दाहरूले पर्यटनलाई पेशाको रुपमा लिन सक्ने अवस्था सिर्जना हुँदा स्वभाविकरुपमा यसको जगेर्नामा अभिप्रेरित हुनसक्छन् । यस प्रयासमा सम्बन्धित सबैको ध्यान जानु जरुरी

छ । साथै यस गाउँपालिकाको रहेका अन्य विभिन्न पर्यटकीय, धार्मिक तथा प्राकृतिक महŒवको स्थानहरूलाई निम्नानुसार तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५: गौमुखीगाउँपालिकामा रहेको मठ, मन्दिर तथा प्राकृतिक स्थलको विवरण

धार्मिक पर्यटकीय स्थल		
प्रमुख स्थलहरू	भ्रमण उद्देश्य	गा.वि.स.
गौमुखी	धार्मिक	अर्खा
झाँक्रिढुङ्गा	धार्मिक एवं सांस्कृतिक	रजवारा
उमा महेश्वर मन्दिर	धार्मिक	रजवारा
प्राकृतिक पर्यटकीय स्थल		
दियाल्नाचौर	प्राकृतिक	लिवाङ्ग
झिमरुक नदी (धर्मावती)	प्राकृतिक	अर्खा
खुंगको गुफा	प्राकृतिक सुन्दरता	खुङ
एतिहाकि पर्यटकीय स्थल		
इश्नादेवी	धार्मिक र ऐतिहासिक	लिवाङ्ग

२.११ मुख्य चाडपर्वहरु

यस गौमुखी गाउँपालिकामा विभिन्न जाती, धर्म सम्प्रदाय र भेषभुषाका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । यहाँ अधिकांश हिन्दू धर्म मान्ने पहाडी भेगका मानिसहरू रहेका छन् भने त्यस्तै बौद्ध र क्रिस्चियन धर्म मान्ने मानिसहरू पनि छन् । सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै खाले धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन् । जसमा बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं, साउने-माघे संक्रान्ती, असारे १५, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णिमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष, सोह्रश्राद्ध, कर्कट संक्रान्ति, संकट पूजा आदि चाडपर्वहरू रहेका छन् ।

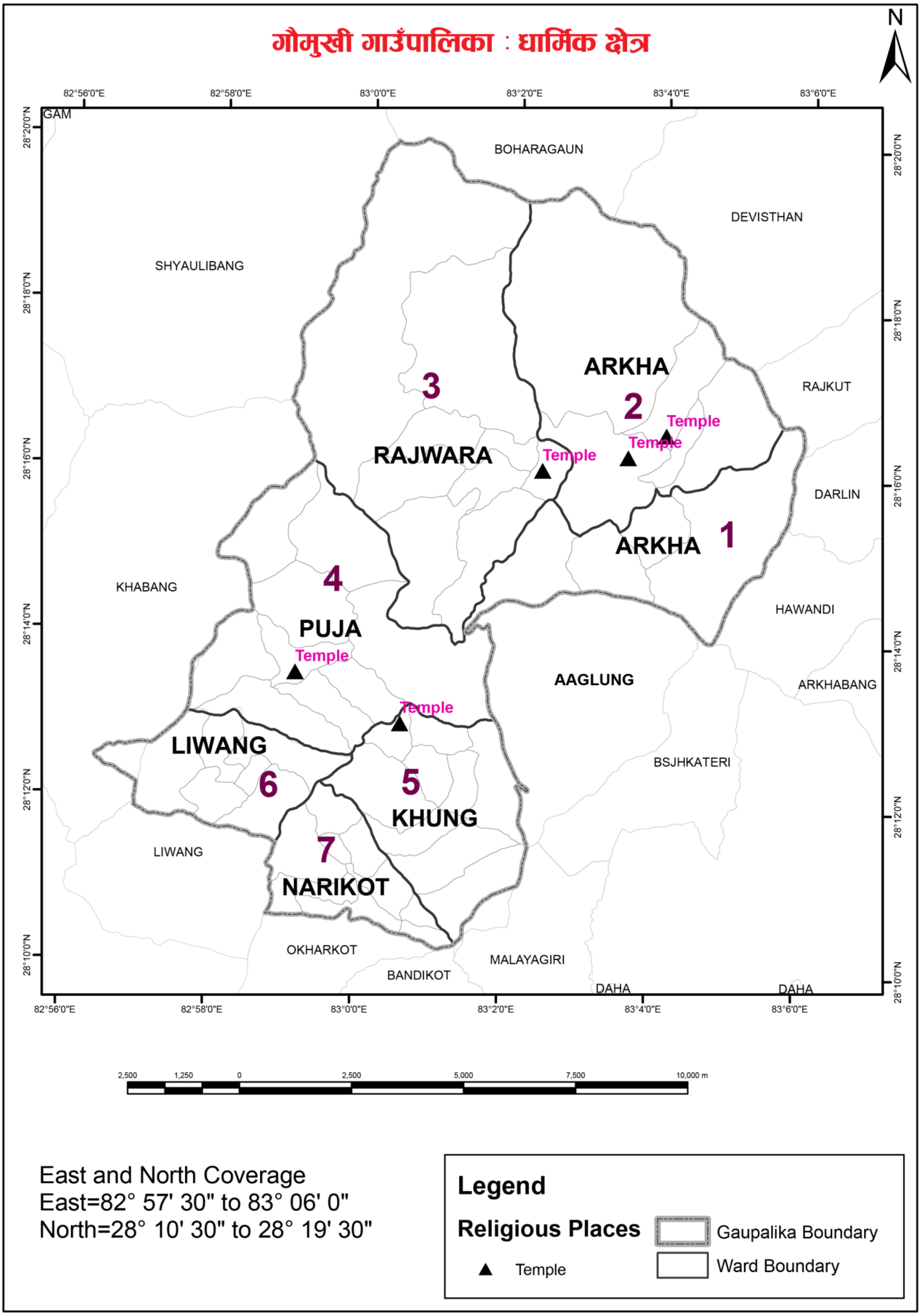

नक्सा नं ७: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेको धार्मिक क्षेत्रहरू

२.१२ संस्कृति, कला, भाषा र साहित्य

चित्र नं. ४. विशेषत रजवारा र अर्खामा प्रचलित, गोठ प्रथा

परम्परागत संस्कृतिमा आधारित असारे गीत, तीज गीत, झ्याउरे भाका र दोहोरीगीत आदि यस गाउँपालिकामा सर्वाधिक लोकप्रिय छन्। बैशाखी पूर्णिमा, असार १५ मा दही चिउरा, बैशाख संक्रान्ति, जेठानी पूर्णिमा, भदौरेऔंसी, साउने संक्रान्ति, नागपञ्चमी, ऋषितर्पणी पूर्णिमा, बडा दशैं, सरायँ, तिहार, देउली, कार्त्तिक पूर्णिमा, माघे संक्रान्ति, फागु पूर्णिमा (होली), रामनवमी, ठूलो एकादशी यहाँका जनमानसले मनाउने मुख्य पर्वहरू हुन्। रजवारा मेला, लाटो नाच तथा भुमे पुजा यहाँका मौलिक साँस्कृतिक निधिहरु हुन् । यस्ता नृत्य र पर्वहरू यहाँ आउने पर्यटकहरूका लागि आकर्षक पक्षहरु हुन सक्छन् र स्थानीय जनतालाई पर्यटनबाट लाभान्वित गराउनका लागि सहायक हुन सक्छन्। यसर्थ, गौमुखी गाउँपालिका सँस्कृति, कला र रीतिरिवाजको दृष्टिकोणले सम्पन्न रहेको छ ।यहाँ प्रचलित विशेष संस्कृति यस प्रकार रहेका छन् :

क) रजवारा सरायँ नाच

नेपालीहरुको एक प्रमुख चाड बडा दशैंको अवसरमा नाचिने सरायँ नाच गौमुखी गाउँपालिका तथा यस क्षेत्रको एक महत्वपुर्ण मौलिक संस्कृतिकोरुपमा रहेको छ ।विशेषत दशैंमा खेलिने यो नाच राम र रावणको युद्धलाई स्मरण गर्दै नाटकीयरुपमा प्रस्तुत गरिन्छ। यो नाच एकादशी देखि पुर्णिमासम्म नाचिन्छ। यो एक खेल जस्तो मनोरञ्जनात्मक हुन्छ। नाचमा मन्दिरमा चढाएका खुकुरी तरवार र खुँडा नचाइ एक आपसमा जोडिएर नाच्ने गरिन्छ।

ख) भुमे पुजा

गौमुखी गाउँपालिकाको रजवारामामंसिर महिनाको पहिलो मंगलबारभुमे पुजा गरिन्छ । बोक्सी तथा भुतप्रेत बाट बच्न ९ देखि १४ जना सम्म झाँक्रीहरु बनी झाँक्री बस्ने चलन छ । झाँक्री बसेको अर्कोदिन मेला लाग्ने गर्दछ । यो संस्कार १ वर्ष विराएर हुने गर्दछ ।

ग) अर्खाको लाटो नाच

लाटो नाच गौमुखी गाउँपालिकामा नाचिने एक साँस्कृतिक नाच हो । प्रत्येक वर्ष श्रावण २ गते साउने संक्रान्तिको अर्को दिन १ वर्ष विराएर भुमे पुजा र साउने संक्रान्ति सँग सम्बनधित रहेर यो नाच नाचिन्छ ।यो नाच प्युठान जिल्लामा हुने विशेष कार्यक्रमहरुमा पनि प्रस्तुत गर्ने गरिन्छ । नाचमा माटोबाट बनाईएका अश्लिल चित्र हरु बनाइ प्रदर्शन गर्ने प्रचलन छ । तर गाउँपालिकामायो प्रचलन विस्तारै हराउँदै गइरहेको छ जसलाई संवर्द्धन गर्नु गौमुखीको संस्कृतिको जगेर्ना गर्नु हो ।

घ) मारुनी नृत्य

मारुनी नृत्य यस गाउँपालिकाको अर्को संस्कृति हो । यो गौमुखी क्षेत्रको मेला पर्व मा देखाउने एक प्रचलित नाच हो । जसमायानिमाया र ठाडो भाका गाउने प्रचलन छ तर यो आधुनिकताको प्रभावसँगै लोप हुने अवश्थामा छ जसलाई संरक्षण गर्नु जरुरी छ ।

खण्ड ३ : जनसाङ्ख्यिक विवरण

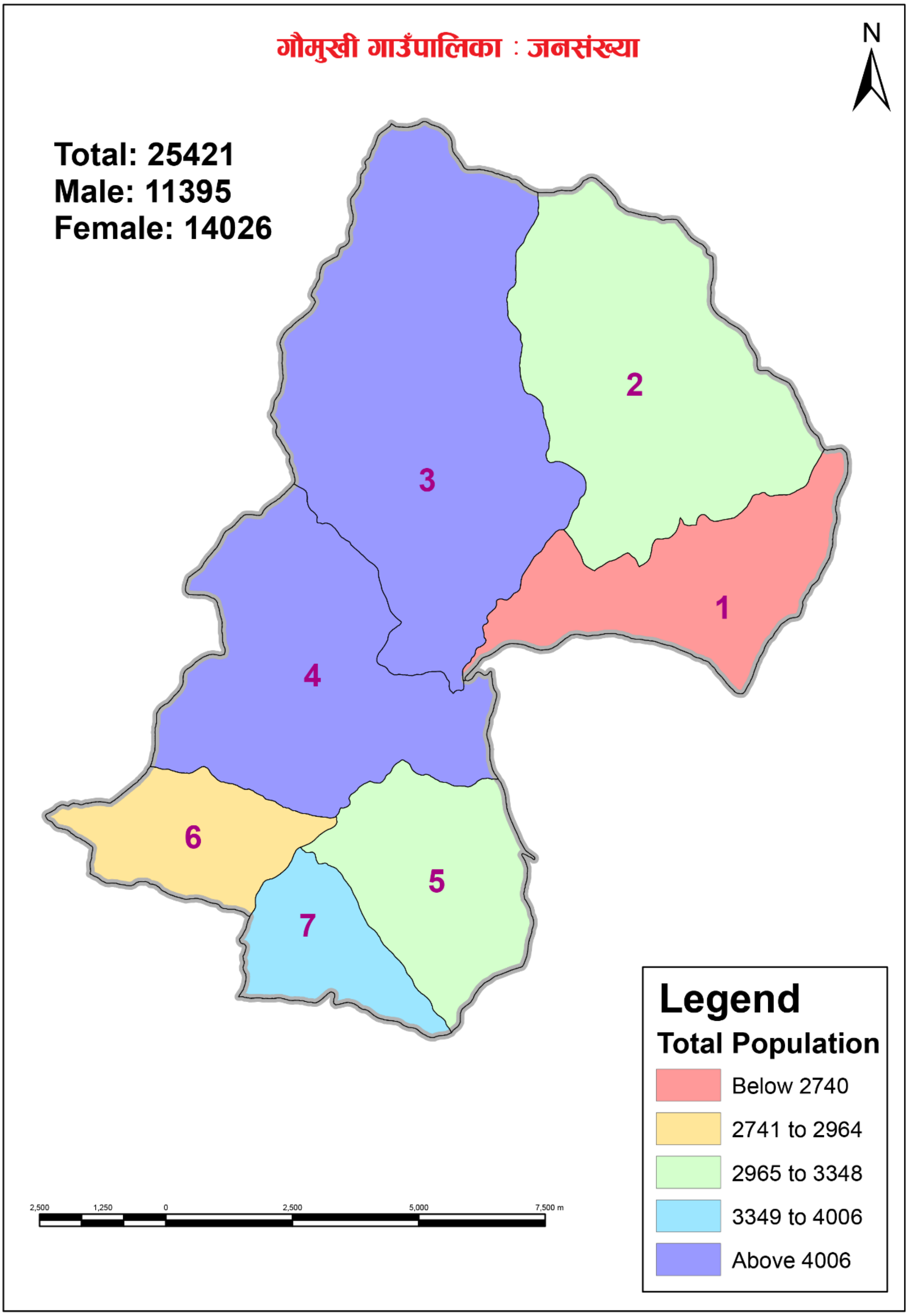

नक्सा नं ८: गौमुखी गाउँपालिकाको जनसंख्या विवरण

३.१ जनसंख्याको विवरण

कुनैपनि स्थानको जनसंख्या विकासको साधन र साध्य दुवैको रूपमा रहेको हुन्छ । विकासको लागि आवश्यक अन्य आर्थिक, भौतिक साधनहरूको परिचालन मानव स्रोतबाट नै हुने भएकाले विकास योजना तर्जुमा गर्दा यसको बनावटको विविध पक्षहरूको अध्ययन र विश्लेषण आवश्यक हुन्छ । नेपालमा जनसंख्याको विविध पक्षको तथ्याङ्क प्रत्येक १० वर्षमा हुने राष्ट्रिय जनगणनाको साथै गाउँपालिकास्तरमा घरधुरी सर्वेक्षणमार्फत समेत प्राप्त हुने गरेको छ । यहाँ राष्ट्रिय जनगणनाबाट प्राप्त नतिजाको आधारमा जनसंख्याका विविध पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका नं. ६: जनसंख्याको विवरण

विवरण	द्दण्टड
जम्मा जनसंख्या	द्दछ,द्धद्दज्ञ
पुरुष	ज्ञज्ञ,घढछ
महिला	ज्ञद्ध,ण्द्दट
लैंगिक दर(प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या)	डज्ञ.द्दद्ध
जम्मा घरधुरी	द्ध,ठडछ
औषत परिवार आकार	छ.घज्ञ
६ वर्ष र सोभन्दा माथिको साक्षरता दर	टघ.द्धज्ञ
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मि.)	ज्ञडघ

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखी गाउँपालिकाको जनसंख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार गौमुखी गाउँपालिकाको जनसंख्या २५,४२१ रहेको छ जसमध्ये पुरुष ४४.८३ प्रतिशत (११,३९५ जना) र महिला ५५.१७ प्रतिशत (१४,०२६ जना) रहेका छन्। सोहीअनुसार लैंगिक अनुपात ९क्भह च्वतष्य० अर्थात् प्रति १०० महिलामा पुरुषको संख्या ८१.२४ रहेको छ। यस गाउँपालिकाकोजनघनत्व१८३जना प्रति वर्ग किलोमिटर रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्यामध्ये ४५.८० प्रतिशत १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहका, ४६.०६ प्रतिशत १४ वर्ष वा सोभन्दा कम उमेरका, र ८.१४ प्रतिशत ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेर समूहका रहेका छन्। जनगणनाअनुसारगौमुखीगाउँपालिकामा ४,७८५ घरपरिवार रहेका छन्। २०६८ को जनगणनाअनुसारयस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्यामध्ये २.६१ प्रतिशत (६६४ जना) अपाङ्गता भएकाहरू रहेका छन्। जसमध्ये ३५३ जना पुरुष र ३११जना महिला छन्। हाल यस गाउँपालिकामा प्रति परिवार औषत ५.३१ जना सदस्य रहेको देखिन्छ। नेपालको परिवारको औषत आकार ४.८८ रहेको छ। देशमा सबैभन्दा बढी रौतहट जिल्लामा ६.४४ र सबैभन्दा कम कास्कीमा ३.९२ रहेको देखिन्छ।

३.२ वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

तालिका नं. ७: वडाअनुसार क्षेत्रफल, जनसंख्या तथा घरधुरी विवरण

वडा नं.	जम्मा क्षेत्रफल	औषत घरधुरी आकार	जम्मा घरधुरी संख्या	जम्मा जनसंख्या	पुरुष	महिला	जनघनत्व
ज्ञ	ज्ञद्ध.ढढ	ट.ण्ठ	द्धघण	द्द,टज्ञण	ज्ञद्दद्धघ	ज्ञघटठ	ज्ञठद्ध.ज्ञद्द
द्द	द्दड.द्धट	ट.द्धठ	द्धठण	घ,ण्द्धज्ञ	ज्ञघघड	ज्ञठण्घ	द्दण्द्द.डठ
घ	द्धण.द्धघ	ट्.ण्घ	डद्धछ	छ,ण्ढघ	द्दद्दडद्द	द्दडज्ञज्ञ	घघढ.ठट
द्ध	द्दद्ध.ठ	द्ध.ठद्द	ज्ञण्डठ	छ,ज्ञघछ	द्दद्दढघ	द्दडद्धद्द	घद्धद्द.छट
छ	ज्ञघ.ठद्ध	द्ध.टज्ञ	ठण्ट	घ,द्दछट	ज्ञद्धडघ	ज्ञठठघ	द्दज्ञठ.द्दज्ञ
ट	ढ.ज्ञठ	छ.द्धद्द	छद्धज्ञ	द्द,ढघण	ज्ञघघघ	ज्ञछढठ	ज्ञढछ.द्धट
ठ	ठ.छछ	द्ध.ठछ	ठण्ट	घ,घछट	ज्ञद्धद्दघ	ज्ञढघघ	द्दद्दघ.डड
जम्मा	**ज्ञघढ.ण्घ**	**छ.घज्ञ**	**द्ध,ठडछ**	**द्दछ,द्धद्दज्ञ**	**ज्ञज्ञ,घढछ**	**ज्ञद्ध,ण्द्दट**	**ज्ञडद्द.ढठ**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस गौमुखीगाउँपलिकाको वडागत जनसंख्याको तुलनात्मकविशलेषण गर्दा सबैभन्दा धेरै जनसंख्या वडा नं ४ रहेको छ जसमा जम्मा जनसंख्या ५,१३५ (पुरुष२,२९३ जना र महिला२,८४२ जना) रहेको छ। यस वडाको औषत परिवार आकार ४.७२ र घरधुरी संख्या १,०८७ रहेको छ। त्यस्तै सबैभन्दा थोरै जनसंख्या भएको वडा नं.१ रहेको छ जसको जनसंख्या २,६१० (पुरुष १,२४३ जना र महिलाको १३६७ जना) रहेको छ भने घरधुरी संख्या ४३० र औसत परिवार संख्या ६.०७रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने उक्त तालिका लाई तलस्तम्भ चित्रमा देखाईएको छ।

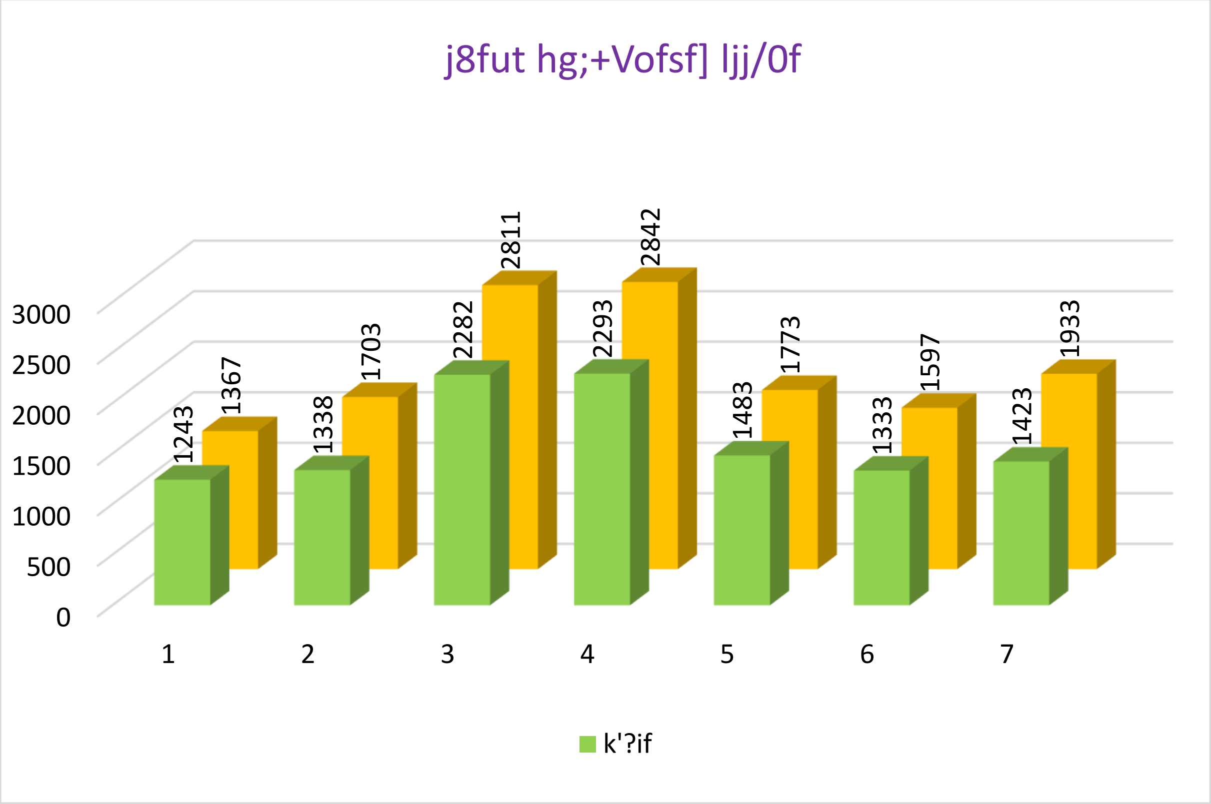

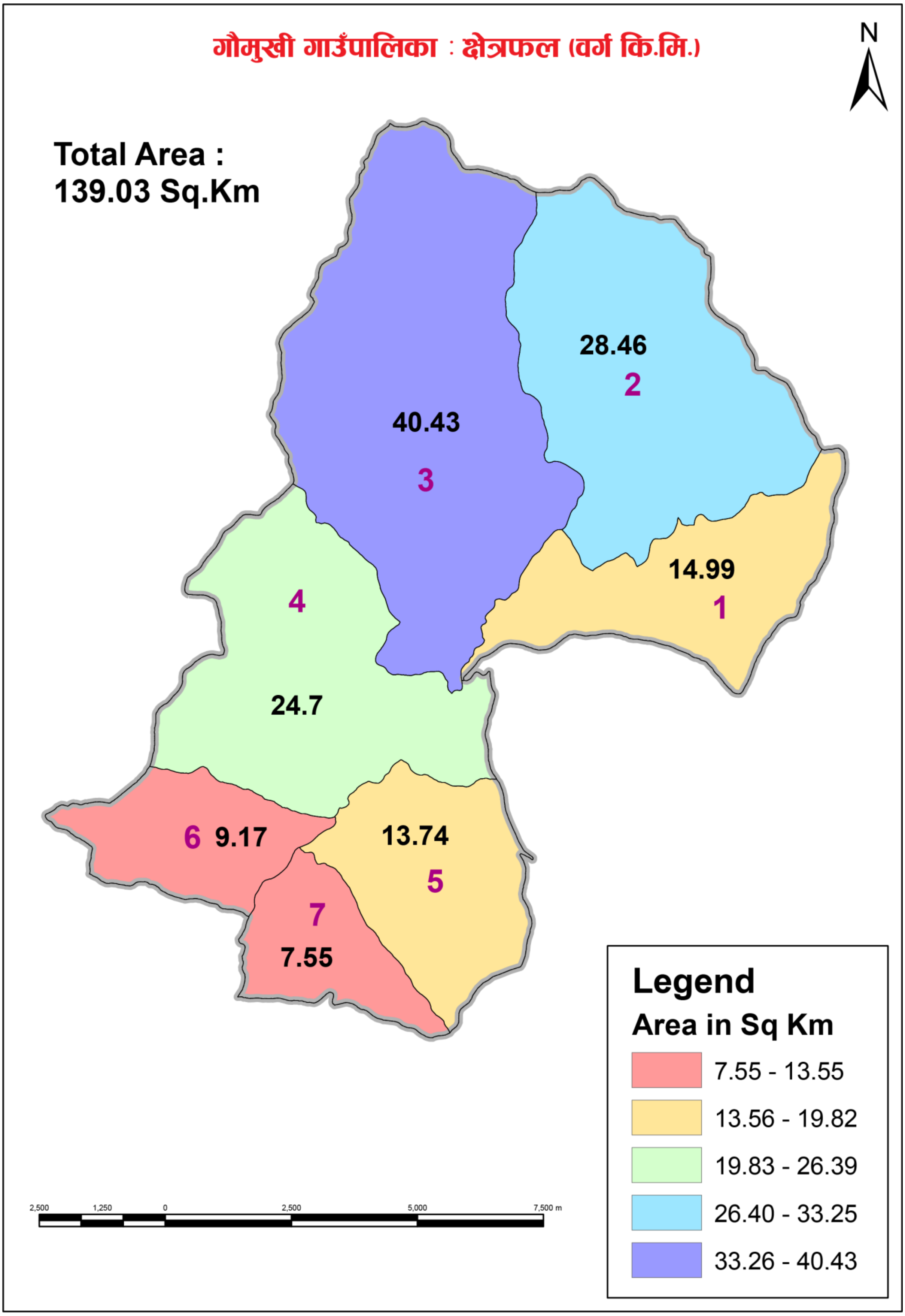

नक्सा नं ९: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत क्षेत्रफल विभाजन

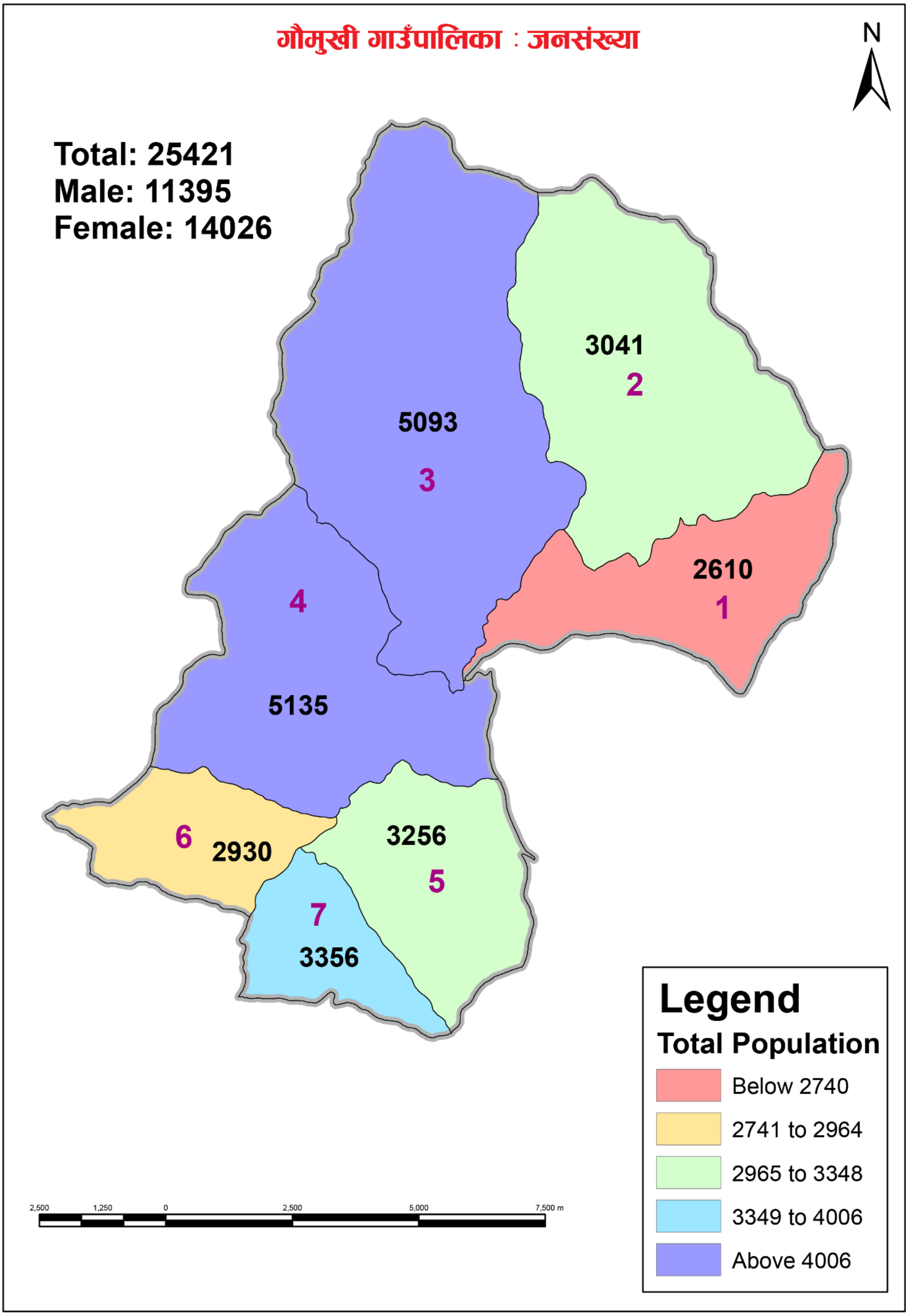

नक्सा नं १०: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत जनसंख्या विभाजन

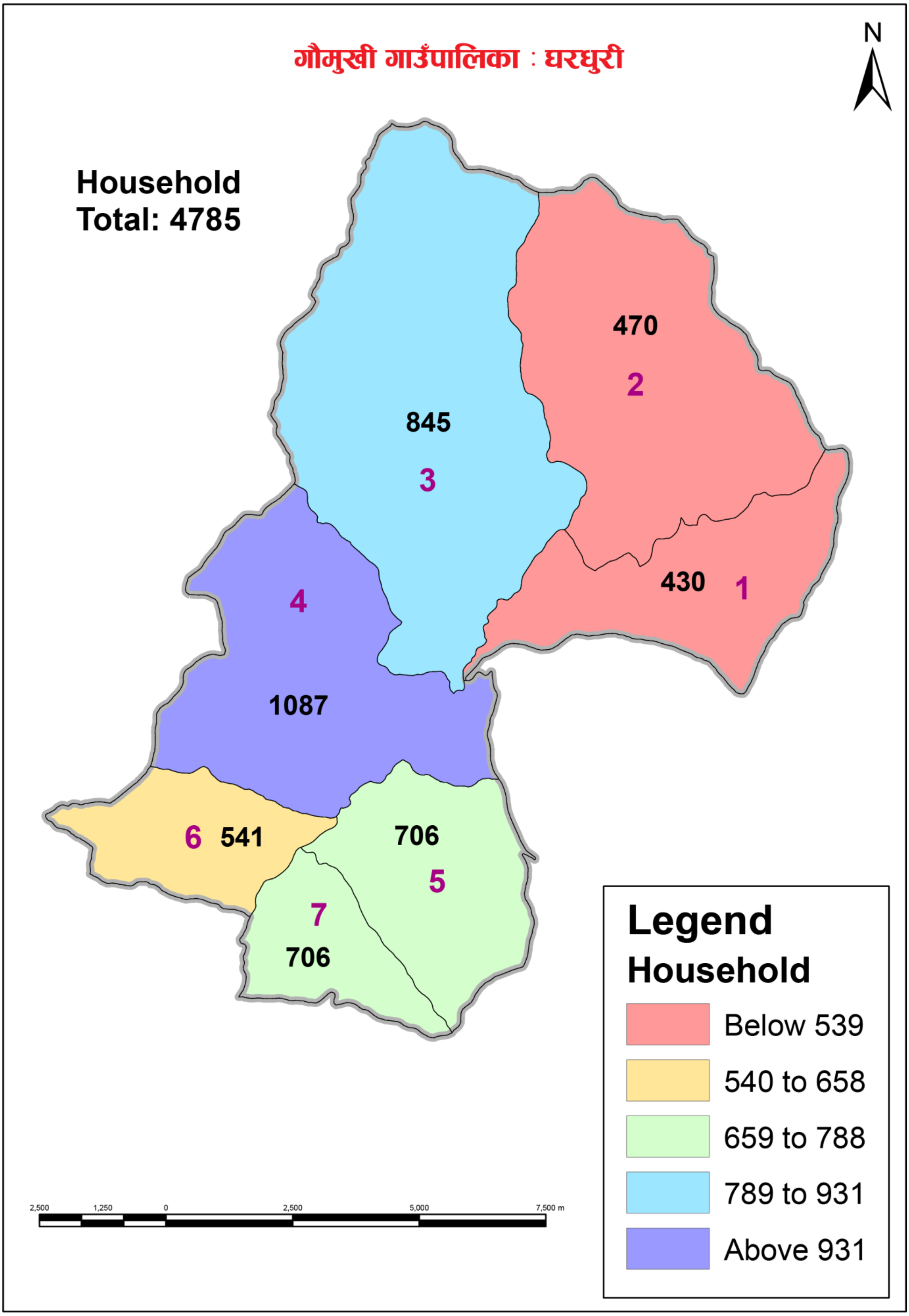

नक्सा नं ११: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत घरधुरी विभाजन

३.३ घरमूलीको लैङ्गिक विवरण

चौधौं योजनामा उल्लेख भएअनुसार महिला घरमूली २५.७ प्रतिशत, सम्पतिमाथि महिलाको स्वामित्व २६ प्रतिशत, महिला साक्षरता दर ५७.४ प्रतिशत र श्रम सहभागिता दर ५४ प्रतिशत रहेको छ । यसै तथ्यांकलाई आधार मानी स्थानिय सरकारको रूपमा गठित गाउँपालिका/नगरपालिकाको महिला घरमूलिको विवरण उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ८: घरमूलीको लैङ्गिग विवरण

वडा	ज्ञ	द्द	घ	द्ध	छ	ट	ठ	जम्मा	प्रतिशत
पुरुष	ठढ	डज्ञ	टण्घ	टछढ	द्धज्ञठ	घद्धद्ध	द्दढद्ध	**द्द,द्धठठ**	**छज्ञ.ठठ**
महिला	घछज्ञ	घडढ	द्दद्धद्द	द्धद्दड	द्दडढ	ज्ञढठ	द्धज्ञद्द	**द्द,घण्ड**	**द्धड.द्दघ**
जम्मा	**द्धघण**	**द्धठण**	**डद्धछ**	**ज्ञ,ण्डठ**	**ठण्ट**	**छद्धज्ञ**	**ठण्ट**	**द्ध,ठडछ**	**ज्ञण्ण.ण्ण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

२०६८ को केन्द्रीय तथ्यांक विभागको नतिजाअनुसार जम्मा ४,७८५ घरधुरी संख्या रहेको यस गाउँपालिकामा ५१.७७ प्रतिशत घरमा चाहिँ पुरुषहरू नै घरमुली भएर घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको पाइन्छ भने ४८.२३प्रतिशत घरमा महिलाहरू घरमुली भई घरको मुख्य जिम्मेवारी लिइएको देखिन्छ । यो अवस्था समग्र देशको अवस्थासंग मिल्दोजुल्दो नै देखिन्छ तर तुलनात्मक रूपले अरु गाउँपालिका/नगरपालिकालाई हेर्दा गौमुखी गाउँपालिकामा महिलाहरूको संख्या उच्च रहेको देखिन्छ । लैङ्गिक आधारमा घरमुलीको संख्यो पुरुष र महिलाको बीचमा धेरै अन्तर देखिन्छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ । जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

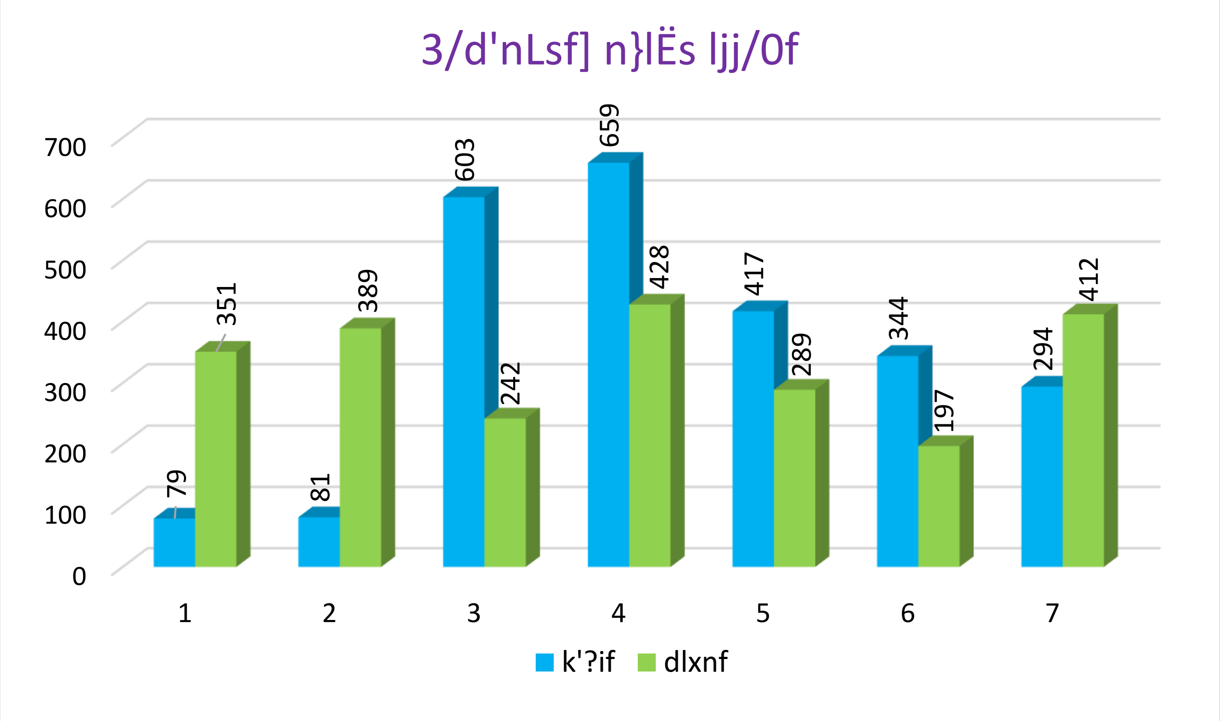

३.४ १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

कुनै पनि देशले विवाहका लागि कानूनमै न्यूनतम उमेर तोकेको हुन्छ। उक्त उमेर नपुग्दै विवाह गरिन्छ भने त्यसलाई बालविवाहको रूपमा तथा कम उमेरमा गरेको विवाहका रूपमा लिने गरिन्छ। नेपालमा मुलुकी ऐन, (एघारौं संशोधन २०५८) २०२० ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए वा नभएतापनि२० वर्ष तोकेको छ । वर्तमान समयमा शिक्षाको प्रचारप्रसारका कारणले गर्दा व्यक्तिहरूमा विस्तारै चेतनामा अभिवृद्धिहुँदै आएको कारण वालविवाहको चलन घट्दै गइरहेको पाइन्छ। तापनि अझै केही स्थानहरूमा गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामै विवाह गरिदिने चलन रहेको देखिन्छ। साथै पछिल्लो क्रममा इन्टरनेट, टेलिभिजन र मोवाइलमा बालबालिकाको पहूँच वृद्धिभई दुरूपयोग बढेर आफुखुसी वालविवाह गरेका घटनाहरू सुनिन्छ ।

राष्ट्रिय जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षणका अनुसार बाल विवाह गर्ने क्रममा १५ देखि १९ वर्षका किशोरीको प्रतिशत तुलनात्मक रूपमा बढ्दै गएको देखिन्छ। प्लान नेपाल लगायत अन्य संस्थाहरू मिलेर गरेको अध्ययन प्रतिवेदन सन् २०१२ अनुसार २६.७ प्रतिशत किशोरीहरू र ५.८ प्रतिशत किशोरहरूले बाल विवाह गरेको देखिन्छ। जुन २०६८ को जनसाङ्खिक तथा स्वास्थ्य सर्भेक्षणभन्दा घट्दो क्रममा देखिन्छ।

तालिका नं. ९: १० वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिहरूको बैवाहिक स्थितिको विवरण

लिङ्ग	कहिल्यै विवाह नभएको	एक विवाह	बहु विवाह भएको	पुनः विवाह भएको	विधवा/विधुर	पारपाचुके भएको	छुट्टिएको	जम्मा
पुरुष	घद्द्धछ	घद्दटढ	ज्ञज्ञछ	छद्धट	द्दज्ञढ	द्दट	छ	**ठ,द्धद्दछ**
महिला	घघढड	छज्ञद्दछ	ज्ञद्ध	ठढड	टढट	घढ	द्धठ	**ज्ञण,ज्ञज्ञठ**
जम्मा	**टटद्धघ**	**डघढद्ध**	**ज्ञद्दढ**	**ज्ञघद्धद्ध**	**ढज्ञछ**	**टछ**	**छद्द**	**ज्ञठ,छद्धद्द**
प्रतिशत	**घठ.डठ**	**द्धठ.डछ**	**ण.ठद्ध**	**ठ.टट**	**छ.द्दद्द**	**ण.घठ**	**ण.घण**	**ज्ञणण.णण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिका यस गाउँपालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका व्यक्तिहरूको वैवाहिक स्थितिको अवस्था देखाइएको छ।यस गाउँपालिकामा कुल जनसंख्याको १०,८९९ जना(६२.१३ प्रतिशत) विवाहित छन् भने ६,६४३ जना (३७.८७ प्रतिशत) अविवाहित छन् ।जसमा ८,३९४ जना (४७.८५ प्रतिशत) एक विवाह गर्नेको संख्या र बहु विवाह गर्ने १२९ जना (०.७४ प्रतिशत) रहेको छ। पुन: विवाह गर्ने १,३४४(७.६६ प्रतिशत) जना, विधुवा/विधुर ९१५(५.२२प्रतिशत)जना, पारपाचुके भएका ६५ जना (०.३७ प्रतिशत) र छुट्टिएका ५२ जना (०.३० प्रतिशत) रहेका छन्।

गाउँपालिकामा एक विवाह गर्ने महिलाको संख्या एक विवाह गर्ने पुरुषको भन्दा २२.११ प्रतिशतले बढी रहेको छ भने बहु विवाह गर्ने पुरुषको संख्या ११५ हुँदा बहु विवाह गर्ने महिलाको संख्या १४ रहेको देखिन्छ जहाँ ७८.२९प्रतिशतले अन्तर देखिन्छ भने विदुर पुरुषको संख्या २१९ र विधवा महिलाको संख्या ६९६ रहेको छ यसले समाजिक रूपमा महिला र पुरुषको वैवाहिक असमान स्थिति देखिन्छ यसको साथै नेपाली समाजमा रहेको पितृसत्तात्मक गन्ध देख्न सकिन्छ । यसको विवरणलाई तल वार ग्राफबाट प्रस्तुत गरिएको छ।

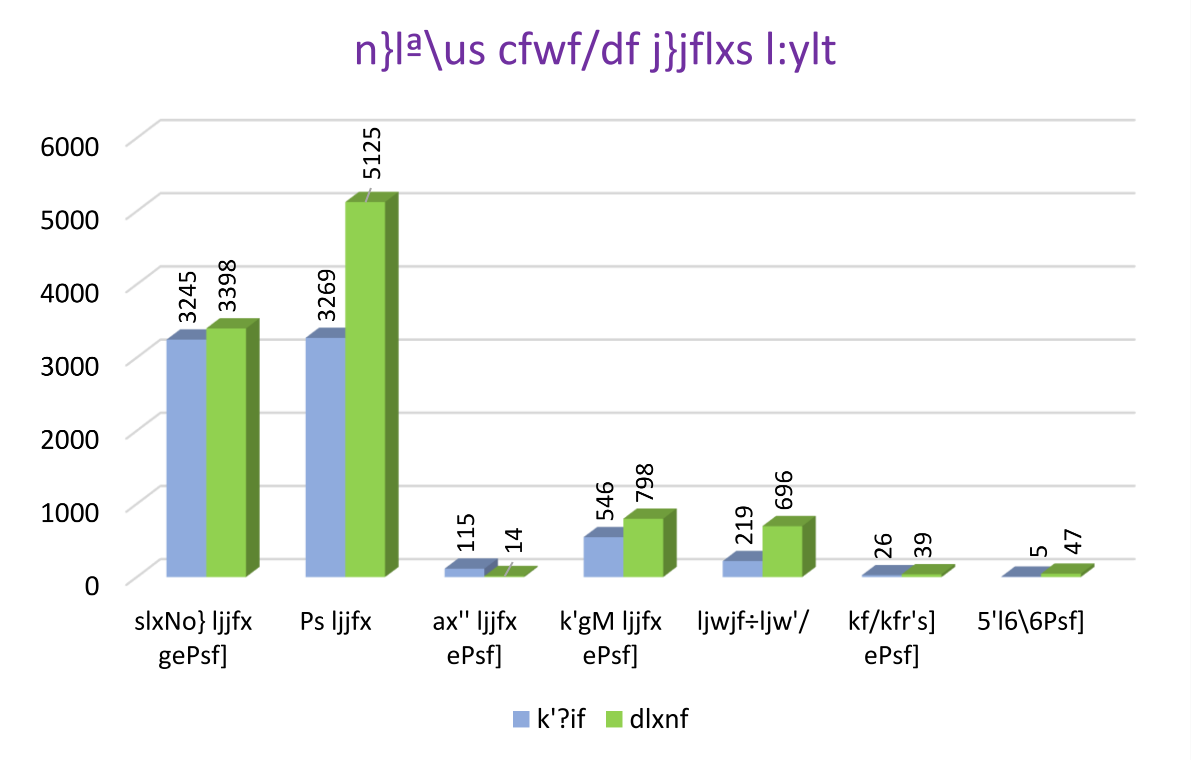

३.५ उमेर समूहअनुसारपहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

तालिका नं. १०: उमेर समूहअनुसारपहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण

लिङ्ग	ज्ञण वर्ष सम्ममा	ज्ञण-ज्ञझ वर्ष	ज्ञछ-ज्ञ७ वर्ष	द्दण-द्दझ वर्ष	द्दछ-द्द७ वर्ष	घण-घझ वर्ष	घछ-घ७ वर्ष	ज्ञण-ज्ञझ वर्ष	ज्ञछ-ज्ञझ वर्ष	छ्ण वर्ष माथि	जम्मा
पुरुष	ट	ढड	ज्ञछढछ	ज्ञठज्ञद्द	छडज्ञ	ज्ञद्दढ	द्धद्द	ज्ञघ	द्ध	घ	**द्ध,ज्ञडघ**
महिला	द्धढ	टठघ	द्धज्ञढछ	ज्ञछण्छ	द्दघड	छद्द	ज्ञद्ध	ठ	ज्ञ	द्द	**ट,ठघट**
जम्मा	**छछ**	**ठठज्ञ**	**छ,ठढण**	**घ,द्दज्ञठ**	**डज्ञढ**	**ज्ञडज्ञ**	**छट**	**द्दण**	**छ**	**छ**	**ज्ञण,ढज्ञढ**
प्रतिशत	**ण.छण**	**ठ.णट**	**छघ.णघ**	**द्दढ.द्धट**	**ठछण**	**ज्ञटट**	**ण.छज्ञ**	**ण.ज्ञड**	**ण.णछ**	**ण.णछ**	**ज्ञणण.णण**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको उल्लेखित तालिकामा १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह गर्दाको उमेरको विवरण देखाइएको छ। गौमुखीगाउँपालिकामा १५ वर्षदेखि १९ वर्षसम्मको उमेर समूहमा विवाह गर्नेको संख्या ५,७९० अर्थात् सबैभन्दा बढी (५३.०३ प्रतिशत) देखिन्छ भने त्यसपछि २० वर्षदेखि २४ वर्षसम्मको उमेर समूहको संख्या ३,२१७ (२९.४६ प्रतिशत) देखिन्छ। तेस्रोमा १० देखि १४ वर्ष उमेरसमूहको संख्या ७७१ (७.०६ प्रतिशत) रहेको छ भने १० बर्षसम्मका उमेरसमूहका बालबालिकाको पनि पहिलो विवाह गर्दाको जनसंख्या ५५ (०.५० प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। माथि तालिकाको विस्तृत विवरण तल स्तम्भ चित्रबाट अझ स्पष्ट गरिएको छ।

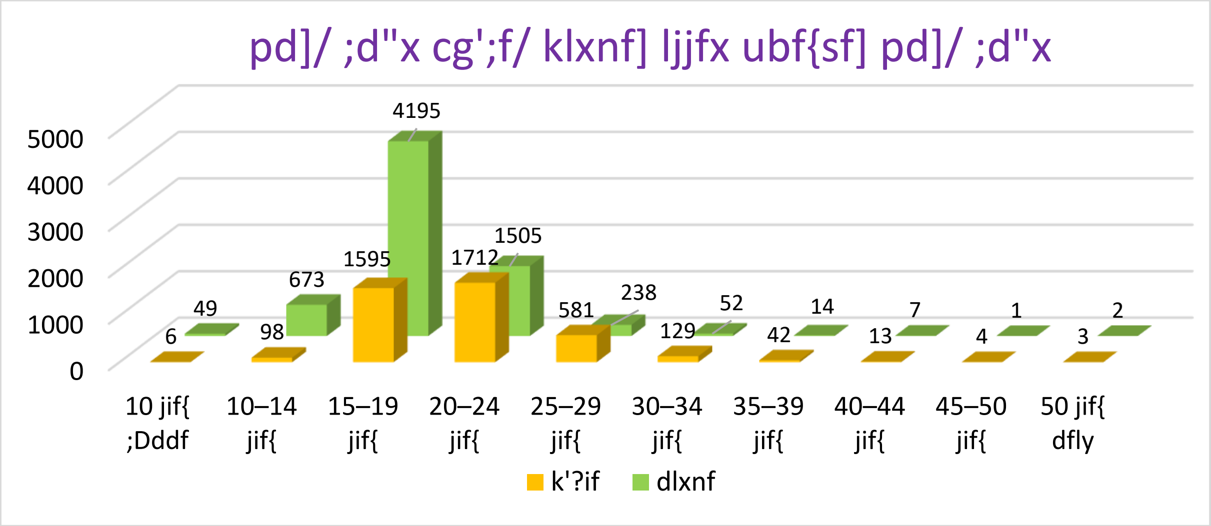

तालिका र स्तम्भलाई अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा बाल विवाहको समस्या देखिन्छ ।नेपालमा मुलुकी ऐन, (एघारौं संशोधन २०५८) २०२० ले विवाह गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मञ्जुरी नभए वीस वर्ष नपुगी विवाहवारी गर्न नहुने कानून व्यवस्था गरेको छ यद्यपि गौमुखीगाउँपालिकामा ५३.०३ प्रतिशतले १५ वर्षदेखि १९वर्षमा र ७.०६ प्रतिशतले ले १० देखि १४ वर्षमा विवाह भइसकेको पाईयो जुन उपयुक्त उमेर अगावै हुनुको साथै नेपालको कानून विपरित भईरहेको छ ।अझै पनि गलत सामाजिक परम्परा र मूल्य मान्यताका कारण नाबालक अवस्थामा नै विवाह गरिदिनेचलनको साथै पछिल्लो समय आफुखुसी उमेर अगावै विवाह गर्ने प्रवृत्ति रहेको देखिन्छजसलाई समाधान गर्न सरकार र सरोकारवालाहरूबाट उचित शिक्षा तथा चेतनामूलक कार्यक्रमको प्रचार प्रसार गर्नु पर्ने देखिन्छ।

३.६ उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

तालिका नं. ११: उमेर समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
ण–द्ध	ज्ञडडज्ञ	ज्ञडठद्द	घ,ठछघ	ज्ञद्ध.ठट	ज्ञ.णण
छ–ढ	द्दणडढ	द्दणघठ	द्ध,ज्ञद्दट	ज्ञट.द्दघ	ज्ञ.णघ
ज्ञण–ज्ञद्ध	ज्ञडडछ	ज्ञढद्धट	घ,डघज्ञ	ज्ञछ.णठ	ण.ढठ
ज्ञछ–ज्ञढ	ज्ञणछट	ज्ञछज्ञण	द्द,छटट	ज्ञण.णढ	ण.ठण
द्दण–द्दद्ध	छडछ	ज्ञज्ञद्धण	ज्ञ,ठद्दछ	ट.ठढ	ण.छज्ञ
द्दछ–द्दढ	द्धडण	ढठद्द	ज्ञ,द्धछद्द	छ.ठज्ञ	ण.द्धढ
घण–घद्ध	द्धद्दद्द	ठढद्द	ज्ञ,द्दज्ञद्ध	द्ध.ठड	ण.छघ
घछ–घढ	द्धज्ञड	ठज्ञद्ध	ज्ञ,ज्ञघद्द	द्ध.द्धछ	ण.छढ
द्धण–द्धद्ध	द्धढठ	टज्ञण	ज्ञ,णछठ	द्ध.ज्ञट	ण.ठघ
द्धछ–द्धढ	घढद्ध	द्धढद्ध	डडड	घ.द्धढ	ण.डण

उमेर समूह	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत	लैङ्गिक अनुपात
छण–छद्ध	घठद्ध	द्धछज्ञ	डद्छ	घ.द्छ	ए.डघ
छछ–छढ	घटड	द्धज्ञट	ठडद्ध	घ.एड	ए.डड
टण–टद्ध	घएछ	घडछ	टढए	द्.ठज्ञ	ए.ठढ
टछ–टढ	द्ठट	घज्ञद्ध	छढए	द्.घद्	ए.डड
ठण–ठद्ध	द्एद्ध	ज्ञठद्ध	घठड	ज्ञ.द्धढ	ज्ञ.ज्ञठ
ठछ–ठढ	ज्ञज्ञए	ज्ञएढ	द्ज्ञढ	ए.डट	ज्ञ.एज्ञ
डण–डद्ध	ठट	टए	ज्ञघट	ए.छघ	ज्ञ.द्ठ
डछ–डढ	ज्ञड	ज्ञड	घट	ए.ज्ञद्ध	ज्ञ.एए
ढण–ढद्ध	ट	ठ	ज्ञघ	ए.एछ	ए.डट
ढछ+	ज्ञ	छ	ट	ए.एद्	ए.द्ए
जम्मा	**ज्ञज्ञ,घढछ**	**ज्ञद्ध,एद्ट**	**द्छ,द्धद्ज्ञ**	**ज्ञएए.एए**	**ए.डज्ञ**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस गाउँपालिकामा २०६८को जनगणनाअनुसार, ०-१४ वर्ष उमेर समूहको संख्या ११,७१० (४६.०६ प्रतिशत) रहेको छ, १५-४५ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या ९१४६ (३५.९८ प्रतिशत) छ, त्यस्तै काम गर्ने समूह१५ देखि ५९ वर्षसम्मको जनसंख्या ११,६४३ (४५.८०प्रतिशत) रहेको छ। ६० वर्षभन्दामाथि उमेर समूहको संख्या २,०६८ (८.१४ प्रतिशत) रहेको छ। तथ्याङ्कले गाउँपालिकमा मानव स्रोतको प्रशस्तमात्रामा सम्भावना रहेको तथ्यलाई देखाउँछ। साथै बालबालिकाको संख्या पनि उच्च हुनुले आउँदा दिनहरूमा पनि यस गाउँपालिकामा मानव स्रोतको कमी नहुने देखाउँछ। जससलाई विस्तृतरूपमा बुझ्न माथिको तालिकालाई तल स्तम्भ चित्रमा देखाइएको छ।

उमेर समूहअनुसार जनसख्याको विवरण

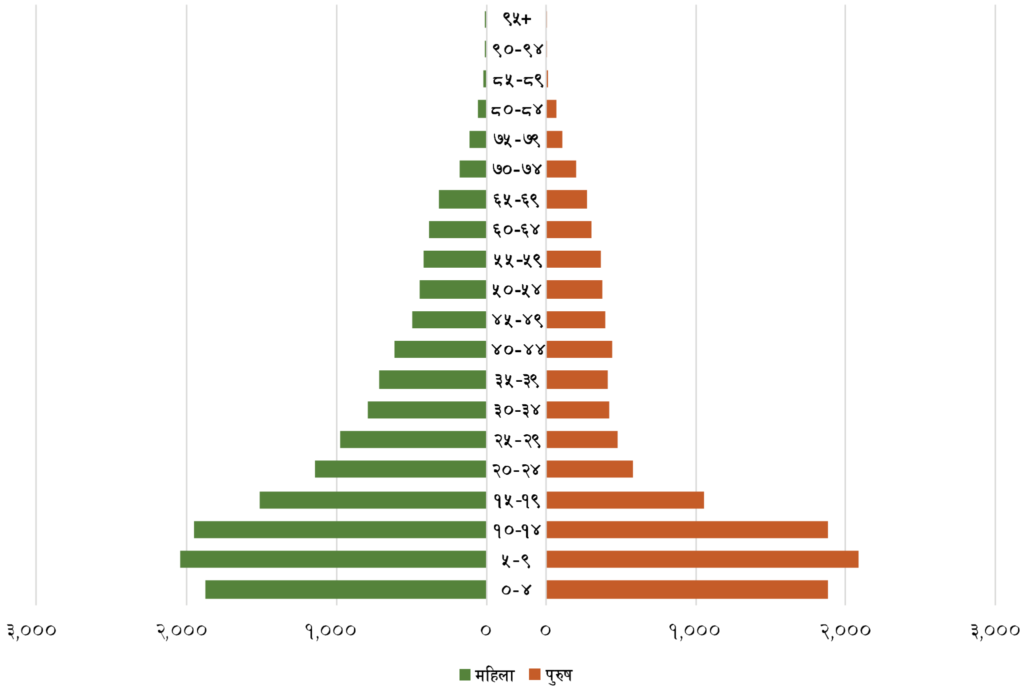

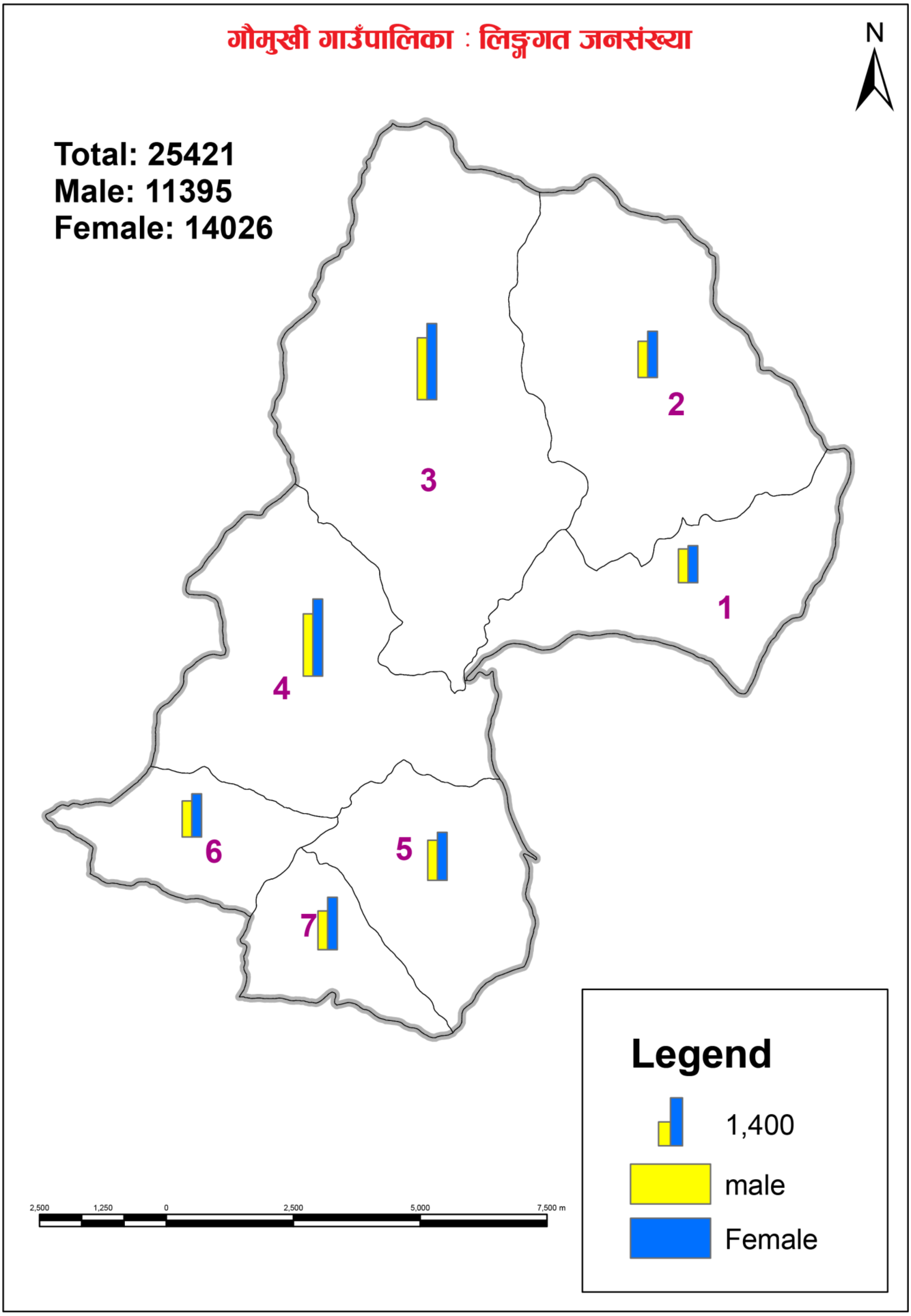

नक्सा नं १२: गौमुखी गाउँपालिकाको वडागत लैङ्गिक विभाजन

३.७ जातजाति समूहअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १२: गौमुखीगाउँपालिकाको जनसंख्या र जातको विवरण

क्र.सं.	जातजाति	जम्मा	प्रतिशत
ज्ञ	मगर	ड,द्वण्द्व	घघ.ण्ट
द्द	कामी	छ,डडद्व	द्दघ.ज्ञछ
घ	क्षेत्री	द्व,ढडघ	ज्ञढ.टण
द्व	सन्यासी/दशनामी	द्द,ज्ञद्दठ	ड.घठ
छ	दमाई/ढोली	ज्ञ,ण्ठद्व	द्व.द्दद्द
ट	ठकुरी	ज्ञ,ण्द्वघ	द्व.ज्ञण
ठ	ब्राम्हण पहाडी	ज्ञ,ण्णठ	घ.ढट
ड	तामाङ	द्दढछ	ज्ञ.ज्ञट
ढ	अन्य	टण्द्व	द्द
	जम्मा	**द्दछ,द्वद्दज्ञ**	**ज्ञण्ण**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा यस गाउँपालिकामा सामाजिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट विविधतायुक्त रहेको पाईन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार गौमुखी गाउँपालिकामा २० भन्दा बढि जातजातिको बसोबास रहेको छ। यसरी प्यूठानजिल्लामा अवस्थित गौमुखी गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति, समूहअनुसार जनसंख्याको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी जातिमगर८,४०४ जना (३३.०६%), दोस्रोमा कामी५,८८४ (२३.१५%) र तेस्रोमा क्षेत्री४,९८३ (१९.६०%),सन्यासी/दशनामी २,१२७(८.३७%)दमाई/ढोली१,०७४ (४.२२%), ठकुरी १,०४३ (४.१०%), ब्राम्हण १,००७ (३.९६%) र तामाङ २९५ (१.१६%)रहेका छन् भने अन्यमा ६०४ (२%)रहेका छन्। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ र तल स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

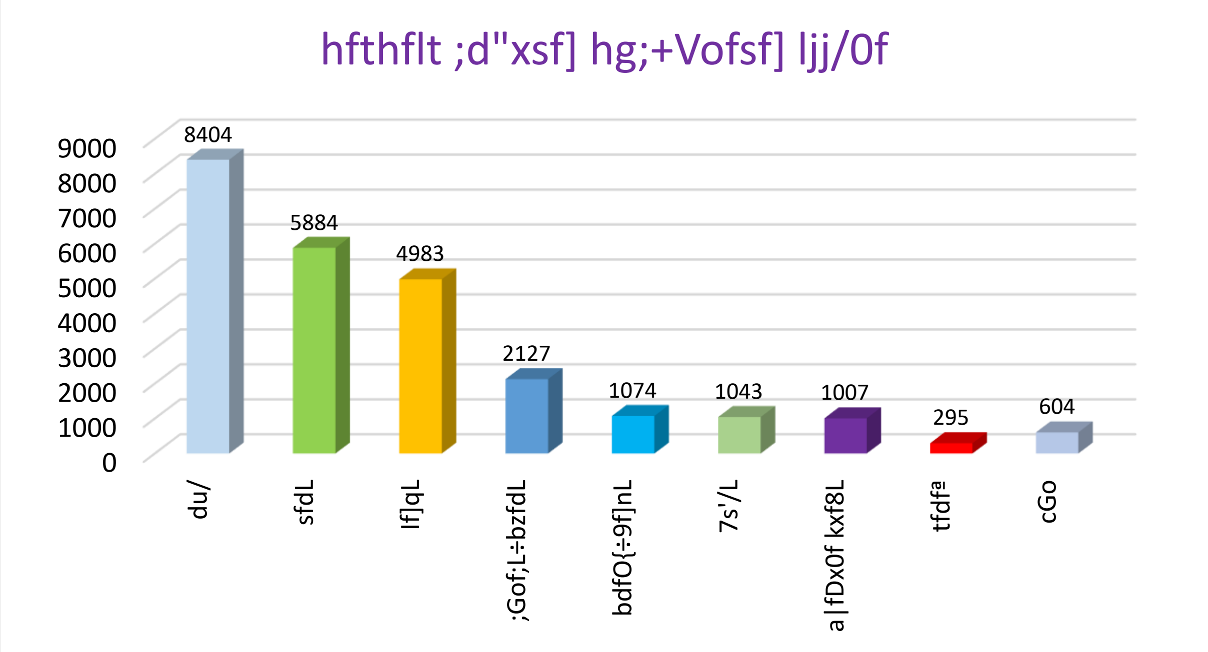

३.८ मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १३: मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको विवरण

क.सं.	भाषा	जम्मा	प्रतिशत
ज्ञ	नेपाली	द्दछ,ण्छघ	ढड.छछ
द्द	तामाङ	द्दढद्द	ज्ञ.ज्ञछ
घ	अन्य	ठट	ण.द्दढ
	जम्मा	**द्दछ,ढ्दद्दज्ञ**	**ज्ञण्ण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको विवरणलाई हेर्दा यस गाउँपालिकामा अक्सर बसोबास गर्ने व्यक्तिहरूले बोल्ने विभिन्न मातृभाषाहरूको बाहुल्यता नभएता पनि विविधता रहेको पाइन्छ। मातृभाषाअनुसार जनसंख्याको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी नेपाली भाषा बोल्नेहरूको संख्या सबैभन्दा बढी अर्थात २५,०५३ (९८.५५ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। दोस्रोमा तामाङ भाषा २९२ (१.१५ प्रतिशत) र अन्यमा७६ (०.२९ प्रतिशत) संख्या रहेको देखिन्छ।सबै आ-आफ्ना मातृभाषा बोल्नेहरूले समेत सरकारी भाषाको रूपमा नेपाली भाषालाई राम्ररी बोल्ने र बुझ्ने गरेको देखिन्छ। यसलाई तल स्तम्भ चित्रबाट प्रष्ट्याईएको छ।

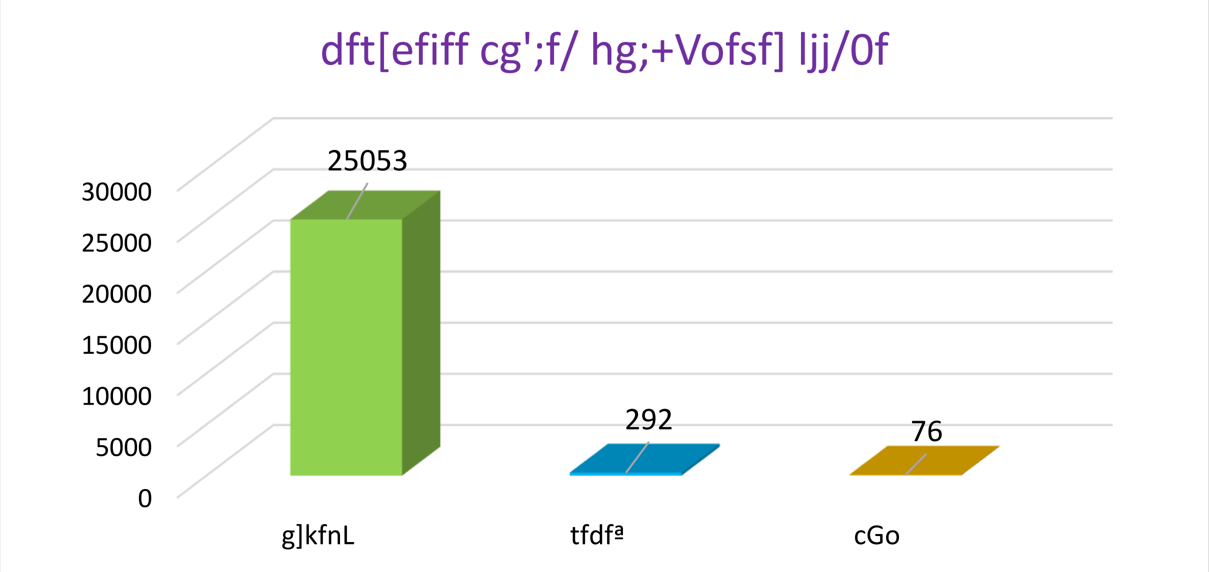

क) आदिवासी

आदिवासी/जनजाती उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन २०५८ अनुसार आदिवासी जनजाती भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परागत रीतिरिवाज, छुट्टै साँस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएका ५८ जाति वा समुदायलाई बुझिन्छ।

यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २५,४२१ मध्ये ३५ प्रतिशत (८,८९७ जना) जनसंख्या आदिवासी (मगर, नेवार, गुरुङ, तामाङ, आदि) रहेको छ। जसमा सबैभन्दा बढी मगर जातिको संख्या ८,४०४ (३३.०६ प्रतिशत) जनसंख्या रहेको पाइन्छ। मुख्यत: कृषि पेशामा संलग्न यी समुदायमा साक्षरता प्रतिशत तुलनात्मक रूपमा न्यून रहेको छ। यी समुदायद्वारा आफ्नो मौलिक संस्कृतिलाई भने आधुनिकताको प्रभावबिच यस समुदायले अद्यावधि बचाई राखेको पाइन्छ तर यो समुदायसामाजिक,

राजनैतिक र आर्थिक विकासको दृष्टिकोणले समेत तुलनात्मक रूपले पछाडि परेको देखिन्छ। गौमुखीगाउँपालिकाको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ।

ख) सिमान्तकृत तथा उत्पीडित समुदाय

नेपालको संविधान (२०७२) को भाग ३४ को धारा ३०६ को (५) मा सिमान्तकृत जनसंख्या भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक रूपले पछाडि पारेका, विभेद र उत्पीडित तथा भौगोलिक विकटताको कारणले सेवा सुबिधाको उपभोग गर्न नसकेका वा त्यसबाट वञ्चित रहेका संघिय कानून बमोजिमको मानव विकासको स्तरभन्दा न्यून स्थितिका समुदाय भनेर परिभाषित गरेको छ।

जातजातिको हिसावले गौमुखीगाउँपालिकामा ठुलो समुदायको रूपमा रहेको उत्पीडितहरूले लगभग २८.३३ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ। सामाजिक विभेदका रूपमा छुवाछुतजस्तो अमानवीय भेदभाव भोगिरहेको यो समुदायले राजनीतिक, आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा समेत उपेक्षाको सिकार हुनु परेको छ। यस समुदायका प्रा.वि., निमावि, र मा.वि.मा अध्ययनरत छात्रछात्राहरूको संख्या भने तुलनात्मक रूपमा कम रहेको छ। परम्परागत शिल्पको धनी यो समुदायले आफ्नो सिपलाई आर्थिक विपन्नता र सामाजिक उपेक्षाका कारण पनि अघि बढाउन नसकेको पाइन्छ। मुलुकी ऐन २०२० को कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत जातिय छुवाछुतलाई कानूनी अपराधको रूपमा परिभाषित गरिएको झण्डै ५ दशक भएपनि उत्पीडित र अपेक्षित समुदायले सार्वजनिक स्थल (मन्दिर) हरूमा प्रवेशका लागि स्थानीय निकायहरूसँग मिलेर चरणबद्ध अभियान संचालन गर्नुपर्ने अवस्था कायमै रहेको छ। निजामती सेवा र गैर सरकारी सेवामा पनि यो समुदायको उपस्थिति तुलनात्मक रूपले न्यून रहेको छ। त्यसै गरी राजनीतिक क्षेत्रमा २०४६ साल यता यो समुदायले आफ्ना सामुदायिक संगठनहरूसमेत निर्माण गरेको पाइन्छ। राजनीतिक नेतृत्वमा भने सीमित व्यक्तिहरूमात्र यस समुदायको प्रतिनिधित्व गरिरहेका छन्। यस समुदायका व्यक्तिहरू अदक्ष र अर्धदक्ष जनशक्ति कै रूपमा ज्याला, मजदुरी गरेर जीवनयापन गरिरहेको पाइन्छ। गौमुखीको विकासको लागि यो समुदायलाई अहिलेको अवस्थाबाट माथि उठाउन विशेष अभियानको नै थालनी गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ।

३.९ धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

धर्मअनुसार जनसंख्याको वितरणलाई अध्ययन गर्दा यस गाउँपलिकामा आदिवासी/जनजाति मगर समुदायका मानिसहरूको बाहुल्यता रहेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका अधिकांश मानिसहरूले धर्मको रूपमा सनातन हिन्दु धर्मलाई अपनाएको देखिन्छ। अन्यसमुदायको पनिआ-आफ्नै भाषा, रहनसहन, भेषभुषा एवं परम्परा र संस्कार रहेको पाईन्छ तर अल्पमतले हिन्दु धर्मको प्रभाव परेको देखिन्छ। पहाडी समुदायहरूबाट वेदमूलक आर्य-संस्कृतिका विधि-विधान र धर्म शास्त्रहरू जस्तै रामायण, महाभारत, पूराण आदि ग्रन्थहरूको आधार मानी ती बिषयवस्तुहरूलाई लोकभाषा, लोकलय, लोकधुन, र लोकशैलीमा ढालेर लोकजीवनको सेरोफेरोसित तादात्म्य मिलाई आफ्नोपन झल्काउने गरी दोहोरी, लोकगीत आदिको रूपमा विभिन्न विशिष्ट अवसरहरूमा प्रस्तुत गरिन्छ। गाउँपालिकामा विभिन्न समुदायका मानिसहरूको बसोबास रहेका हुनाले उनीहरूका आ-आफ्नै चाडपर्वहरू छन्। जस्तै हिन्दूधर्मावलम्बीहरूले बडादशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका, श्रीपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं,

साउने-माघे संक्रान्ती, मातातीर्थ औंसी, अक्षय तृतीया, हरिशयनी-हरिबोधनी एकादशी, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धन (जनैपूर्णिमा), कुशे औंसी, बालाचतुर्दशी, कोजाग्रत पूर्णीमा, श्री स्वस्थानी पूर्णिमा, नयाँ वर्ष, सोह्रश्राद्धआदि चाडपर्वहरू मानउँने गर्दछन्। बौद्ध धर्मावलम्बीहरूले बुद्धजयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरू, तिहार आदि मनाउने गरेको पाइएको छ। क्रिश्चियनहरूले क्रिशमस डे, अंग्रेजी नयाँ वर्ष, भ्यालेनटाईने डे आदि मनाउने गर्दछन्।

तालिका नं. १४: धर्मअनुसार जनसंख्याको विवरण

धर्म	हिन्दु	बौद्ध	क्रिश्चियन	किराँत	इस्लाम	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
संख्या	द्घद्दछण	द्दज्ञढट	ज्ञज्ञ	घ	द्द	ढ	**द्दछढ्डद्दज्ञ**
प्रतिशत	ढज्ञ.ढ्ट	ड.ढ्ढ	ए.ढ्ढ	ए.एज्ञ	ए.एज्ञ	ए.एढ्ढ	**ज्ञएए.एए**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकाको धर्मगत जनसंख्याको तथ्यांकलाई देखाइएको छ।धार्मिक दृष्टिकोणले हेर्दा यस गाउँपालिकामा अधिकांश हिन्दु धर्मावलम्बीहरू रहेका छन्। पछिल्लो जनगणनाअनुसार यहाँको कुल जनसंख्या २५,४२१ जनामा ९१.४६ प्रतिशत (२३,२५० जना) हिन्दु धर्मावलम्बीहरू, ८.४४ प्रतिशत (२,१४६जना)बौद्ध,११ जना (०.०४ प्रतिशत) क्रिश्चियन रहेको छ भने किराँत र ईस्लाम मान्ने क्रमश ३,२ र उल्लेख नगरिएको ९ जना रहेका छन्। यी विविध तथ्यबाट गाउँपालिकामा धार्मिक संरचनाको दृष्टिकोणबाट हिन्दु बाहुल्यता रहेको देखिन्छ।

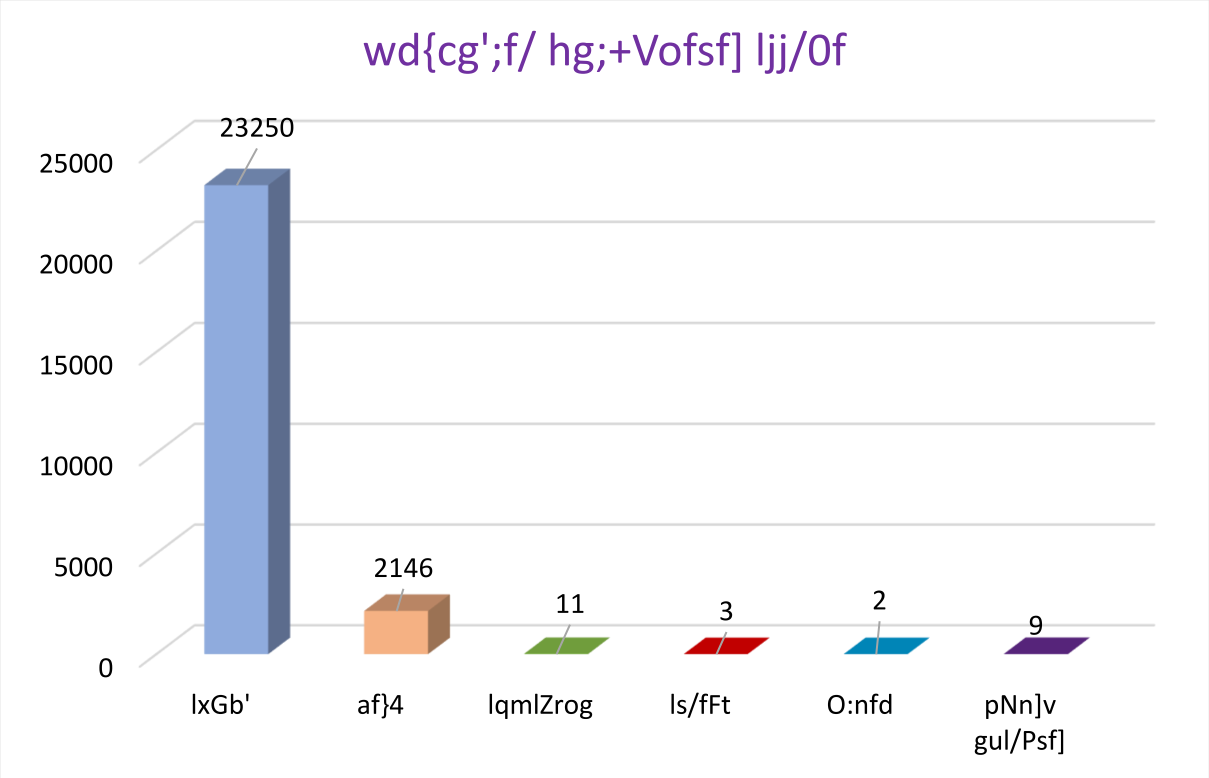

३.१० परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १५: परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	निजी	भाडा	संस्थागत	अन्य	जम्मा
ज्ञ	द्धद्दड	ज्ञ	ज्ञ	ण	**द्धघण**
द्द	द्धटड	ज्ञ	ण	ज्ञ	**द्धठण**
घ	डद्दठ	ज्ञद्द	ण	ट	**डद्धछ**
द्ध	ज्ञणटद्ध	ज्ञछ	घ	छ	**ज्ञ,ण्डठ**
छ	टण्ढ	डढ	ज्ञ	ठ	**ठण्ट**
ट	छघढ	द्द	ण	ण	**छद्धज्ञ**
ठ	टढछ	ड	ण	घ	**ठण्ट**
जम्मा	**द्ध,टघण**	**ज्ञद्दड**	**छ**	**द्दद्द**	**द्ध,ठडछ**
प्रतिशत	**ढट.ठट**	**द्द.टड**	**ण.ज्ञण**	**ण.द्धट**	**ज्ञण्ण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। यस गाउँपालिकामा जम्मा ४,७८५ घरधुरीहरूमध्ये आफ्नो स्वामित्वमा रहेको घरधुरी संख्या ४,६३०(९६.७६ प्रतिशत), भाडामा बस्ने घरधुरी संख्या १२८(२.६८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। त्यस्तै संस्थागत घरधुरी ५ (०.१०प्रतिशत) र अन्य घरधुरीको संख्या २२ (०.४६ प्रतिशत) रहेका छन्। त्यस्तै परिवारले प्रयोग गरेको घरको स्वामित्वको विवरणलाई वडागत रूपमा तुलना गर्दा वडा नं. ४ मा निजि स्वामित्वमा भएको घरधुरी सबैभन्दा बढी देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ भने तल स्तम्भमा देखाईएको छ।

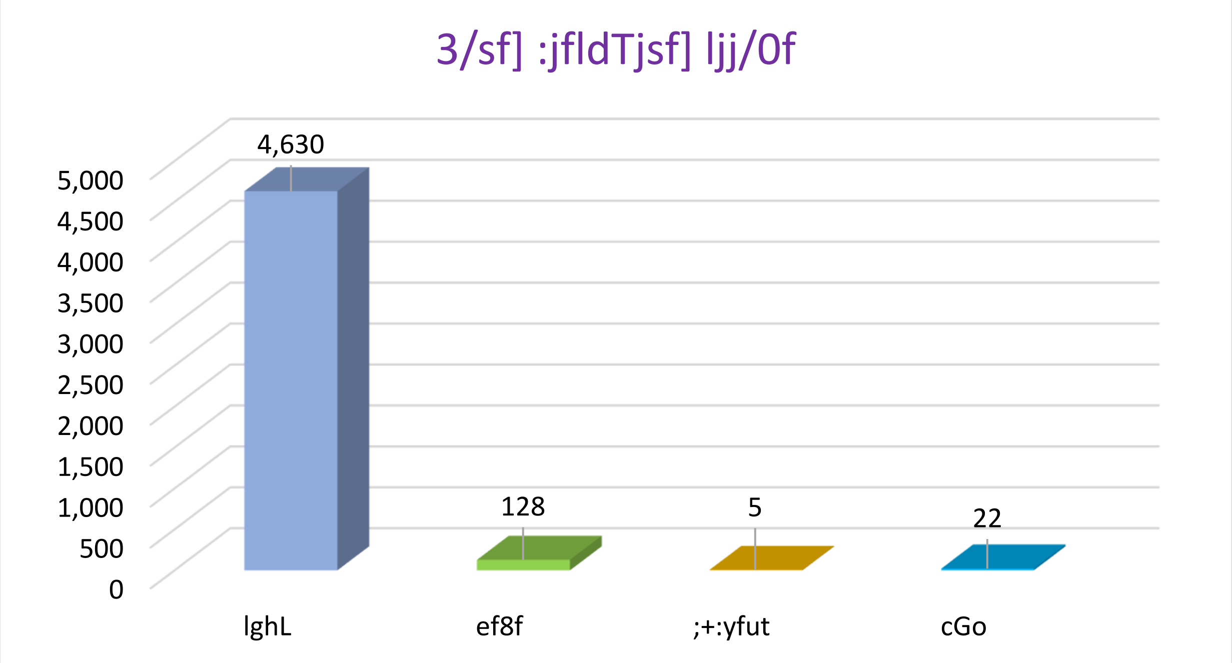

३.११ महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १६: महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	भएको	नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
ज्ञ	ज्ञद्द	द्धज्ञट	द्द	**द्धघण**
द्द	ज्ञढ	द्धद्धछ	ट	**द्धठण**
घ	द्धज्ञ	ठढघ	ज्ञज्ञ	**डद्धछ**
द्ध	टघ	ज्ञणद्दज्ञ	घ	**ज्ञ,ण्डठ**
छ	टद्द	टद्धद्द	द्द	**ठण्ट**
ट	ज्ञज्ञ	छद्दड	द्द	**छद्धज्ञ**
ठ	द्धद्ध	टटद्द	ण	**ठण्ट**
जम्मा	**द्दछद्द**	**द्ध,छण्ठ**	**द्दट**	**द्ध,ठडछ**
प्रतिशत	**छ.द्दठ**	**ढद्ध.ज्ञढ**	**ण.छद्ध**	**ज्ञणण.णण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकामा महिलाका नाममा भएको घरको स्वामित्वको विवरण देखाइएको छ। जसमा महिलाको स्वामित्व नभएको घरधुरी संख्या ४,५०७ (९४.१९ प्रतिशत) र स्वामित्व भएको घरधुरी संख्या २५२ (५.२७ प्रतिशत) रहेको छ भनेस्वामित्व उल्लेख नगरिएको घरधुरी संख्या २६ (०.५४ प्रतिशत) रहेको छ ।अझै पनि महिलाको घरमा स्वामित्व नगन्य छ जबकी जनसंख्यको हिसाबमा १०.३५ प्रतिशत महिलाको संख्या बढी छ ।गौमुखीको यो तथ्याकंले लैङ्गिक समानतामाथि प्रश्न चिन्ह् खडा गरेको छ ।यो तालिका लाई अझ प्रष्ट बनाउन तलको स्तम्भ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

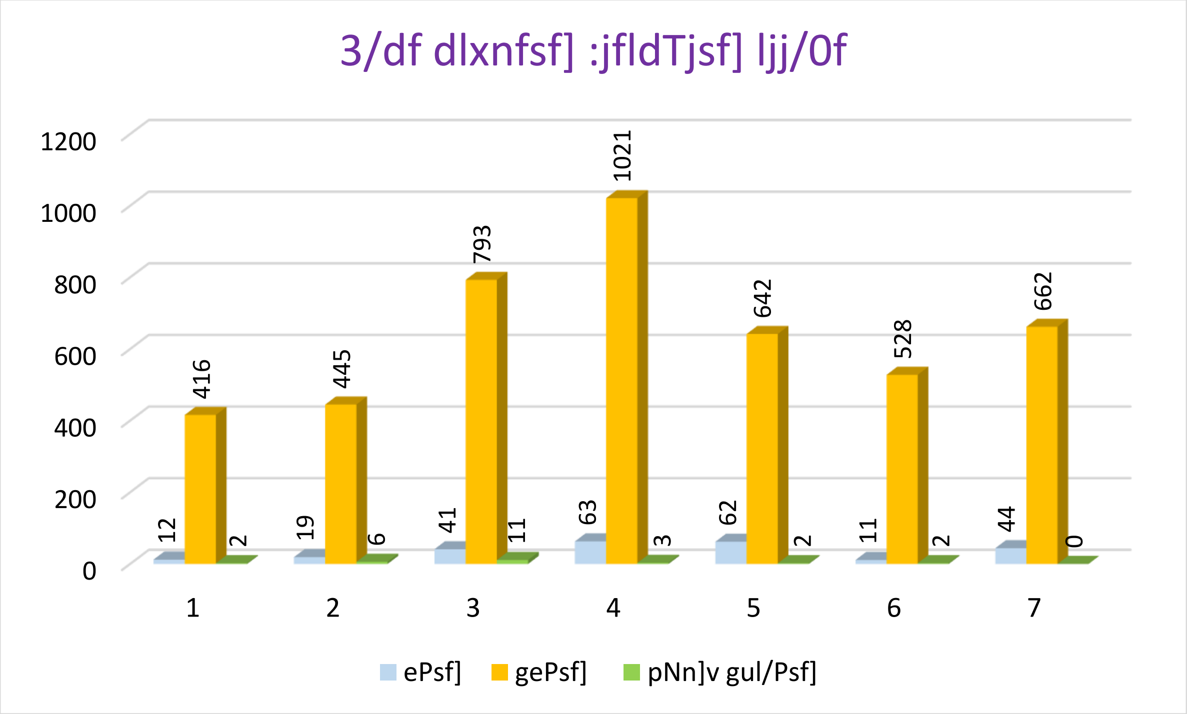

माथिको विवरण र स्तम्भलाई हेर्दा स्वामित्वाको असमान स्थिति रहेको छ ।गौमुखीगाउँपालिकाको यो विवरणले आजको समयमा पनि लैङ्गिक असमानताको चरम स्थिति चित्रण गर्दछ। घरमा महिलाको स्वामित्व पुरुषको तुलनामा अत्यन्तै कम रहेको देखिन्छ ।यस्तो खालको अन्तरलाई कम गर्न राज्यले विशेष खालका कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने तथा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.१२ महिलाका नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

तालिका नं. १७: महिलाको नाममा भएको जग्गाको स्वामित्वको विवरण

वडा नं.	भएको	नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
ज्ञ	द्दघ	द्वण्छ	द्द	**द्वघण**
द्द	द्दट	द्वघड	ट	**द्वठण**
घ	ढट	ठघड	ज्ञज्ञ	**डद्वछ**
द्व	ज्ञण्ढ	ढठछ	घ	**ज्ञ,ण्डठ**
छ	ज्ञज्ञद्द	छढद्द	द्द	**ठण्ट**
ट	छट	द्वडघ	द्द	**छद्वज्ञ**
ठ	डघ	टद्दघ	ण	**ठण्ट**
जम्मा	**छण्छ**	**द्व,द्दछद्व**	**द्दट**	**द्व,ठडछ**
प्रतिशत	**ज्ञण.छछ**	**डड.ढण**	**ण.छद्व**	**ज्ञण्ण.ण्ण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस गौमुखीगाउँपालिकामा जग्गामा महिलाको स्वामित्व भएको विवरणअनुसार जग्गामा स्वामित्व भएको महिलाको घरधुरी संख्या ५०५ (१०.५५ प्रतिशत) र जग्गामा स्वामित्व नभएको महिलाको घरधुरी संख्या ४,२५४ (८८.९० प्रतिशत) रहेको छ ।विवरणले घरमा महिलको स्वामित्वभन्दा तुलनात्मकरूपमा जमिनमा महिलाको स्वामित्व केही बढी देखिन्छ ।मथिको तालिकालाई तल स्तम्भ प्रस्तुत गरिएको छ ।

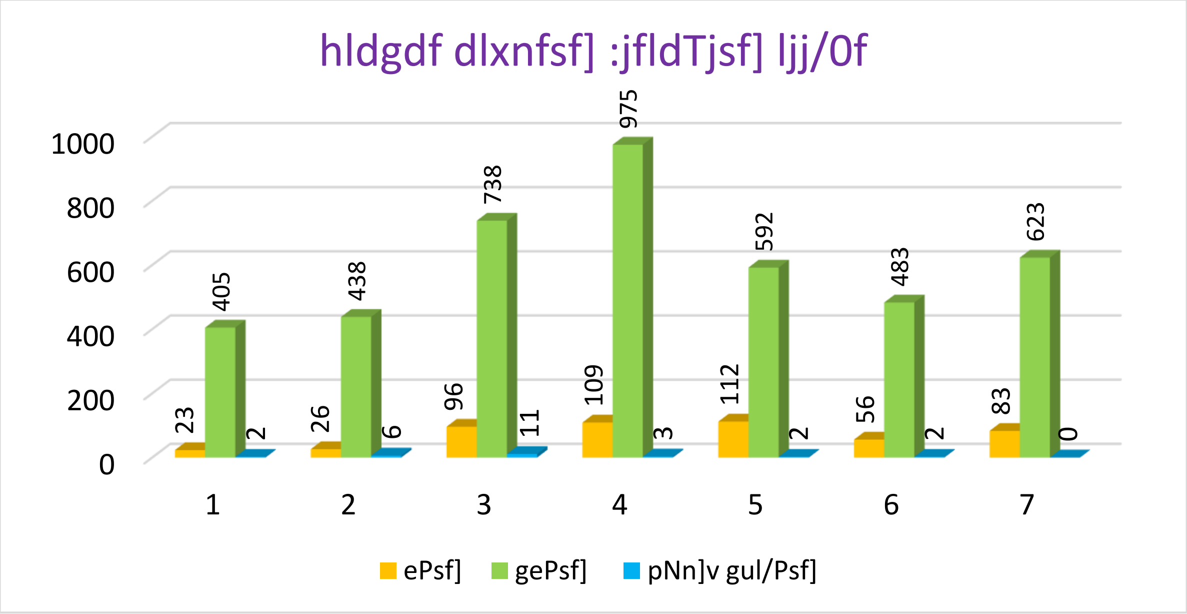

माथिको विवरण र स्तम्भलाई अध्ययन गर्दा महिला समानताको कायम गर्न नेपाल सरकारले भूमिसम्बन्धी कारोबार गर्दा महिलाको नाम मा गर्दा केही छुट दिएको छ यसंले जमिनको स्वामित्वमा केही परिवर्तन भएको पाइन्छ। घरमा महिलाको स्वामित्व ५.२७ प्रतिशत रहेको मा जमिन प्रतिको स्वामित्व १०.५५ प्रतिशत रहेको छ यसको प्रमुख कारण सरकारले जमिनसम्बन्धी लागु गरेको नीति हो यद्यपि लैङ्गिक आधारमा जग्गाको स्वामित्व पुरुषको तुलनामा महिलाको अत्यन्त कम देखिन्छ। यस ठुलो

अन्तरलाई कम गर्न प्रभावकारी कार्यक्रमहरूगर्नु पर्ने देखिन्छ जसले नेपालको विकासमा तगारो बनेर रहेको लैङ्गिक असमानताले सुधारको वाटो पहिल्याउन सकोस् ।

३.१३ अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. १८: अनुपस्थित घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष	जम्मा घरधुरी	अनुपस्थित घरधुरी	उपस्थित घरधुरी	थाहा नभएको
२०६८	द्ध,ठडछ	द्दज्ञढद्द	द्दछढण	घ
प्रतिशत	ज्ञणण।णण	द्धछ।डण	छद्ध।ज्ञद्द	ण।णट

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

वि.सं. २०६८ सालको जनगणनाअनुसारगाउँपालिकामा अनुपस्थित घरधुरी संख्या २१९२ (४५.८० प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। उपस्थित घरधुरी संख्या २५९० (५४.१२ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ र त्यस्तै उल्लेख नगरिएको घरधुरी संख्या ३ रहेको छ। तथ्याङ्कअनुसार यस गाउँपालिकाबाट विभिन्न पेशा, व्यापार, व्यवसाय, अध्ययन तथा वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा ठूलो जनसंख्या अनुपस्थित रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

३.१४ बाहिरी गारोको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. १९: बाहिरी गारोका आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	माटोको जोडाइ भएको ईँटा/ढुङ्गा	सिमेन्टको जोडाइ भएको ईँटा/ढुंगा	काठ/फल्याक	बाँसजन्य सामग्री	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
ज्ञ	द्धद्दज्ञ	ट	ण	ण	ण	घ	**द्धघण**
द्द	द्धछठ	ण	छ	द्द	ण	ट	**द्धठण**
घ	डद्दद्द	ठ	ज्ञण	घ	ण	घ	**डद्धछ**
द्ध	ज्ञणठण	घ	घ	ढ	ण	द्द	**ज्ञ,णडठ**
छ	टटज्ञ	द्दछ	ट	ज्ञण	ज्ञ	घ	**ठणट**
ट	छणद्द	ज्ञज्ञ	द्दद्द	द्द	ण	द्ध	**छद्धज्ञ**
ठ	टडड	द्ध	ज्ञद्द	द्द	ण	ण	**ठणट**
जम्मा	**द्ध,टद्दज्ञ**	**छट**	**छड**	**द्दड**	**ज्ञ**	**द्दज्ञ**	**द्ध,ठडछ**
प्रतिशत	**ढट.छठ**	**ज्ञ.ज्ञठ**	**ज्ञ.द्दज्ञ**	**ण.छढ**	**ण.णद्द**	**ण.द्धद्ध**	**ज्ञणण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तथ्यांकलाई हेर्दा यस गौमुखीगाउँपालिकामा परिवारले प्रयोग गरेको घरको बाहिरी गारोको आधारमा माटोको जोडाइ ईँटा तथा ढुंगाबाट बनेको सबैभन्दा धेरै घरधुरी संख्या ४,६२१ (९६.५७ प्रतिशत) छ भने सबैभन्दा कम बाँसको समाग्रीबाट बनेको घरधुरी संख्या २८ (०.५९ प्रतिशत) रहेको छ। यसैगरी काठ तथा फल्याकको बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या ५८ (१.२१ प्रतिशत) रसिमेन्टको जोडाई भएको ईटा ढुङ्गाबाट बनेको घरधुरी संख्या ५६ (१.१७ प्रतिशत) रहेको छ। त्यसैगरी अन्यमा १ (०.०२ प्रतिशत) र उल्लेख नगरिएको २१ (०.४४ प्रतिशत) घरधुरी संख्या रहेको देखिन्छ। त्यस्तै वडागत रूपमा घरको बाहिरी गारोको आधारमा हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी माटोको जोडाई भएको ईँटा तथा ढुंगाबाट बनेको

बाहिरी गारो भएको घरधुरी संख्या १०७० वडा नं. ४मा रहेको देखिन्छ भने सबैभन्दा कम वडा नं. १ मा जम्मा ४२१घरधुरी संख्या रहेको देखिन्छ । यो विवरणलाई तल स्तम्भ चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ।

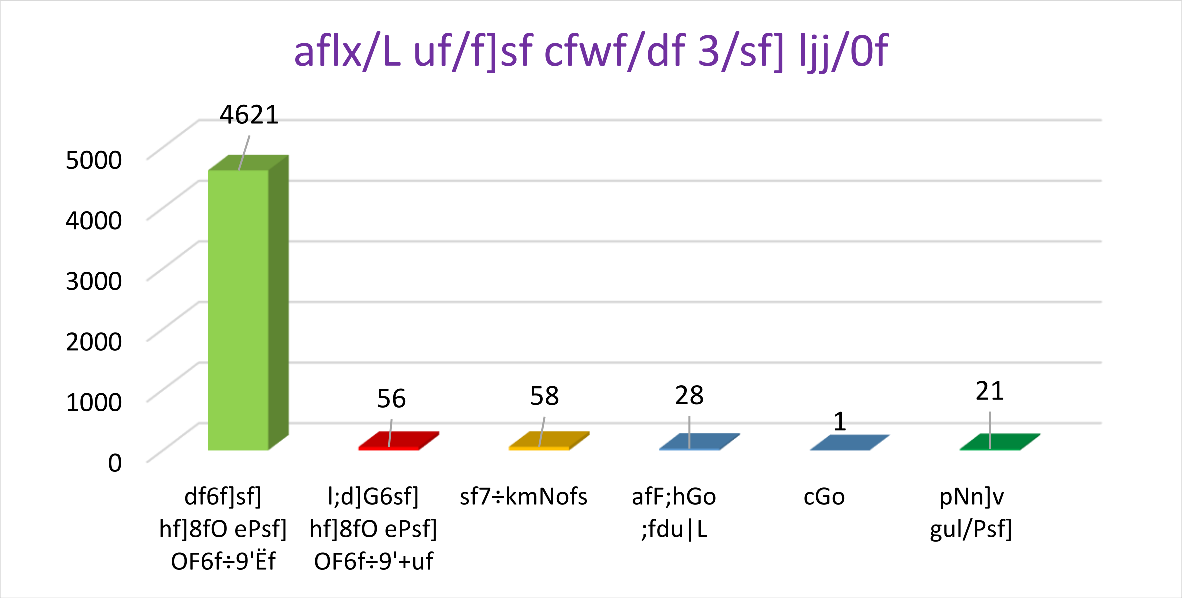

३.१५ छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २०: छानाको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	खर/पराल/छ्वाली	जस्ता/टिन/चयादर	टायल/खपडा/झिँगटी/ढुङ्गा	सिमेन्ट/ढलान	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
ज्ञ	ज्ञढछ	ज्ञछ	द्दज्ञट	ण	द्ध	**द्धघण**
द्द	घण्ड	द्द	ज्ञछद्ध	ण	ट	**द्धठण**
घ	द्धडठ	द्दट	घद्दद्ध	छ	घ	**डद्धछ**
द्ध	छद्धछ	द्दण	छज्ञढ	ण	घ	**ज्ञ,ण्डठ**
छ	द्दद्धघ	छठ	घटघ	द्धण	घ	**ठण्ट**
ट	ज्ञढज्ञ	द्दद्ध	घद्दज्ञ	ज्ञ	द्ध	**छद्धज्ञ**
ठ	घघट	द्धघ	घद्दछ	द्द	ण	**ठण्ट**
जम्मा	**द्द,घण्छ**	**ज्ञडठ**	**द्द,द्दद्द**	**द्धड**	**द्दघ**	**द्ध,ठडछ**
प्रतिशत	**द्धड.ज्ञठ**	**घ.ढज्ञ**	**द्धट.द्धद्ध**	**ज्ञ.ण्ण**	**ण.द्धड**	**ज्ञण्ण.ण्ण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

यस गौमुखीगाउँपालिकामा भएका घरधुरीहरूलाई छानाको बनोटको आधारमा छुट्याउँदा खर,पराल छ्वाली को छाना भएको घरधुरी सबैभन्दा बढि २,३०५(४८.१७ प्रतिशत) रहेको छ । त्यसैगरीटायल, खपडा, झिँगटी तथा ढुङ्गाको छाना भएको घरको संख्या २,२२२(४६.४४प्रतिशत), जस्ता टिन च्यादरको छाना रहेको घर धुरी संख्या १८७ (३.९१ प्रतिशत) छ भने सबैभन्दा कमसिमेन्ट ढलान भएको घरधुरी ४८ (१.०० प्रतिशत) रहेको छ ।यसैगरी उल्लेख नभएको घरधुरी २३ (०.४८ प्रतिशत) रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा दिइएको छ र तल स्तम्भमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

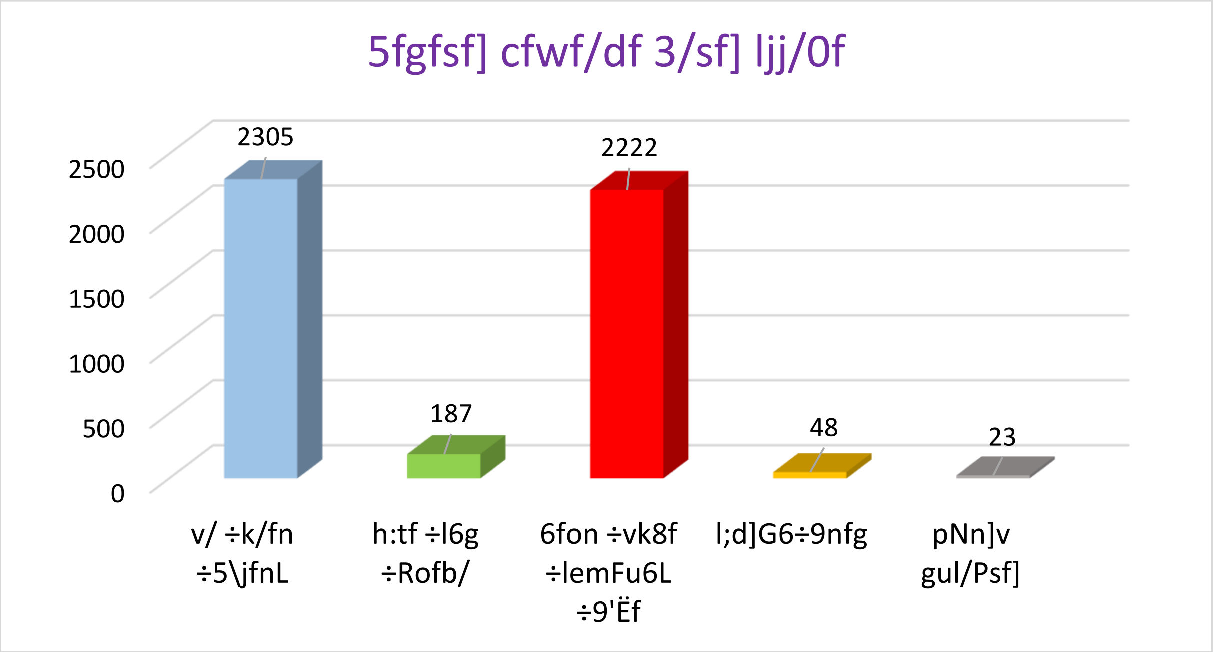

३.१६ जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

तालिका नं. २१: जगको आधारमा घरको बनोटको विवरण

वडा नं.	माटोको जोडाइ भएको ईंटा/ढुङ्गा	सिमेन्टको जोडाइ भएको ईंटा/ढुंगा	ढलान पिल्लर सहितको	काठको खम्बा गाडेको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
ज्ञ	द्धद्दछ	द्द	ण	ण	घ	**द्धघण**
द्द	द्धटण	ण	ण	द्ध	ट	**द्धठण**
घ	डज्ञछ	द्द	ट	ज्ञढ	घ	**डद्धछ**
द्ध	ज्ञणठट	घ	ण	ट	द्द	**ज्ञ,णडठ**
छ	टछट	ज्ञ	द्धण	ठ	द्द	**ठणट**
ट	छघछ	ज्ञ	ण	ज्ञ	द्ध	**छद्धज्ञ**
ठ	ठणज्ञ	द्द	ण	घ	ण	**ठणट**
जम्मा	**द्ध,टटड**	**ज्ञज्ञ**	**द्धट**	**द्धण**	**द्दण**	**द्ध,ठडछ**
प्रतिशत	**ढठ.छछ**	**ण.द्दघ**	**ण.ढट**	**ण.डद्ध**	**ण.द्धद्द**	**ज्ञणण.णण**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकामा रहेका घरको जगमा प्रयोग भएको सामाग्री के कस्ता छ भन्ने विवरण प्रस्तुत भएको छ ।गौमुखीगाउँपालिकामा घरको जगाको बनावट हेर्दा माटोको जोडाई भएको ईटा ढुङ्गाको जग भएको घर धुरी ४,६६८ (९७.५५ प्रतिशत) सबैभन्दा बढी रहेको छ भनेसिमेन्टको जोडाइ भएको ईंटा/ढुंगासबैभन्दा कम अर्थात् ११ (०.२३ प्रतिशत)रहेको छ । त्यसैगरीढलान पिल्लरसहितको जग भएको घरको संख्या ४६ (०.९६ प्रतिशत) र काठको खम्बा गाडेको जग भएका घरधुरी संख्या ४० (०.८४ प्रतिशत) रहेको छ । यो विवरणलाई तल स्तम्भमा देखाईएको छ ।

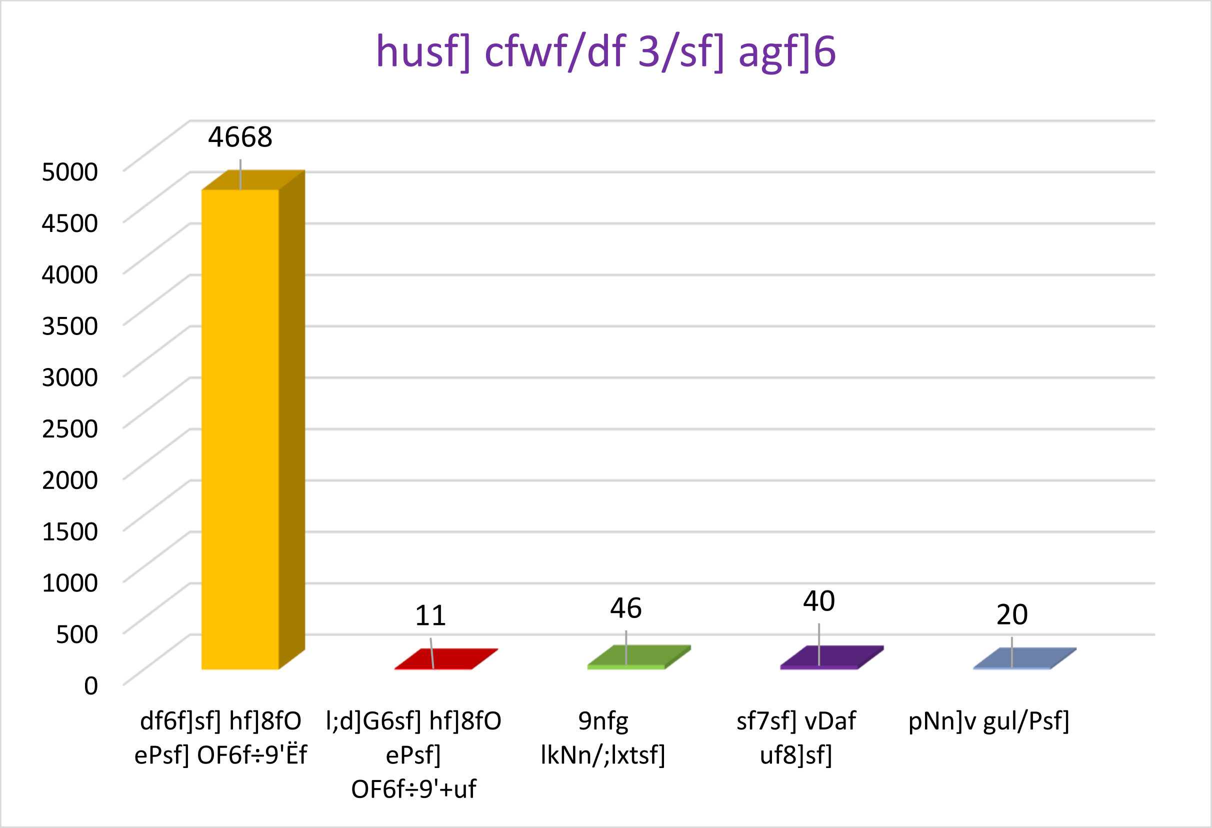

क) घर निर्माणका किसिमहरू

गौमुखीगाउँपालिकाभित्र रहेका घरको स्वरूपलाई हेर्दा सबैभन्दा बढि सिमेन्टको जोडाई भएको घर रहेको पाईयो जसले कुल घरहरूमध्ये ४८.१८ प्रतिशत ओगटेको देखिन्छ । यसैगरी कुल घरहरूमध्ये काठ तथा फल्याक भएको घरहरूको संख्या २३.२९ प्रतिशत, माटोको जोडाइ भएको १३.९० प्रतिशत र सबैभन्दा कम काँचो इँटाको गारो भएको ०.३४ प्रतिशत भएको पाईएको छ । तसर्थ नेपाल विश्वमै भूकम्पिय जोखिम अत्यधिक भएको क्षेत्रमा पर्ने हुँदा भूकम्प प्रतिरोधी घर निर्माणमा व्यापक प्रचार प्रसार र चेतना अभिवृद्धि गरी ठोस नीति निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

ख) गाउँपालिकामा भएका भवनहरूको विवरण

तालिका नं. २२: गाउँपालिकामा भएका भवनहरूको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविसका हालका भवनहरू					कैफियत
	साविक गाविसकोनाम	भवनको प्रकृति वटा			गा.पा.को वडा नं.	
		गोटा	कच्ची	पक्की		
१	रजवारा	-	-	-	१	आफ्नो भवन नभएको
२	अर्खा	१	१	-	२	"
३	खुंग	१	१	-	३	"
४	लिवांग	१	१	-	४	जिर्ण
५	नारीकोट	१	१	-	५	सामुदायिकभवन
६	पूजा	१	-	१	६	आफ्नो भवन नभएको

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

३.१७ बसाई सराईको अवस्था

कुनै पनि स्थानमा जनसंख्या परिवर्तन हुने कारणहरूमध्ये बसाइसराई एक प्रमुख कारण मानिन्छ ।पहाडका जिल्लाहरूमा बसाई सराईको इतिहास वि.सं. २०१९ सालदेखि प्रारम्भ भएको मान्न सकिन्छ। यस गौमुखीगाउँपालिकाबाटसदरमुकामदेखि राजधानीसम्म बसाई सराई गर्ने क्रम बढीरहेको देखिन्छ । विभिन्न अवसर र रोजगारीको खोजीमा देश भित्र वा देश बाहिर एक स्थानबाट अर्को स्थानमा स्थायी वा अस्थायीरूपमा बसाई सरेर जाने प्रवृत्ति क्रमश बढ्दै गएको पाइन्छ । यसरी बसाई सरी गर्नुका विभिन्न कारणहरू छन् । तिमध्ये पाँच मुख्य कारण आर्थिक वृद्धि, द्वन्द्व, सामाजिक कारण, व्यापार र रोजगार हुन् ।गाउँपालिकामा विकास व्यवस्थापनका लागि चुनौती दिने मुल कारकतत्वसमेत बसाइसराई नै बन्न पुगेको देखिन्छ।

बेरोजगारीको समस्या गाउँपालिकाको विकराल समस्याको रूपमा रहेको परिप्रेक्ष्यमा काम गर्ने उमेरका युवाहरू विदेसिने क्रमसमेत गाउँपालिकामा बढ्न थालेको छ। खुला सिमानाको उपयोग गर्दै निर्वाधरूपले भारत आवतजावत गर्न सकिने हुँदा निश्चित रूपमा गणना गर्न नसकिएका भारतमा जाने युवाहरूको संख्या निकै ठुलो रहने गरेको छ। उपर्युक्त सन्दर्भलाई विश्लेषण गर्दा गाउँपालिकाको लागि बसोबासको व्यवस्थित र दीर्घकालिन योजना बनाउनु आवश्यक देखिन्छ।

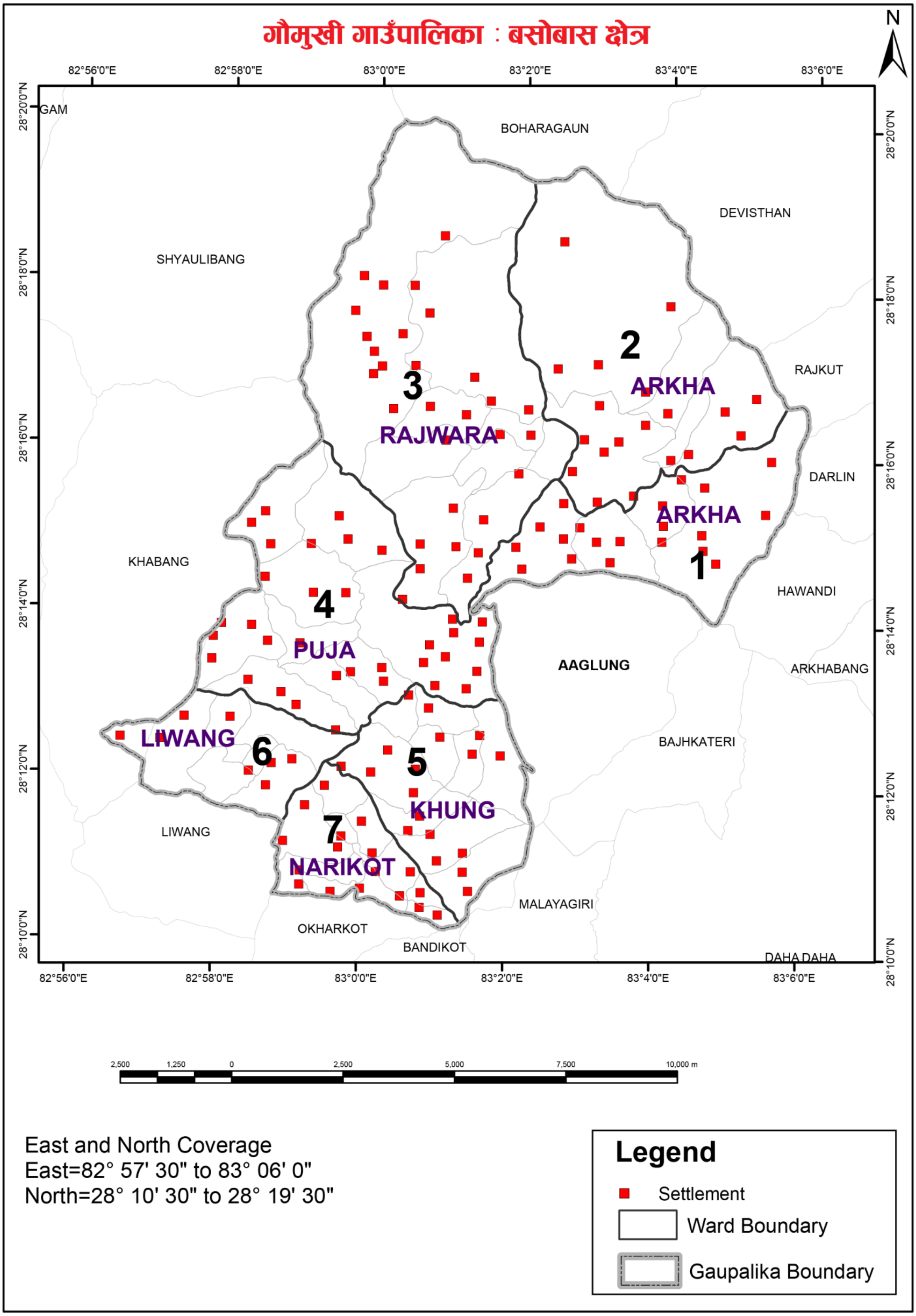

नक्सा नं १३: गौमुखी गाउँपालिकाको बसाई अवस्था

३.१८ व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण

नागरिकले आफ्नो व्यक्तिगत अधिकार उपयोग गर्न कानूनी प्रकृयाहरू पालना गर्नु पर्ने हुन्छ। नागरिकता, राहादानी, वा अन्य परिचयपत्र लिन, रोजगारी वा उद्यम गर्न, विदेश जान निश्चित कानूनी प्रकृया पालना गर्नु पर्ने हुन्छ। यसका लागि सरकारले प्रमाणपत्र उपलब्ध गर्दछ। जन्म, मृत्यु, बसाई, सराई विवाह र सम्बन्ध विच्छेदजस्ता घटना दर्ता गर्नु पर्ने हुन्छ। संविधानले नागरिकलाई विभिन्न अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ। त्यसको प्रस्थान विन्दु भनेकै व्यक्तिगत घटना दर्ता हो। राष्ट्रिय तथ्याङ्क बनाउने यसको विश्वव्यापी मान्यता हो। कहाँ कति जन्मे, कतिको मृत्यु भयो कतिले बसाईसराई गरे, कतिको सम्बन्ध विच्छेद भयो भन्ने कुराको जानकारी राज्यले पाउनु पर्छ। यसको आधारमा सरकारले नीति बनाउने हुँदा जनचेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने देखिन्छ।

तालिका नं. २३: व्यक्तिगत घटना दर्ताको बार्षिक विवरण

सि.नं.	साविकका गा.वि.स.	जन्म दर्ता			मृत्यु दर्ता			विवाह दर्ता	बसाई सरी आएको			सम्बन्ध विच्छेद
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा		दर्ता संख्या	आएको संख्या	गएको संख्या	
ज्ञ	**अर्खा**	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण
द्द	खुङ	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण	ण
घ	नारीकोट	ज्ञछज्ञ	ज्ञटघ	घज्ञद्ध	ज्ञघ	ज्ञड	घज्ञ	घड	ण	ज्ञ	द्द	ण
द्ध	पुँजा	ज्ञटद्ध	द्दद्दछ	घडढ	ज्ञद्द	ज्ञज्ञ	द्दघ	छड	ण	ण	द्धट	ण
छ	रजवारा	द्दघण	द्दद्दण	द्धछण	घघ	घड	ठज्ञ	घछ	ण	ज्ञण	द्धद्ध	ण
ट	लिवाङ	डट	ज्ञघघ	द्दज्ञढ	छ	ड	ज्ञघ	द्दट	ज्ञ	ण	छ	ज्ञ
	जम्मा	टघज्ञ	ठद्धज्ञ	ज्ञघठद्द	टघ	ठछ	ज्ञघड	ज्ञछठ	ज्ञ	ज्ञज्ञ	ढठ	ज्ञ

स्रोत : गौमुखीगाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

गाउँपालिकामा व्यक्तिगत घटना दर्ताको अवस्थालाई देखाइएको छ। गाउँपालिकामा २०७२ सालभरी मा १३७२ जनाले जन्म दर्ता गराएका छन् भने १३८ जनाको मृत्यु दर्ता भएको देखिन्छ। त्यसैगरी विवाह दर्ताको स्थिति हेर्दा गाउँपालिकामा १५७ जनाको विवाह दर्ता भएको देखिन्छ। सो अवधिमा गाउँपालिकामा सम्बन्ध विच्छेदको घटना दर्ता एउटा भएको देखिन्छ भने बसाइ सराइ दर्ता पनि एउटा नै भएको देखिन्छ।

३.१९ मतदाता संख्याको विवरण

यस गाउँपालिकामा २०७३ फाल्गुन ९ गतेसम्म १८ वर्ष पुरा भएका मतदाता संख्या १३,९३७ रहेका छन्। गाउँपालिकामा मतदाता संख्या पुरुषको तुलनामा महिला संख्या ४२७ जनाले बढि रहेका छ। जहाँ पुरुषको संख्या ६७५५ र महिलाको संख्या ७१८२ रहेको छ। त्यसैगरी गाउँपालिकाको ७ वडाहरूमा १६ ओटा मतदान केन्द्र रहेका छन्। जसको विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. २४: मतदाता संख्याको विवरण

सि.नं.	वडा नं	मतदान केन्द्र	मदाता संख्या		
			पुरुष	महिला	जम्मा
ज्ञ	ज्ञ	अर्खा मा.वि.	टघज्ञ	टढघ	ज्ञघद्दद्ध
द्द	द्द	गौमुखी प्रा.वि. ठुलाचौर	घटद्ध	घढद्ध	ठछड
घ		महेन्द्र आ.बि.पैयुपाटा	द्धछट	छछड	ज्ञणज्ञद्ध
द्ध	घ	खरा मा.वि.	छद्धट	छठठ	ज्ञज्ञद्दघ
छ		ज्ञानोदय आधारभुत विद्यालय,लिमावगर	घटढ	घठघ	ठद्धद्द
ट		दिपेन्द्र प्रा.वि. पोखरा	ज्ञद्धघ	ज्ञठट	घज्ञढ
ठ		नेरा आ.वि. नेटा	द्दछद्द	घणघ	छछछ
ड	द्ध	जनजीवन प्रा.वि वाक्लिवाङ्ग	द्दटड	द्दद्धज्ञ	छणद
ढ		बाल जीवन सुधार प्रा.वि. खालचौर	छणद्द	द्धठघ	ढठछ
ज्ञण		महेन्द्र मा.बि. पुजा	ठघण	ठछण	ज्ञद्धडण
ज्ञज्ञ	छ	गा.वि.स भवन खुङ्ग पोखरी	घज्ञघ	घद्धठ	टटण
ज्ञद्द		जनसहयोगी आ.वि.खुङ्ग	द्दटज्ञ	द्दठघ	छघद्ध
ज्ञघ		भानु प्रा. वि. दसमुरे	द्दद्धद्द	द्दठद्ध	छज्ञट
ज्ञद्ध	ट	भृकुटी मा.वि. लिवाङ्ग	ठघद्ध	ठद्दद्द	ज्ञद्धछट
ज्ञछ	ठ	अमृत जीवन मा.वि.	टद्धद्द	टढछ	ज्ञघघठ
ज्ञट		बाल सुधार प्रा.वि. ठुलाबिसौनी	घणद्द	घघघ	टघछ
जम्मा			ठठछछ	ठज्ञडद्द	ज्ञघढघठ

स्रोत: निर्वाचन आयोग, काठमाडौं, नेपाल

खण्ड ४ : भू-उपयोग

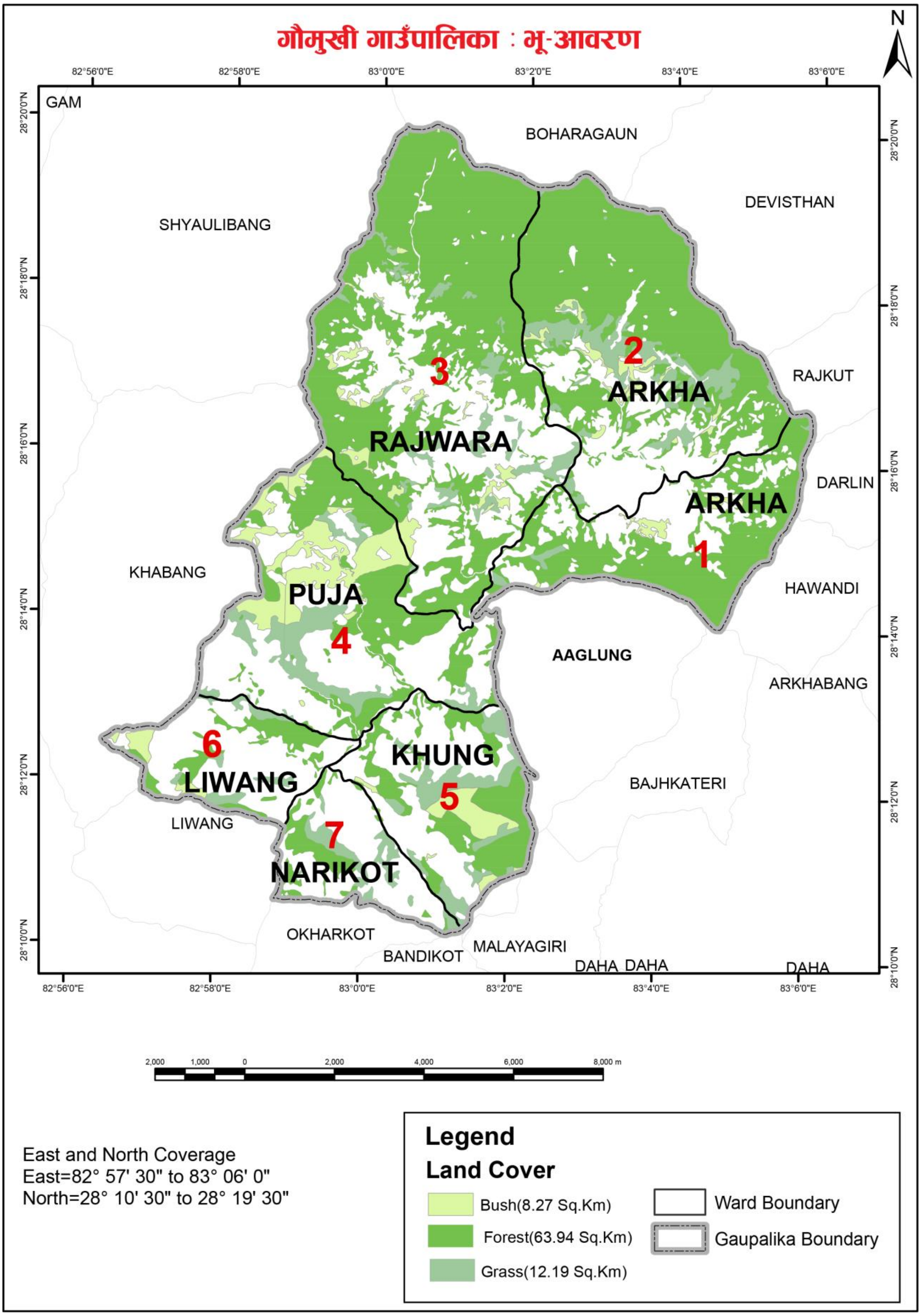

नक्सा नं १४: गौमुखी गाउँपालिकाको भू-उपयोग

४.१ गाउँपालिकाको भू-उपयोगको विवरण

तालिका नं. २५: भू-उपयोग विश्लेषण

विवरण	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
झाडी	ड.द्दठ	छ.ढछ
खेतीयोग्य जमिन	छद्द.ढछ	घड.एड
वनजंगल	टघ.ढद्ध	द्धछ.ढड
चरि चरन	ज्ञद्द.ज्ञढ	ड.ठठ
बालुवा (नदि किनार)	ज्ञ.द्धछ	ज्ञ.एद्ध
खोला, नदी, पोखरी, आदि	ण.द्दट	ण.ज्ञढ
कुल क्षेत्रफल	**ज्ञघढ.एट**	**ज्ञणण**

स्रोत : नापी विभाग, प्यूठान २०७३

गौमुखीगाउँपालिकाको विधमान भू-उपयोग हेर्दा गाउँपालिकाको ४५.९८ प्रतिशत (६३.९४ वर्ग कि.मि.) वनले ओगटेको छ भने ३८.०८ प्रतिशत (५२.९५वर्ग कि.मि.) जग्गा हाल खन-जोत हुने उपयुक्त जमिनको रूपमा रहेको छ। खेतीयोग्य जमिनमध्ये अधिकांश जमिन मौसमी वर्षामा निर्भर रहेको छ।गाउँपालिकामा बगिरहेका विभिन्न खोलानालाको किनारमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको खेतीयोग्य जमिनको उर्वराशक्ति उच्च रहेको छ। त्यस्तै चरन क्षेत्रले ८.७७ प्रतिशत (१२.१९ वर्ग कि.मि.) जग्गा ओगटेको पाइन्छ।गौमुखी गाउँपलिकामा ०.१९ प्रतिशत (०.२६ वर्ग कि.मि.) जमिन पानीले ओगटेको छ।गाउँपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा गाउँपालिकाबासीको आर्थिक हैसीयत वृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन के-कस्ता उत्पादन प्रणाली तथा नीतिहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ। यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ। भू-उपयोगको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

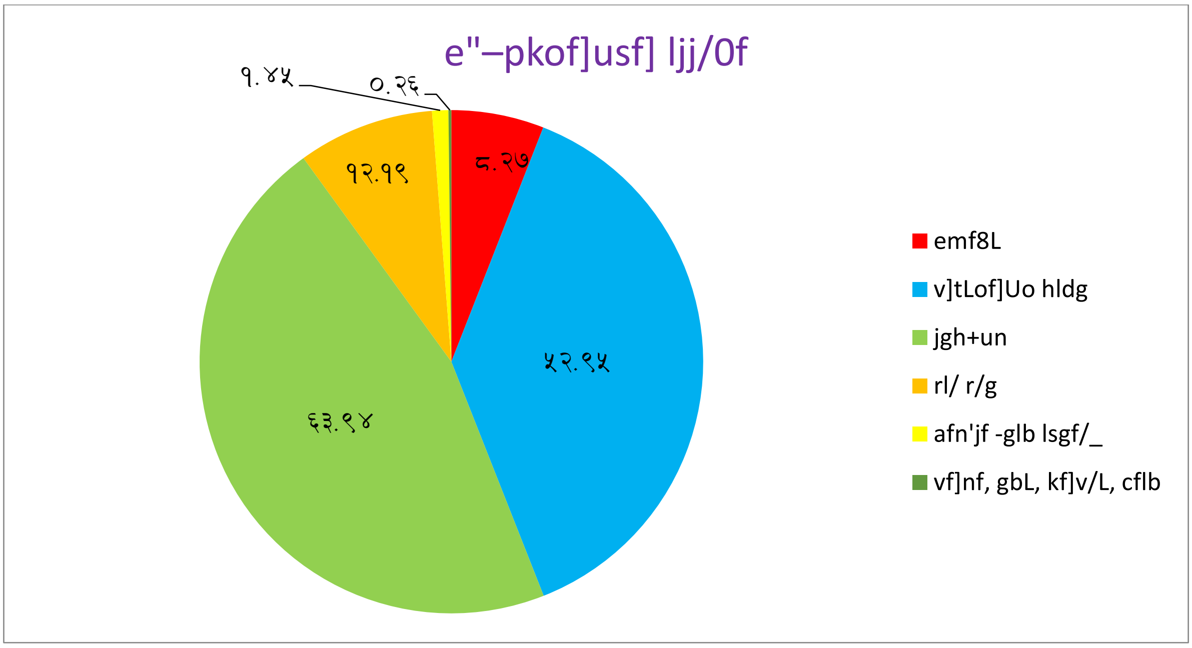

४.१.१ सार्वजनिक जग्गाको विवरण

मालपोत ऐन, २०३४ ले सरकारी स्वामित्वमा रहेको जग्गालाई सरकारी र सार्वजनिक प्रयोजनमा रहेको जग्गालाई सार्वजनिक जग्गा भनी परिभाषित गरेको छ ।

राज्यको स्वामित्वमा रहेको जग्गाको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यले तत्सम्बन्धी जिम्मेवारी दिइएका निकायहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मालपोत कार्यालय तथा स्थानीय निकाय (नगरपालिका तथा गाउँपालिका) को क्षेत्राधिकार तोकेको पाइन्छ । जिल्लाको सम्पूर्ण सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण यी उल्लेखित संस्था तथा निकायहरूबाट मात्र सम्भव नभई त्यस क्षेत्रका सचेत नागरिक, उपभोक्ता, नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू, गैरसरकारी संस्था एवम् निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिसमेतको सक्रिय सहयोग भएमा मात्र भएमा मात्र यस्ता सरकारी, सार्वजानिक जग्गाको संरक्षण तथा संवर्द्धनमा सहयोग पुग्न जान्छ । गौमुखी गाउँपालिकामा रहेका खोला, जंगल, खोल्साखोल्सी, बुट्यान, गौचर, बाटो, भिरपाखा, चौरकुलो आदि सरकारी तथा सार्वजनिक प्रयोजनमा रहेका जग्गाको विवरण साविकका गाविसअनुसार दिइएको छ । जसको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका नं. २६: सार्वजनिक जग्गाको विवरण

क.सं.	साविकको गाविस	सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको क्षेत्रफल (रोपनीमा)
ज्ञ	लिवाङ	ज्ञटघटघ-ज्ञघ-ण-ण
द्द	नारिकोट	द्धद्दद्धड-ज्ञघ-द्द-घ
घ	अर्खा	छटटडघ-द्ध-ण-ण
द्ध	रजवारा	घटटज्ञढ-ठ-ज्ञ-ण
छ	खुङ	ज्ञठघज्ञड-ज्ञज्ञ-ज्ञ-ज्ञ
ट	पुँजा	ज्ञछद्धढढ-ज्ञज्ञ-ज्ञ-घ
	जम्मा	ज्ञद्धटठघघ-ज्ञद्द-द्द-घ

(नोट : नयाँ संरचनाअनुसार साविकको गाविस लिवाङको वडाहरू७-९ सम्म झिमरुक गाउँपालिकामा गएकोले लिवाङको साविकको वडा नं १-६ सम्म मात्र यस गौमुखी गाउँपालिकामा समावेश भएको हुनाले माथिको तालिकामा २०६५ साल अनूसार लिवाङको पुरै साविकका १-९ वडाहरू उल्लेख भएका छन् ।)

स्रोत: मालपोत कार्यलय, प्यूठान २०६५

४.२ बस्ती विकासको स्वरूप

गौमुखी गाउँपालिकामा बस्तीहरूको विकास क्रमश बढ्दो छ। गाउँपालिकाको केन्द्रतिर बाटो बजार ससाना उद्योग देखिएता पनि समग्रमा गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा सेवा तथ सुविधा पुगिसकेको छैन ।गाउँपालिकामा विकासका धरै आयामहरूमा अभ्यास गर्न बाँकी देखिन्छ ।गौमुखीगाउँपालिकाको सडक सञ्जाल सबै वडाहरूमा राम्रो भएको देखिँदैन जसले गर्दा सहज स्वास्थ्य सुविधासंचारजस्तासुविधाहरूको पहुँच पुगेको देखिँदैन। कृषि एवं वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता, भएको हुँदा साना उद्योगधन्दाको साथै जडीबुटी प्रशोधनसम्बन्धी उद्योग विकास र विस्तारको सम्भावना रहेको छ ।गाउँपालिकाका अधिकांश भू-भागबाट सदरमुकाम बसाईसराई सर्नेको संख्या क्रमश बढ्दै गएको छ । अन्य क्षेत्रहरूमा व्यवस्थित बस्ती विकासको संरचना नदेखिएकोले ती स्थानमा व्यवस्थित गाउँपालिका योजना बनाएर बाटो, खानेपानीर अन्य सामाजिक र भौतिक पूर्वाधारको समयमै विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिकाबासीलाई घरदैलोमा सेवा प्रवाह गर्ने ध्येयका साथ वडा कार्यालयहरू, सम्बन्धित वडा मै

स्थापना गरीसेवा प्रवाह भै रहेका छन् ।यसका अतिरिक्त गौमुखीगाउँपालिकाले गाउँपालिका विकासका लागि योजना तयार गर्ने दौरानमा वडा भेला, लगायत वडा कार्यालय, सरकारी निकायहरू, राजनैतिक पार्टीहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, सामुदायिक संस्थाहरू, टोल विकास संस्थाहरू, वुद्धिजिवीहरू, समाजका प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरू, व्यवसायिक संस्थाहरू, संचारकर्मीहरू तथा योजना तर्जुमा टोली (एबिललष्लन) आदिलाई समावेश गरी बढीभन्दा बढी छलफल गरी प्रत्येक टोलका मुख्य तथा सहायक सडकहरमा सोलार बत्ती जडान, सार्वजानिक खानेपानी र खानेपानीको परियोजना तथा पूर्वाधारको विकास निर्माणका योजनाहरू तयार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३ क्रमिक विकास भैरहेको बस्तीहरूको वर्तमान स्वरूप

गौमुखीगाउँपालिका जलवायुको आधारमा बसोबासको लागि उपयुक्त मानिएको छ। ग्रामीण क्षेत्रको सडकहरूको सञ्जाल क्रमश विकास भैरहेकोर शिक्षा, स्वास्थ्यजस्ता सुविधाहरूसमेत सुलभ बन्दै गरेको सन्दर्भमा गाउँपालिकाको केन्द्र वरपरमात्र नभई ग्रामीण क्षेत्रमा समेत बस्ती एवं बस्ती श्रृंखलाहरूको विकास भइरहेको छ। हुलाक, टेलीफोन, स्वास्थ्यचौकी र विद्यालयको पहुँचका साथसाथै आन्तरिक बस सेवाको विस्तारले पनि ग्रामीण बस्ती विकासका लागि योगदान पुऱ्याइरहेको पाइन्छ। यसका साथै गाउँपालिकाले आफ्ना आन्तरिक यातायात मार्गहरू बनाई सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा बजारको व्यवस्थापन गर्ने काम भएता पनि स-साना व्यापारिक केन्द्रका रूपमा बस्तीहरूको विकास भइरहेको छ।

नेपाल सरकारले बजारोन्मुख बस्तीहरूमा बजारको विकासको लागि केही आवश्यक छाना/सेड तथा भण्डारणको व्यवस्था गरिदिएमा ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रलाई बजार अर्थतन्त्रमा परिणत गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ। यसका अतिरिक्त एकातर्फ यी बस्तीहरूको छेउछाउको जमिनको समेत अप्रत्याशितरूपले मूल्य वृद्धिभइरहेको पाइन्छ भने अर्कोतर्फ भोलिका दिनहरूमा यस्तो बस्तीको लागि आवश्यक पर्ने खेलमैदान, पार्कजस्ता सार्वजनिक क्षेत्रहरूको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक जग्गाको योजना अहिलेदेखि नै बनाउनु आवश्यक छ।

गाउँपालिका क्षेत्रहरूको व्यवस्थित तवरले विकास गर्न प्रत्येक घडेरीमा आवत जावत गर्न मोटर वाटो, खुल्ला क्षेत्रका प्रावधान, चारपाटे आकार मिलेका घडेरीहरू लगायत भौतिक तथा पूर्वाधारको निर्माण सहितको व्यवस्थित वस्तीको विकास गर्न जग्गा एकीकरण वा सेवा सुविधाजस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु पर्दछ। यसरी जग्गा विकास कार्यक्रम संचालन गर्दा शहरी विस्तार क्षेत्र प्रस्तावना गरिएका क्षेत्रहरूलाई टेवा पुऱ्याउने हिसावले प्राथमिकता दिनु पर्दछ ।

गाउँपालिकाको कुल ४,७८५ परिवारहरूमध्ये, घरको जग माटोको जोडाइ भएको इट्टा/ ढुङ्गाभएको घरधुरी ९७.५५ प्रतिशत, बाहिरि गाह्रो माटोको जोडाइ भएको इट्टा/ ढुङ्गाका भएको घरधुरी ९६.५७ प्रतिशत र खर/पराल/छ्वाली छाना भएको घरधुरी ४८.१७ त्यसैगरिटायल/खपडा/झिँगटी/ढुङ्गा भएको घरधुरी ४६.४४ प्रतिशत छन् ।हालको घरको संरचना लाई हेर्दा नाजुक देखिन्छ । घरको जग र बाहिरी गारो दुवैमा माटोको प्रयोग भएकाले भुकम्पीय जोखिमका दृष्टिले संवेदनशील हो ।गाउँपालिकामा कुल १२८ (२.६८ प्रतिशत) परिवारहरू मात्र घर भाडा लिई बसेका छन् भने ४,६३० (९६.३० प्रतिशत) परिवारको आफ्नै घर रहेको छ। गाउँपालिकाभित्र २२(०.४६ प्रतिशत) घरहरू विभिन्न संस्थाहरूले उपयोग गरेका छन् ।बस्ती विकासको सन्दर्भमा गाउँपालिका साथै सम्बन्धित विषयगत कार्यालयहरू र हाल विभिन्न

नामबाट गठन भइरहेका व्यवस्थापन समितिहरूले बेलैमा सार्वजनिक जग्गाको व्यवस्थापनमा आवश्यक सेवा सुविधा प्रदान गर्ने तर्फ ध्यान दिनु आवश्यक देखिन्छ।

४.४ बस्ती विकासमा देखिएका चुनौतीहरू

ग्रामिण बस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासमा देखिएका चुनौतीहरू निम्नानुसार छन् :

- ✓ बस्तीहरूको विकासका लागि योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन। बस्तीहरूमा सुविधा बर्गिकरण ९श्यलष्लन० को आधारबाट आवास क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, सार्वजनिक खुला क्षेत्र, हरित क्षेत्र, अस्पताल विद्यालय तथा कार्यालय क्षेत्र आदि गरी शहरी क्षेत्र लगायत शहरोन्मुख एवं ग्रामीण क्षेत्रहरूको किटान गर्न सकिएको छैन। यस सम्बन्धमा बस्तीहरूको गुरुयोजना पहिले नै बनाई आवासिय क्षेत्र, व्यवसायिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, पार्क, उद्यान र खेल मैदानजस्ता सार्वजनिक क्षेत्र तथा कार्यालय एवं संघसंस्थाहरूको लागि क्षेत्र पहिले नै निर्धारण गर्नु जरुरी देखिएको छ।
- ✓ बस्तीहरूको प्राकृतिक वातावरणमा सुधारका लागि सार्वजनिक एवं निजी रूपमा बृक्षारोपण गर्न योजनाबद्ध प्रयास हुन सकेको छैन।
- ✓ पानीको मुहानहरूलाई संरक्षण गर्न ठोस कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।
- ✓ सार्वजनिक निर्माण कार्यहरूमा सम्बन्धित निकाय एवं कार्यालयहरू बिच समन्वय हुन नसकि पुर्वाधारहरूको दिगो निर्माण हुन सकेको छैन। यस सम्बन्धमा स्थानीय निकाय तथा नागरिक समाजसँग समन्वय हुनु सकेको छैन। रजवारा

४.५ भू-क्षय सम्भावित क्षेत्र

गाउँपालिकाका नदी तथा खोला किनारका भागहरू साथ साथै ठूलठूला भिरहरू भूक्षयको दृष्टिकोणले संवेदनशिल क्षेत्रमा पर्दछ। मानविय गतिविधिका कारणबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा परिरहेको वनविनासको चाप, डढेलो, चरीचरन राख्ने प्रबृत्ति एवं अव्यवस्थित ढंगले ढुंगा तथा बालुवाहरू झिक्नाले प्राकृतिक सन्तुलन बिग्रन गई बस्ती एवं खेती तर्फ अनियन्त्रित बाढीको प्रकोप केन्द्रीत भएको छ। खोलाको क्षमताभन्दा बढी मात्रामा नदीजन्य वस्तु निकासी भएकोले खोलाको सतह गहिँरिदैं जाँदा आसपासका क्षेत्रहरूमा कटान तथा भूक्षयको सम्भावना बढ्दो देखिन्छ। मूलतः गाउँपालिकाका खोलाहरूको वरिपरी नै केन्द्रीत भएर रहेको मानव बस्तीको मानवीय गतिविधिले र अनुत्पादक पशुहरूको चापले यो संवेदनशिल क्षेत्रमा भूक्षयको दृष्टिकोणले प्रतिकुल प्रभाव पारेको छ।

धरातलीय उचाईको विविधताले गर्दा यहाँ वेशीदेखि हिँउ पर्ने उच्च पहाडी भूभागसमेत रहको छ। तल्लो क्षेत्रहरू गाउँपालिकाकै प्रमुख उत्पादन क्षेत्रहरू पनि यस गौमुखी गाउँपालिकामा पर्दछन्। माटो पाँगो एवंम बलौटे दोमट भएको हुँदा उत्पादन राम्रो हुन्छ। उच्च पहाडी क्षेत्रमा कडा खालको बलौटे र चुनढुङ्गा मिसिएको माटो भएकाले यस क्षेत्रमा भु-क्षय पहिरो जाने संभावना कम हुन्छ भने मध्य भागमा पत्रे चट्टानमा रातो माटो मिसिएको माटो बढी भएको हुँदा भु-क्षय र पहिरोको दृष्टिले बढी संवेदशील मानिन्छ।

भौगोलिक हिसाबले कमजोर भुभाग र मध्यम खालको जलाधारीय अवस्थाले गर्दा यस गाउँपालिकामा पनि वर्षेनी भुक्षय, बाढी, पहिरो, नदी कटान हुने गरेको छ। यसरी वातावरणीय असन्तुलनका कारण हुने प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठूलो जनधनको क्षतिसमेत हुने गरेको छ।भुक्षय र पहिरोको समस्याहरू र यसको कारण पहिल्याएर समाधानको लागि एक निकायलाई मात्र जिम्मेवार नठानी सम्बद्ध सबै निकायहरूले समन्वय र साझेदारी गरेर भू-संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको साथ अगाडी बढाउनु आजको टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ।

४.६ गाउँपालिकामा हुनसक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

गौमुखी गाउँपालिकामा प्राकृतिक प्रकोपहरु मध्ये पहिरोको जोखिम रहेका स्थानहरु धेरै छन् । भौगोलिक विषमताको कारण यस्तो हुन गएको हो । २०७३ श्रावण १० मा रजवारामा गएको भिषण पहिरोमा ७ जनाको मृत्यु हुनुको साथै घरबारी र भौतिक सम्पति नष्ट हुन पुगेको थियो साथैसोही साल अर्खामा ३ जनाको मृत्यु भएको खबर राष्ट्रिय स्तरको समाचार बनेको हामीलाई अनुभव छ। २०७४श्रावन २० गते रजवारामा गएको पहिरोले १ जनाको मृत्यु हुनुको साथै जलविद्युत, विद्यालय, खेतियोग्य जमिन धेरै नष्ट भएको समेत हामी सामु छ।

तालिका नं. २७: गाउँपालिकामा हुन सक्ने संभावित प्रकोपको विवरण

क्र. सं.	संभावित प्रकोप	विद्यमान अवस्था	समय
१	पहिरो	गाउँपालिकाका विभिन्न भिरालो र कमजोर क्षेत्रहरुमा वर्षेनी पहिरो जाने गरेको । यसले धनजनको समेत क्षति गर्नेगरेको ।	विशेषत असार देखि असोज सम्म
२	भुकम्प	भूकम्पिय जोखिमका दृष्टिले नेपाल विश्वको ११ औँ स्थानमा रहेको र गाउँपालिकामा भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवन कमै मात्रामा भएको, भवन आचार संहिता पूर्ण रूपमा लागु नभएको	जुनसुकै समयमा
३	बाढी	गाउँमा विशेषत: साना ठुला नदि/खोलाहरू बग्ने गरेको र वर्षायाममा नदी तथा खोलाहरूले आसपासका भुभागहरू बर्षेनी कटान गरि क्षति पुर्याईरहेको छ। बर्षेनी धेरै संख्यामा परिवारहरू प्रभावित भैरहेका छन् ।	जेष्ठ–असोज
४	आगलागी	गाउँको धेरै जसो भु–भागमा घनावस्ती रहेका (सुकुम्वासी, वाढी विस्थापित) लगाएतका अति विपन्न समुदायका घरहरू सचेतना अभाव, अग्नी नियन्त्रण यन्त्रको अभाव, चुल्होमा आगो सल्काउँदा मट्टीतेलको प्रयोग गर्नु र सलाई लाईटरजस्ता आगो बाल्ने वस्तुहरू बच्चाले खेलाउँदा आगलागीका घटना बढी हुने गरेको।	चैत्र–जेष्ठ
५	महामारी	प्रकोपका रूपमा झाडापखाला लगायतका पानी जन्य रोग बढ्ने गरेको, स्रोत साधन अभाव र जनचेतना कमी, अनुकूल क्षमताको अभाव।	विपद् पछि, अन्य समयमा
६	वर्डफ्लु, अन्य फ्लु	अव्यवस्थित कुखुरा पालन, स्वाइन फ्लु, आदि	जुनसुकै समयामा
७	जंगली जनावर आतंक	गाउँको वनजंगल वरिपरि बसोबास भएको क्षेत्रहरू	जुनसुकै समयमा
८	मौसमी सुख्खा	पानी नपरेमा नहरको सिचाईं नपुगेका भागहरू	असार –भदौ
९	किट आतंक	जलवायु परिवर्तन, बढी विषादि प्रयोगका कारण लाभकारी चरा, किरा लोप	खेती मौसम
१०	चट्याङ, असिना	बढी जसो बर्षायाम र पानी परेको समयमा	जुनसुकै समयमा

खण्ड ५ : आर्थिक क्षेत्र तथा रोजगार स्थिति

५.१ गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्र मुख्यतया: कृषि, व्यापार, व्यवसाय, नोकरी, वन, खुद्रा बजार, होटल, पर्यटन तथा सेवाजस्ता क्षेत्रमा निर्भर भएको देखिन्छ। उपयुक्त हावापानी, माटोको बनोट भएको यस गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको हुँदा गाउँपालिकामा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। कृषि एवं वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता, गाउँपालिकामा अन्य उद्योगधन्दाको साथै सूचना प्रविधिमा आधारित उद्योगको समेत विकास विस्तारको सम्भावना रहेको छ। त्यसैगरी गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा रहेका वनजंगल तथा जैविक विविधताले गाउँपालिकाको विकासमा थप सम्भावना बोकेका छन्। मील, फर्निचर उद्योग, कुखुरा पालन, पशु पालन आदि यस गाउँपालिकामा रहेका केही साना तथा घरेलु उद्योग व्यवसायहरू हुन्। यस गाउँपालिकाका मानिसहरू उल्लेखनियरूपमा औद्योगिक विकास तर्फ लागिरहेका देखिन्छन्। यस गाउँपालिकाको वैकल्पिक आर्थिक आधार वैदेशिक रोजगार रहेको देखिन्छ।

विभिन्न किसिमका जातजातिको विभिन्न किसिमका संस्कृति, रहनसहन तथा चाडपर्व लगायत उल्लेख्य संख्यामा रहेका धार्मिक, पौराणिक महŒवका स्थलहरू गाउँपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणको रूपमा रहेका छन्। साथै यो गाउँपालिका पर्यटकीय तथा व्यापारिक दृष्टिकोणबाट विशेष महŒवपूर्ण मानिन्छ। गौमुखी गाउँपालिका कृषिको लागि उपयुक्त उर्वर माटो भएको पहाडी क्षेत्र भएको हुँदा गाउँपालिकामा अधिकांश घरपरिवार प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कृषि व्यवसायमा संलग्न रहेका छन्। यस परिवेशमा आधुनिक कृषि तथा पशुपालनलाई बढि जोड दिनुपर्दछ।

५.२ आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

तालिका नं. २८: आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको अवस्था

कुल जनसंख्या	आर्थिकरूपले सक्रिय पूरुष	आर्थिकरूपले सक्रिय महिला	आर्थिकरूपले सक्रिय जम्मा जनसंख्या
द्दछ,द्धद्दज्ञ	द्ध,छद्धद्ध(घढ.णघ)	ठ,णढढ (टण.ढठ)	ज्ञज्ञ,टद्धघ (द्धछ.डण)

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकामा रहेका १५ वर्षदेखि ५९ वर्षसम्मका आर्थिकरूपले सक्रिय जनसंख्याको विवरण देखाइएको छ। जसमाआर्थिकरूपले सक्रिय पुरुषको संख्या ४,५४४ (३९.०३प्रतिशत), महिलाको संख्या७,०९९ (६०.९७प्रतिशत) देखिन्छ। आर्थिक रूपले सक्रिय जनसंख्यामा लैगिंक भिन्नता २१.९४ प्रतिशत देखिन्छ भने गाउँपलिकाको कुल जनसंख्याको४५.८० प्रतिशत जनसंख्या आर्थिकरूपले सक्रिय छन् भने आर्थिक रूपमा निस्कृय ५४.२ प्रतिशत जनसंख्या छन्।

५.३ आश्रित जनसंख्याको विवरण

तालिका नं. २९: आश्रित जनसंख्याको विवरण

जनगणना वर्ष (वि.सं.)	आश्रित बालबालिका (०-१४)		आश्रित बृद्धबृद्धाहरू(६० वा सोभन्दा माथि)		जम्मा आश्रित	
	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत	जम्मा	प्रतिशत
द्दण्टड	ज्ञज्ञ,ठज्ञण	डद्ध.ढढ	द्द,ण्टड	ज्ञछ.ण्ज्ञ	ज्ञघ,ठठड	छद्ध.द्दण

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपलिकामा रहेको कुल जनसंख्या २५,४२१मा०-१४ वर्ष उमेर समूहका आश्रित वालवालिका र ६० वर्ष वा सोभन्दा माथिका आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या र प्रतिशत देखाइएको छ। जसमा आश्रित बालबालिकाको संख्या ११,७१० (८४.९९प्रतिशत), आश्रित बृद्धबृद्धाहरूको संख्या**द्द,ण्टड**(१५.०१ प्रतिशत) देखिन्छ। कुल जनसंख्यामध्ये जम्मा आश्रित जनसंख्या १३,७७८(५४.२० प्रतिशत) देखिन्छ।

माथिको सक्रिय जनसंख्या र आश्रित जनसंख्या हेर्दा गौमुखीगाउँपालिका विकासको लागि आवश्यक पुग्ने सक्रिय जनसंख्या छ जसलाई राज्यले उपलब्ध स्रोत र साधनको साथै यी सक्रिय मानव संसाधनको सही उपयोग गरी विकासमा अगाडी बढ्नु पर्ने देखिन्छ।

५.४ कृषि

देशमा भौगोलिक विविधताले उपलब्ध गराएको अवसर, कृषकहरूको लामो समय देखिको विशिष्ट अनुभव र आधुनिक कृषि प्रविधिको सदुपयोगबाट दिगो आर्थिक वृद्धि तथा खाद्य सूरक्षा कायम गर्न सकिने सम्भावना रहेको औंल्याँइएको छ। तथापि कृषि उर्वर भूमिको अवैज्ञानिक प्रयोग, प्राकृतिक प्रकोपहरूको भूमिमा पर्ने असरहरू, कृषि श्रम र सिप हुनेहरूमा कृषि योग्य भूमिको पहुँच नहुनु र पहुँच हुनेहरूले भूमिको प्रयोग गर्न नसक्नु, कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवस्यक भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था हुन नसक्नु नेपालमा कृषि क्षेत्रका मुख्य समस्या र चुनौती रहेको राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१ को पृष्ठभूमि मै स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ। यो समग्र राष्ट्रको कृषि क्षेत्रको आम समस्या भएकोले यस गाउँपालिकाको हकमा समेत लागु हुन्छ।

नेपालमा कृषि क्षेत्र देशको प्रमुख रोजगार प्रदायक तथा कूल गार्हस्थ उत्पादनमा प्रमुख हिस्सेदार भै देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको छ। ग्रामीण जनताहरूको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कृषि क्षेत्रको आधारभूत कृषि तथ्याङ्कलाई ग्रामीण विकासको सूचकको रूपमा लिन सकिन्छ। खाद्यान्न तथा नगदे बालीहरू फलफूल, पशुपंक्षी, मत्स्य सिंचाई साथै कृषि उत्पादन र क्षेत्रफलसम्बन्धी विविध सूचनाहरू कृषि तथ्याङ्को क्षेत्रभित्र पर्ने भएतापनि नेपालमा सरकारी स्तरबाट राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्थरमा कृषिसम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्को प्रमुख स्रोतको रूपमा कृषि विकास मन्त्रालय, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय र केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग रहेका छन्। स्थानीय उत्पादनको वृद्धिर विकास गर्न बजारीकरणतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

आर्थिक सर्वेक्षण २०७३/७४ अनुसार नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २९.३७ प्रतिशत रहेको छ। नेपालमा करिब ६३ प्रतिशत जनसंख्या रोजगारी तथा जीविकाको लागी कृषिमा निर्भर रहेका छन्। वर्षेनी युवा जनशक्ति पलायनमा बढोत्तरी, अव्यवस्थित शहरीकरण, जग्गाको

खण्डिकरण, घडेरीकरण, जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्ति, समग्र कृषि क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्। कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक सिँचाई, सडक, विजुली, संचार, उद्योग र बजार व्यवसाय तथा उन्नत प्रविधिहरूमा पर्याप्त लगानी आर्कषण गर्न नसक्नु कृषि क्षेत्रको मूलभूत समस्या हो भने कृषि पेशालाई प्रतिस्पर्धा, नाफामूलक, सम्मानजनक र व्यवसायिक रूपमा स्थापित गर्नु पनि चुनौतिको रूपमा रहेको छ।

गाउँपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले भरिएको हुँदा ३८.०८ प्रतिशत भूभागकृषिको लागि उपयुक्त रहेको छ। सामान्यतः कृषि प्रणालीमा मुख्य अन्न बालीहरू धान, मकै, गहुँ आदि हुन्। यस्तै दलहन बालीमा अडहर, मास, मसुरो, केराउ, चना उत्पादन हुने गर्दछ। तेलहन बालीमा तोरी, अर्सी, तिल उत्पादन गरिन्छ भने तरकारी खेती आलु, प्याज, काउली, भिन्डी, लसुन लगायत प्रमुख खाद्य तथा नगदे बाली हुन् र यीनको उत्पादकत्व पनि बढी छ।गाउँपालिकामा सबैभन्दा धेरै क्षेत्रमा खाद्यान्न र फलफूल बाली लगाइने गरेको छ भने तुलनात्मक रूपले न्यून क्षेत्रमा दलहन र मसला बाली लगाइने गरेको छ।गौमुखी गाउँपालिका कृषि क्षेत्रको तर्फबाट पनि आफ्नो आर्थिक वृद्धिदर कायमनै राखेको छ।

तालिका नं. ३०: प्रमुख कृषि उपजहरू

क्र.सं	कृषि उपज
१	केराउ/भट्टमास / अदुवा
२	आलु, /प्याज/लसुन/
३	मकै/गहुँ/धान कोदो, जौ
४	फापर/तोरी/अलैची/तिल
५	सुन्तला/कागती/ओखर
६	मास/मसुरो /रहर /चना

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

(क) हिउँदे बाली

गाउँपालिकामा उत्पादन गरिने प्रमुख हिउँदे बालीहरूमा कोदो,फापर, जौ, आलु, भटमास,तोरी, आलु, मसला बाली आदि रहेका छन्।

(ख) वर्षे बाली

गाउँपालिकाका प्रमुख वर्षे बालीहरूमा धान, मकै, कोदो, फापर, दलहन, भटमास, मास, मुग, गहत, आलु, कागती, वर्षे तरकारी निबुवा, स्याउ, ओखर, केरा, मसला बाली, अदुवा आदि छन् ।

५.४.१ कृषिजन्य बालीसम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ३१: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेका कृषिजन्य बालीसम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	वाली	प्रचलित जातहरू
खाद्यन्न वाली		
ज्ञ	धान	राधा-७,राधा-९, र सावित्री
द्द	गहुँ	धया१२०४,गौतम, भृकुटी र विजय
घ	मकै	मनकामना-१,मनकामना-३,अरुण-२, सर्लाही-सेतो र हाईब्रीड गौरव
द्ध	कोदो	स्थानीय
छ	जौं	स्थानीय
ट	फापर	स्थानीय
दलहन वाली		
ज्ञ	मसुरो	शिसिर, सिन्दुर, खजुरा १
द्द	चना	स्थानीय (अग्रेली)
घ	भट्मास/सिमी	स्थानीय
द्ध	मास	कालो मास
छ	केराउ	सिक्मि स्थानीय ,आर्केल
ट	बोडी	स्थानीय केन्टुरी वन्डर
तेलहन वाली		
ज्ञ	बदाम	स्थानीय, जनक, जि.४
द्द	तोरी /सर्स्यु	स्थानीय

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.२ कृषक समूहको विवरण

तालिका नं. ३२: कृषक समूहको विवरण

कृषक समूहको विवरण (गैमुखीगाउँपालिका)				
क्र.सं.	समूह	समूह संख्या	जम्मा सदस्य संख्या	जम्मा हितकोष रकम
१	महिला समूह	छ	ज्ञज्ञड	छद्द,ज्ञढछ
२	मिश्रित समूह	द्दद्द	द्धटघ	ज्ञ,ठद्द,द्दछज्ञ
३	पुरुष समूह	छैन	छैन	छैन
जम्मा		द्दठ	छडज्ञ	द्द,द्दद्ध,द्धद्धट

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

यस गाउँपालिका आ.व. २०७१/०७२ मा २७ वटा कृषक समूहहरूमध्ये महिला कृषक समूहहरू ५ र मिश्रित कृषक समूहरूको संख्या २२ रहेका छन् । लैंगिक हिसाबले पुरुष कृषि समूहको संख्या शुन्य देखिन्छ भने गाउँपालिकामा मिश्रीत कृषक समूहहरूको संख्या राम्रै देखिन्छन् । यही आर्थिक वर्षसम्ममा यी समूहहरूको हितकोष रकम २ लाख २४ हजार ४ सय ४६ संकलन गरी केही रकम कृषि प्रयोजनको लागि प्रयोग गरिएको छ । यसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३३: कृषि समूहको विवरण

मिश्रित समूहको नामावली (गौमुखी गाउँपलिका)					
क्र.सं.	**समूहको नाम**	**ठेगाना**	**बालीबस्तु**	**जम्मा सदस्य संख्या**	**जम्मा हितकोष रकम**
ज्ञ	जनचेतना स्वाभलम्वी कृषि समूह	नरीकोट		द्दज्ञ	डद्दण्ण
द्द	पाडेटोल कृषक समूह	खुङ्गा		ज्ञढ	द्धठछण्ण
घ	अमर सामुदायिक कृषक समूह	लिवाङ्ग		द्दछ	ज्ञण्द्धद्दछण्ण
द्ध	नयाँ बहिनि कृषक समूह	नारीकोट		द्दछ	घढडज्ञ
छ	गौमुखी कृषि सामुदायिक संस्था	अर्खा		ज्ञछ	द्दटछण्ण
ट	हरियाली उद्यमशील खेति कृषक समूह	लिवाङ्ग		घज्ञ	डण्ठण्ण
ठ	सक्रिय कृषक समूह	पुजा		द्दछ	द्दछण्ण
ड	जनजाति कृषक समूह	नारीकोट		ज्ञढ	द्धण्ण
ढ	महालक्ष्मीदेवी भुवनेश्वरी विउ आलु उत्पादन कृषक समूह	लिवाङ्ग	आलु विउ	घद्ध	घण्ण्ण्ण
ज्ञण	कृषक सामुदायिक संस्था	नारीकोट		द्दज्ञ	छण्ण्ण
ज्ञज्ञ	श्रृजना घरवारी कृषक समूह	खुङ्गा		द्दद्ध	द्दद्धण्ण
ज्ञद्द	झिमरुक कृषक समूह	पुजा		द्दण	द्धण्ण
ज्ञघ	देउराली कृषक समूह	पुजा		द्दछ	छटण्ण
ज्ञद्ध	प्रगातिशील कृषक समूह	खुङ्ग		द्दट	
ज्ञछ	मिलिजुली कृषि समूह	खुङ्ग			
ज्ञट	कृषि तथा पशुपंक्षी समूह	नारीकोट		द्दट	
ज्ञठ	ठोकेसा सामुदायिक कृषि समूह	पुजा, ठोकेसा		द्दण	
ज्ञड	सुतिडारे कृषक समूह	खुङ्ग		ज्ञठ	द्धछण्ण
ज्ञढ	गौमुखी मौरीपालन कृषक समूह	नारीकोट	मौरीपालन	ज्ञछ	छण्ण
द्दण	पौरखी कृषि समूह	खुङ्ग		ज्ञट	
द्दज्ञ	जनकल्याण सामुदायिक कृषक समूह	लिवाङ		ज्ञढ	
द्दद्द	दहबासे कृषि समूह	रजवारा		द्दण	घण्ण
	जम्मा			**द्धटघ**	**ज्ञ,ठद्द,द्दछज्ञ**

महिला समूहको विवरण (गौमुखी गाउँपालिका)

क.सं.	समूहको नाम	ठेगाना	बालीबस्तु	जम्मा सदस्य संख्या	जम्मा हितकोष रकम
ज्ञ	दिपज्योति महिला समूह	पुजा		द्घ	ज्ञठण्णण
द्द	दिदि बहिनि महिला कृषि समूह	पुजा		द्घ	घद्दद्धटण
घ	डाँफेमुनाल कृषक समूह	लिवाङ		द्घ	छठछ
द्ध	कसेरी कृषक समूह	लिवाङ		द्छ	
छ	भुमेश्वरी महिला कृषक समूह	लिवाङ		द्द्ध	द्ज्ञटण
	जम्मा			**ज्ञज्ञड**	**छद्द्ज्ञढछ**

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.३ कृषि बालीमा लाग्ने रोग

गाउँपालिकाको कृषि उत्पादनमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन, तरकारी, फलफूल आदी नै मुख्य रूपमा रहेको छ । सामान्यतया धानमा डढुवा, खैरो थोप्ले, सिथ ब्लाइट रोगहरू देखा परेको छ भने गहुँमा कालो पोके, सिन्दुरेजस्ता रोगहरू देखिन्छन् । यसैगरी मकैमा डाँठ वा धोगा कुहिने र तरकारी आलु, सागपात आदिमा लेटब्लाइट, मोजाइक, ओइलाउने, खोस्टे, अल्टरनेरिया, कवरट, ड्याम्पिङ्ग अफ, जरा कुहिनेजस्ता रोगहरू मुख्य रूपमा देखा पर्दछन् । फलफूलमा विशेषगरी कोत्रे, सेतो धुले रोग, भोजक पात गुजुमुज्ज हुने, जरा कुहिने, ओइलाउने आदी रोगहरूको प्रकोपबाट कृषकहरू समस्यामा परेका छन् । मुख्य बालीहरूमा लाग्ने शत्रु जीव र रोगहरूको विस्तृत विवरण तलको तालिकामा राखिएको छ ।

तालिका नं. ३४: विभिन्न बालीमा लाग्ने रोग विवरण

क.स	बालीको नाम	दखिएको प्रमुख रोग हरू	मुख्यमुख्य किराहरू
१	धान	ब्लाष्ट, खैरोथोप्ले, फेदकुहिने आदी	पतेरो, गवारो, फड्के, पातबेरुवा
२	गहुँ	सिन्दुरे, कालोपोके	लाही,खुर्मे,फट्याँग्रा, फेदकटुवा
३	मकै	कालोपोके, पातको धर्सेरोग, डाँठ र फेद, कुहिने, ध्वासे आदी ।	लाही, फट्याग्रा, खुम्रै, फेदकटुवा, गवारो आदी

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.४ कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण

कृषि प्रबिधि बिस्तारको उद्देश्यलाई सहयोग गर्दै कृषकको कृषि प्राविधिकसम्मको पहुँचलाई सरल बनाउन गौमुखी गाउँपलिकामा निम्नानुसारका कृषि सेवाकेन्द्रहरू स्थापना गरिएका छन् ।

तालिका नं. ३५: कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरूको विवरण

क.स	सेवा केन्द्रको नाम	समेटिएका क्षेत्रहरू	कार्यरत कृषि प्राविधिक
१.	जिल्ला कृषि विकास कार्यलय	गौमुखी गाउँपालिकाका सबै वडाहरू	
२	कृषि सेवा केन्द्र मच्छी	रजवारा, अर्खा, पूँजा, लिवाङ, खुंग र नरीकोट	२ जना

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.५ बाली पात्रो

तालिका नं. ३६: बाली पात्रोको विवरण

क्षेत्र	वाली	लगाउने समय		बाली लिने समय	
		खेत	पाखो	खेत	पाखो
उच्च भाग	मकै		फागुन-बैशाख		भदौ-असोज
	गहुँ		आश्विन-मंसिर		चैत-बैशाख
	कोदो		जेष्ठ-असार		कार्तिक-माघ
	वर्षे आलु		फागुन-चैत		जेठ-श्रावण
	सिमी		बैशाख-असार		भदौ-कार्तिक
	भटमास		जेष्ठ-असार		आश्विन-मंसिर
मध्य भाग	धान	बैशाख-श्रावण		आश्विन मंसिर	
	गहुँ	कार्तिक -मंसिर	आश्विन-मंसिर	चैत-बैशाख	चैत-बैशाख
	मकै	फागुन-चैत	फागुन-चैत	असार-श्रावण	श्रावण-भदौ
	आलु	कार्तिक -मंसिर	कार्तिक -मंसिर	फागुन -चैत	फागुन -चैत
	कोदो		जेष्ठ-असार		कातिक-मंसिर
	तोरी	असोज -कार्तिक	असोज -कार्तिक	मंसिर-चैत	फागुन -चैत
	भटमास	जेठ-असार	जेठ-असार	कातिक-मंसिर	मंसिर-चैत
तल्लो वेसी	धान	बैशाख-श्रावण		आश्विन-मंसिर	
	गहुँ	कार्तिक -मंसिर	आश्विन-मंसिर	चैत-बैशाख	चैत-बैशाख
	मकै		चैत-बैशाख		श्रावण-भदौ
	आलु	कार्तिक -मंसिर	असोज -मंसिर	फागुन -चैत	पुस-माघ
	तोरी	असोज -कार्तिक	असोज -कार्तिक	मंसिर-चैत	फागुन -चैत

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.६ कृषि बजारीकरण

नेपाल एक कृषि प्रधान देश हो तथापि यहाँको कृषि उपजले अपुग हुन गई कृषि जन्य वस्तुहरूआयातमा निरर्भर हुनु परेको छ। नेपालको कुल जनसंख्या दुई तिहाई जनसंख्याको पेशा कृषि हो ।परम्परागत कृषिको कारण देशको अर्थतन्त्रमा भने कृषिले हिस्सा ओगट्न भने सकेको छैन ।दैनिक जीवन गुजारा हुने किसिमको खेतिपाती गर्ने परिपाटीले कृषिमा व्यवसायिकरण हुन सकेको छैन ।परम्परागत बजारीकरणमा उत्पादकहरूले असंगठीत रूपमा आफ्नो उपजको आफैं बजारीकरण गर्ने चलन थियो तर पछिल्ला दिनमा विविध खाले बजार श्रृंखला पार गर्दै कृषि उपजहरूको बजारीकरण प्रचलन विकास हुन थालेको छ ।गाउँपालिका निर्माणका प्रारम्भिक दिनदेखि यहाँका कृषिजन्य वस्तु बजारीकरणका विभिन्न

ढाँचाहरू अभ्यासमा आएका छन् । यद्यपि आजसम्म पनि व्यवस्थित कृषि बजार निर्माण भई नसके पनि बन्ने र बनाउने दिशामा भएका प्रयत्नहरूले कृषि बजारको क्रमिक विकासमा टेवा पुऱ्याएका छन् ।गाउँपालिकामा विभिन्न बजारहरूबाट कृषि लगायत अन्य वस्तुहरूको (तरकारी, आलु, फलफूल) बजारीकरण हुने गरेको देखिन्छ । कृषकले उत्पादन गरेका कृषिजन्य वस्तुले सही बजार पाउनु पर्छ ।कृषि क्षेत्रको समुचित विकास हुन सकेको खण्डमा समग्र देशको विकास हुन्छ तसर्थ यसको लागि कृषि वजारीकणलाई प्रोत्साहन गरी व्यवस्थित बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

५.४.७ कृषि पकेट क्षेत्रको बिबरण

तालिका नं. ३७: कृषि पकेट क्षेत्रको विवरण

क्र.सं.	बालीको नाम	पकेट क्षेत्र संख्या	पकेट क्षेत्र अन्तर्रगतका गा.वि.स. हरू
१	आलु	७	अर्खा, रजवारा

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

गौमुखी गाउँपलिकामा कृषि पेशा अगाल्ने परिवारको संख्या उच्च रहेको छ । कृषि पेशामा संलग्न श्रम शक्ति उच्च रहेको यस गाउँपालिकामा कृषि व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले गाउँपालिकामा विभिन्न क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गरी नगदे, तरकारी, फलफुल, खाद्यान्न, मौरी पालनजस्ता कृषि उत्पादनको वृद्धि गर्न सक्ने प्रसस्त सम्भावना देखिन्छ।

५.४.८ जग्गाको उर्वराशक्ति

गाउँपालिकाको ठूलो क्षेत्रफल पहाडी भूभागले ओगटेको देखिन्छ। कृषि उत्पादनको लागि उर्वर भूमि ३८.०८ प्रतिशत रहेको छ। विगतमा गौमुखी गाउँपलिकामा रहेको उर्वरा क्षेत्रलाईवैज्ञानिक कृषि प्रणालीमा आधारित भई पूर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन ।गाउँपालिकाको पहाडी भूभागमा खाद्यान्न बाली, नगदे बाली तथा फलफूल र तरकारीको लागि उर्वर भूमि पाइन्छ भने वन क्षेत्रले ढाकेको क्षेत्रहरूमा डाँलेघाँस र खरघाँसको लागि उर्वरता रहेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ३८: जग्गाको उर्वराशक्तीको विवरण

क.सं.	साविकका गा.वि.स.को नाम	जमिनको जम्मा क्षे. (हे.मा)	खेति गरिएको जमिन (हे.मा)		खेति योग्य जमिन (हे.मा)
			खेत	पाखो	
ज्ञ	अर्खा	द्धद्दघट	छट	द्दडद्ध	घद्धण
द्द	नारीकोट	डद्दछ	ज्ञण्द्ध	ज्ञठद्ध	द्दडठ
घ	रजवारा	घघडद्द	घड	घज्ञज्ञ	घठढ
द्ध	खुङ्ग	ज्ञघण्ण	ज्ञडद्द	द्दण्द्ध	घडट
छ	पुजा	द्दण्ण्ठ	द्दण्ज्ञ	घद्धघ	छछद्ध
ट	लिवाङ्ग	ज्ञढछद्ध	ज्ञढट	घघद्द	छद्दड
	जम्मा	**ज्ञघठण्द्ध**	**ठठठ**	**ज्ञटद्धड**	**द्दद्धठद्ध**

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.९एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

गाउँपालिकामा कृषि तथा पशुपंक्षी पालनमा आएको व्यवसायिकताको लहरसँगै भेटेरिनरी औषधीको व्यवसाय पनि आवश्यक छ ।जिल्ला कृषि विकास कार्यालयप्यूठानका अनुसार गाउँपालिकामा आधा दर्जनभन्दा बढि दर्ता भएका र नभएका भेटेरिनरी औषधी पसलहरू संचालित छन् । जसमध्ये दर्ता भएकाभेटेरिनरी औषधी पसलहरूको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ३९: एग्रोभेट सम्बन्धि विवरण

क.सं.	एग्रोभेटको नाम	ठेगाना
ज्ञ	गौमुखी एग्रोभेट सेन्टर	खुङ्ग
द्द	आशिष एग्रोभेट सेन्टर	लिवाङ
घ	राना एग्रोभेट सेन्टर	अर्खा

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.४.१० कृषि सहकारी संस्थाहरूको विवरण

तालिका नं. ४०: कृषि सहकारी संस्थाहरूको विवरण

क्र. सं.	सहकारी संघ संस्थाको नाम	ठेगाना	सदस्य संख्या			सञ्चालक संख्या जम्मा	हालको अवश्था
			महिला	पुरुष	जम्मा		
	बचत तथा ऋण सहकारी संस्था						
१	हातेमालो बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खुङ्ग,३ रूपाचौर	ज्ञद्धद्ध	ज्ञज्ञड	द्दटद्द	ढ	सकृय
२	खानीखोला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	पुजा-५	ज्ञढद्ध	द्दढ	द्दद्दघ	ढ	सकृय
३	भुमेथान बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	अर्खा-८	ठद्ध	ज्ञद्धट	द्दद्दण	ज्ञज्ञ	सकृय
४	पाँचऔंले बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	रजवारा-८	द्धछ	ठछ	ज्ञद्दण	ढ	सकृय
५	सिद्धदेवि बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	लिवाङ्ग-३	द्द	द्दघ	द्दछ	ज्ञज्ञ	निष्कृय

६	नारीकोट बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	नारीकोट-५ पिपलरुख	ज्ञज्ञ	ज्ञड	द्ढ	ज्ञज्ञ	निष्कृय
७	एकीकृत बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खुङ्ग,४	ढज्ञ	ज्ञठड	द्टढ	ढ	सकृय
८	दिदि बहिनि महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खुङ्ग -५	घद्धद्द	ण	घद्धद्द	ज्ञज्ञ	सकृय
कृषि सहकारी संस्था							
१	खलवाङ कृषि ऋण तथा सहकारी संस्था लि.	पूजा -४	६	२३	२९		सकृय
उपभोक्ता सहकारी संस्था							
१	देउराली उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	अर्खा-८	द्द	द्दठ	द्दढ	ढ	निष्कृय
२	मिलिजुली उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	नारीकोट- ५	ज्ञज्ञ	ज्ञठ	द्दड	ढ	निष्कृय
३	जुपाल उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	पूजा	ण	घण	घण	ढ	निष्कृय
५	नव एकता उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	लिवाङ	ण	द्दट	द्दट	ढ	निष्कृय
६	तिनचुली उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	रजवरा	ण	द्दछ	द्दछ	ढ	निष्कृय

स्रोत : डिभिजन सहकारी कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.५ सिंचाइ

गाउँपालिकामा सतह एवं भूमिगत जल सिंचाईको स्रोत रहेको छ। कृषिको लागि उर्वर माटो भएको र गाउँपालिकामा ठूलो संख्यामा जनता कृषिमा निर्भर रहेको हुँदा प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गरी सबै खेतियोग्य जमिनमा सिचाई सुविधा पुऱ्याउन सके रोजगारीका अवसर बढ्नुका साथै कृषि उत्पादनमा पनि प्रशस्त वृद्धिहुने देखिन्छ।

भूमिगत सिचाई गाउँपालिकामा भूमिगत रूपमा रहेको जलस्रोतलाई उपयोग गर्न र लगानी र प्रतिफलको हिसावले तत्काल सतह सिचाईमा जान नसकिने ठाउँहरूमा जमिनमुनीको पानीलाई प्रयोग गरी सिंचित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

तालिका नं. ४१: गौमुखी गाउँपलिकामा सिंचाई स्थिति

क.सं.	सिँचाई योजनाको नाम	सिँचित हुने क्षेत्र सा.वि.को गा.वि.स.	गाउँपालिकाको वडा नं.
ज्ञ	बाईचौर सिँचाई	अर्खा ४	२
द्द	गौमुखी सिचाई	अर्खा १	२
घ	सिरुंखोलो सिँचाई	रजवारा ३	३
द्ध	रामखोला सिँचाई कुलो	नारीकोट १-९	७
छ	जडनखेत सिँचाई कुलो	नारीकोट ३	७

स्रोत : जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.६ पशुपालन

गाउँपालिकामा विशेषगरी गाई, भैँसी, बाखा, च्याङ्ग्रानै यहाँका मुख्य घरपालुवा जनावर हुन । यसबाट गाउँपालिकाबासीको जीविकोपार्जनमा क्रमिकरुपमा सुधार भैरहेको छ । पशुजन्य उत्पादनहरू जस्तै, दुध, दही, घिउ तथा मासुका लागि कुखुरा, खसी, बोकाहरूको बिक्रीबाट आम्दानी बढेको देखिन्छ ।

५.६.१ पशु सेवा केन्द्र

पशुपालन व्यवसायलाई सुरक्षित राख्न पशु सेवा केन्द्र,त्यस्तै गरी भेटेनरी सेवा पनि गाउँपालिकामा उपलब्ध रहेको छ ।गाउँपालिकामा जिल्ला पशु सेवा कार्यालय बाहेक पशु सेवा विभाग अन्तर्गतका विभिन्न स्तरका कार्यालयहरूसमेत कार्यरत रही आ-आफ्नो क्षेत्रमा सेवा पुऱ्याई रहेका छन् । ती कार्यालयहरूको नामावली तथा कार्यक्षेत्र निम्नलिखित तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४२: पशु सेवा केन्द्रहरू

क्र.सं.	सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रको नाम	केन्द्र अर्न्तगत समेटिएका सा विकका गा.वि.स.हरू	जिल्लामा कार्यरत प्राविधिकको संख्या	हाल रिक्त संख्या
१	जिल्ला पशु सेवा केन्द्र	प्यु.का सबै सविकका गा.वि.स. हरू	६	२
२	पशु सेवा केन्द्र मच्छी	नारीकोट	२	
३	पशु सेवा केन्द्र ठुलावेशी	खुङ्ग, अर्खा, रजवारा, पूजा, लिवाङ ।	१	
	जम्मा		९	२

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.६.२ पशु नश्ल

गाउँपालिकामा पालन गरिने मुख्य पशुपंक्षीहरूमा गाई, भैंसी, भेंडा बाखा आदिरहेका छन्। सामान्यतया व्यवसायिक पशुपालनको विकाससँगै वर्णशंकर तथा उन्नत जातका पशुहरूको हिस्सा कुल पशुको तुलनामा वृद्धि हुँदै गएको पाइन्छ। गाई भैंसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा उपलब्ध हुनु तथा बाखातर्फ उन्नत जातका बोकाहरूसँग प्रजनन् गराउने परिपाटी बसेको हुँदा यी जातका जनावरहरूमा वर्णशंकरको संख्या बढ्दो छ।तथापि बँधुवा पशुपालन पद्धतिको कमी, कमजोर पशु स्वास्थ्य व्यवस्थापन, कुपोषण तथा पशुपालनसम्बन्धी प्राविधिक ज्ञान तथा चेतनाको अभावको कारण वर्ण शंकरबाट उत्पादनमा खासै उत्साह थपिएको अवस्था छैन। त्यसैगरी ठूलो संख्यामा रहेका कम उत्पादक जनावरहरूले अपेक्षाकृत बढी उत्पादक जनावरहरूको आहारा खाइदिनुसमेत यो क्षेत्रको समस्या हो। तसर्थ नश्ल सुधारमार्फत् नयाँ जन्मिएका जनावरका बच्चाहरूलाई भविष्यको राम्रो माउमाविकसित गर्ने कुरा मध्यनजर गरी थप कार्यक्रमहरू संचालन गर्नु आवश्यक छ।

सारांशमा, विगतका वर्षहरूमा गाउँपालिकाको पशुपालन क्षेत्रले राम्रो फड्को मारेको छ जसले गर्दा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनमा परिमाणात्मक विकास सम्भव भएको छ। तर हालको परिमाणात्मक विकासको गति सुस्त छ।पशु पालन क्षेत्रमा क्रमिक रूपमा व्यवसायिकता थपिएको छ तरपशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रशोधनका लागि उद्योग स्थापना खासै हुन सकेको पाईदैन। त्यसैगरी पशुपालनतर्फ गुणात्मक विकासको पनि एकदम खाँचो सर्वत्र महसुस गरिएको छ। पशुपालनसँग आवद्ध श्रमिक तथा महिला वर्गहरूको उत्पादकत्व अति न्यून हुनु, युवा वर्गहरू विदेश पलायन हुनु र सो अनुरूप पशुपालनमा यान्त्रिकिकरण हुन नसक्नु, पशु पालन क्षेत्रमा पुँजी लगानीको आकार धेरै सानो हुनु तथा जनमानसमा पशुपालनको कृषि अर्थतन्त्रमा योगदानको बारेमा अज्ञानता आदि कारणले गर्दा पशुपालन क्षेत्रबाट आशातीत उपलब्धि हासिल हुन सकिरहेको छैन।

५.६.३ पशुपंक्षीमा लाग्ने रोगहरू

कृषकहरूको मुख्य आम्दानीको स्रोतको रूपमा रहेको पशुपंक्षीहरूको पालन यस गाउँपालिकामा निकै बढी मात्रामा रहेको देखिन्छ।गाउँपालिकामा देखिने पशु रोगहरूमा रेविज, खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवर, भ्यागुते, चरचरे, नाम्ले, माटे, थुनेलो, प्रजनन् सम्बन्धि र जुका पर्दछन्। गाउँपालिकाको वन जंगलसँग जोडिएका वडाहरूमा एन्टी रेजिव खोप लगाउनुपर्ने देखिन्छ भने खोरेत, पिपिआर, स्वाइन फिवरजस्ता अत्यन्त संक्रामक रोगको प्रकोप पनि यस गाउँपालिकामा रहेको पाइन्छ। यसका कारणहरूलाई हेर्दा, पशुको अवैध आवत जावत तथ आयात, दयनिय व्यवस्थापन, खोप लगाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको कमी, आदि मान्न सकिन्छ। यि रोगको नियन्त्रणका लागि जिल्ला पशु सेवा कार्यालयबाट निरन्तर प्रयास भैरहेको देखिन्छ।

जिवाणुबाट हुने रोगहरूमध्ये भ्यागुत्ते, चरचरे विरुद्ध यस गाउँपालिकाका किसानहरूले खोप लगाउने गरेको पाइन्छ। तापनि यी रोगहरू फाटफुट रूपमा देखिने गरेका छन्। गाउँपालिकामा स्वाइन फिवर, खोरेत, रेविज विरुद्धको खोप कार्यसमेत गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा समेत संचालन गर्न सकेमा धेरै हदसम्म रोग नियन्त्रण कार्य सफल हुने देखिन्छ। सामान्यतया पशुपंक्षीमा ठूलो महामारी फैलिएको पाइँदैन। तथापी यहाँका पशुपंक्षीहरूमा खोरेत, भ्यागुते, चरचरे, नाम्लेजुका, रेवीजजस्ता रोगहरूको प्रकोप रहेको छ भने पंक्षीहरूमा मुलत रानीखेत, गम्बोरा, सिआरडी र बर्डफ्लू मुख्य रूपमा लाग्ने गरेको छ। पशुमा लाग्ने रोगहरूको विस्तृत विवरण तल तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ४३: पशुपन्छीमा लाग्ने रोगको विवरण

क्ल	म्ष्कभबकभ	ब्लषबकि				इतजभच
ज्ञ	ीष्खभच ँगिपभ	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्द	ज्क२द्यत्त	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
घ	एचकउजष्कतफफ	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्ध	ल्भचखभक क्ष्नल	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
छ	च्भकउष्चबतयचथ क्ष्नल	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ट	ऋयअअष्यमष्यकष्क				ँयधा	
ठ	क्पष्ल ीभकष्यलक				ँयधा	
ड	ध्यगलमरब्दकअभकक	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ढ	च्भम ग्चष्लभ	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञण	ब्दयचतष्यल	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञज्ञ	ध्बचदभि क्ष्लाभकतबतष्यल	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञद्द	म्बचचजयभब	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञघ	क्ष्लाभचतषष्तिथ	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञद्ध	:बकतष्तष्क	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञछ	म्ष्कतयअष्ब	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञट	एचयबिउकभ	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञठ	च्भतबष्लभम एबिअभलतब	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञड	:बलनभ	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
ज्ञढ	च्बदष्क	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		म्यन
द्दण	त्अपरीष्अभ९भ्हतभचलबा एबचबकष्तभ०	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक	ँयधा	
द्दज्ञ	क्ष्लतभकतष्लबा ज्भ्िभलतजष्क				ँयधा	
द्दद्द	इचा			न्यबतक		
द्दघ	एबचबकष्तष्अ न्बकतचयभलतभचष्तष्क	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		एष्न
द्दद्ध	ब्लयभकतचयगक	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्दछ	क्ष्लमष्नभकतष्यलरब्लयचभहष्ब	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्दट	त्फउबलथरद्ययिबतक	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्दठ	:बनयगत धयगलम	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्दड	ऋयगनज	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
द्दढ	एलयगफयलष्ब	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
घण	नफदबचचयध				ँयधा	
घज्ञ	ऋथकत	ऋबततभि	द्यगााबयि	न्यबतक		
घद्द	ँ:ₔ			न्यबतक		
घघ	एएच			न्यबतक		
घद्ध	च्वलष्पजभत				ँयधा	
घछ	ऋचॅ				ँयधा	

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, प्यूठान २०७३

५.६.४ गाई/भैंसी/बाखा फार्महरूको विवरण

यस गाउँपालिकामा गाईभैंसी फार्महरूमा धेरै लगानीका गरिएको पाइँदैन भने गाउँपालिकामा बाखा पालनमा आकर्षण रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी फार्महरूको यान्त्रिकरण तर्फ पनि प्रगति न्यून रहेको पाईन्छ । कृषकहरूले आफ्नो दैनिक जीवनको लागि केही गाई, भैंसी, बाखा पालन गरे तापनि यसले व्यवसायिकता भने पाउन सकेको छैन ।त्यस कारण, समग्रमा भन्नु पर्दा गाउँपालिकामा दुग्ध व्यवसायिक उत्पादनले विस्तारित रूप लिएको छैन ।

५.६.५ गाउ‘‘पालिकामा दुग्ध बजारीकरण

गौमुखीगाउँपालिकामा पशुपालन एक प्रमुख पेशाको रूपमा विकास भएको छैन । केहि कृषकले आफ्नो आवश्यकता परिपुर्ति लागि गाई भैंसी पालन गरेता पनि दुग्ध बजारिकरण भने फस्टाएको देखिँदैन, उत्पादित केही दुध स्थानीय बजारमा पसलले सानो परिमाणमा प्रयोगमा ल्याएतापनि अन्य घरमा नै विभिन्न किसिमले प्रयोग गरेको पाइन्छ। गाउँपालिकामा निजी स्तरका लघु दुग्ध उद्योगहरूको स्थापना भई केही ग्रामिण भागले सबल बजार सञ्जाल पाउन सफल भएको छैन ।गाउँपालिका विकासको लागि पशुपालान व्यवसायमा संभावना रहेता पनि यसलाई सफल बनाउन सकेको देखिँदैन तसर्थ गाउँपालिकामा रहेको संभाव्यतालाई वास्तविकतामा बदल्न कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ ।

५.६.६ मासु बजारीकरण

गौमुखीगाउँपालिकामा मासु उत्पादनमा व्यवसायिकता हासिल हुन सकेको छैन ।उत्पादनले आश्यकताअनुसारको मासु आपुर्ति गर्न सक्दैन यसको लागि मासु उपार्जन तर्फ व्यवसायिकताको खाँचो रहेको छ ।गाउँपालिकाको हकमा यसका मुख्य दुईटा कारणहरू आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरूको कमी तथा पशुपंक्षी पालन प्रयोजन व्यवसायिक नहुनु रहेका छन् । उदाहरणको लागि यस गाउँपालिकामा बाखाको मुख्य स्रोत भएकोले कृषि सडक, बिजुली, खानेपानी तथा बजार र सम्बन्धित अन्य सुविधाहरूको अभावले गर्दा बाखा पालनबाट मासुको व्यवसायीकरण तर्फ अपेक्षित योगदान सम्भव हुन सकि रहेको छैन । कृषकले वैज्ञानिक पद्धतिका खोर बनाउनेदेखि यसको प्रजनन, आहारा, स्वास्थ्य तथा बजार व्यवस्थापन तर्फ कृषकहरूसकृय हुनुपर्ने र राज्यको तर्फबाट थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५.६.७ पशुपंक्षी पालन तथा विकासका गैर सरकारी साझेदारहरू

विकासका बाहकहरू सरकारी निकाय, निजी क्षेत्र तथा नागरिक समाज रहेको तथ्य पशुपंक्षी पालनको समग्र विकासमा पनि चरितार्थ हुन्छ ।जिल्ला पशु कार्यालय, प्यूठानले जिल्लामा कार्यरत केहि सरकारी तथा विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरूसँग आपसी समन्वय, सहकार्य तथा सहयात्रीको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । यस कार्यालयसँग हातेमालो गरेर पशुपंक्षी पालन व्यवसायलाई सवलीकरण गर्ने विभिन्न संस्थाहरू यस गौमुखी गाउँपलिकामा कार्यरत छन् ।

५.७ पर्यटन

चित्र नं. ५. गौमुखी मन्दिर परिसर

यस गाउँपालिकामा पनि विशेष पर्यटकिय स्थलहरूमागौमुखी, झाँक्रीढुङ्गा, तामाखानी, दियाल्नाचौर आदी रहेका छन् जसले गाउँको सौन्दर्यता हरियाली एवं प्राकृतिक मनोरम दृश्य समेटेको छ । यसको अवलोकनको लागी आन्तरिक पर्यटकहरू आउने गरेको पाइन्छ। तर धार्मिक एवं पर्यटनको क्षेत्रमा आवश्यक पूर्वाधारहरू जस्तैः सडकको पहुँच, खानेपानी, शौचालय, होटल/लज, रेष्टुरेण्ट, रिसोर्ट आदिको विकास हुन सकेको छैन । धार्मिक एवं पर्यटनको विकासका लागि नीजि क्षेत्रको सक्रिय संलग्नता हुन सकेको छैन ।

चित्र नं. ६. गौमुखी गुफा र दुई बहिनी

धार्मिक एवं सांस्कृतिक र प्राकृतिकरूपले महŒवपूर्ण स्थलहरूको पहिचान र प्रचार प्रसार हुन सकेको छैन । तथापि हाल आएर केही न केही धार्मिक पर्यटन विकासका प्रयासहरू शुरु हुन थालेका छन्। यसतर्फ गाउँपालिकावासी लगायत सम्बद्ध सरकारी एवं गैरसरकारी निकाय योजनावद्ध तरिकाले लाग्नु जरुरी छ ।सुन्दर हरियाली एवं प्राकृतिक मनोरम दृष्यलाई विदेशी पर्यटक भित्र्याउने गरि संरक्षण, प्रचार प्रसार र व्यवस्थापन गर्न सकिएमा यहाँका जनताको जीवनस्तर माथि उठाउन मद्दत मिल्ने देखिन्छ। तसर्थ धार्मिक एवं पर्यटन विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरू योजनावद्धरूपमा निर्माण गर्दै जानु जरुरी देखिन्छ ।

५.८ थोक तथा खुद्रा व्यापार

विभिन्न छिमेकी गाउँपालिका/नगरपालिकाहरुमा यहाँका केही कृषि उपजहरूसिमित मात्रामा निर्यात हुने गरेको छ ।खुद्रा व्यापार अन्तर्गत दैनिक उपभोग्य सामाग्रीहरु विस्कुट, साबुन, चाउचाउ, चिया, चिनी, मसला, लत्ताकपडा आदि सामाग्रीको सानो स्तरमा व्यापार हुने गरेको छ। यसका अतिरिक्त तेस्रो मुलुकमा निर्मित इलेक्ट्रीक र इलेक्ट्रोनिक्स सामानहरूकोसमेत केही मात्रामा बिक्री वितरण यस गाउँपालिकाबाट हुने गरेको पाइन्छ।

तालिका नं. ४४: व्यापारिक क्षेत्रको विवरण

ब्यापारीक क्षेत्र (बजार)							
क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	मुख्य बजार	केन्द्रबाट दुरी (कि.मि.)	क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	मुख्य बजार	केन्द्रबाट दुरी (कि.मि.)
१	रजवारा	ठूलावेसी	१३ कि.मी	४	लिवांग	टिमुरचोर	१० कि.मी
२	अर्खा	पैयुपाटा	१२ कि.मी	५	नारीकोट	ठूलावेसी	१० कि.मी
३	खुंग	ठूलावेसी	७ कि.मी	६	पूजा	ठूलावेसी	७ कि.मी

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

५.८.१ ढुवानी तथा भण्डार व्यवस्था

गाउँपालिकाभित्र उत्पादित मालसामानहरू गाउँपालिकाको एक ठाँउबाट अर्को ठाउँमा पुऱ्याउन ढुवानी साधनको रूपमा, ट्रक, ट्याक्टर, बस, जिपआदि रहेका छन्। गाउँपालिकामा सडकको स्तर राम्रो नभएका क्षेत्रहरूमा ढुवानी गर्न समस्या भएको पाइन्छ। कतिपय ठाउँहरूमा विभिन्न खोलाहरूमा पुल नभएका कारण विशेषत वर्षातको समयमा आवागमनको समेत समस्या रहेको सन्दर्भमा मालसामान ढुवानी गर्ने समस्या झन् टड्कारो रूपमा रहेको छ। गाउँपालिकाको आन्तरिक ढुवानी प्रणालीलाई सुदृढ गर्न विभिन्न खोला तथा नदीहरूमा पुल निर्माण र सडक संजालहरूको स्तर उन्नती गर्नुपर्ने देखिन्छ ।गाउँपालिकाका कृषकहरूकोलागि स्थानीय कृषि उपज जर्स्त आलु, तरकारी तथा फलफुल सुरक्षित राख्न पर्याप्त मात्रामा शीत भण्डारको निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

५.८.२ स्थानीय कच्चा पदार्थको उपलब्धता र उपयोगको स्थिति

गाउँपालिकामा कृषिजन्य कच्चा पदार्थहरूमा गैरकाष्टजन्य जडीबुटी, तरकारी, फलफूल केही मात्रामा काष्ठजन्य वस्तुहरु रहेका छन्। उपलब्ध स्थानीय प्राकृतिक स्रोत तथा कच्चा पदार्थको उच्चतम सदुपयोग हुन सकेको पाइँदैन ।

क) कृषि जन्य पदार्थ

गाउँपालिकामा कृषि जन्य कच्चा पदार्थहरूमा तरकारी, फलफुल र केही मात्रामा अन्य खाद्यान्न बाली रहेका छन्। प्रशस्त मात्रामा धान बाली लगाउने जमिनको कमी भएकोले बारी तथा पाखा र केही खेतहरुमा न्युन परिमाणमा खाद्यान्न बालीहरु जस्तै धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ आदीको खेति हुने गर्दछ । वैज्ञानिक कृषि प्रणाली अपनाई माटो र जलवायु अनुकुल बालीनालीहरु लगाउन सकेमा ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउन सकिन्छ ।

ख) वनजन्य

यस गाउँपालिकामा सल्लाको जंगलहरु रहेकोले सल्लाको खोटो उत्पादन हुने गरेको छ ।यस गाउँपालिकाको वनजंगल, मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने वनस्पतिहरु जस्तै : सल्लो, उत्तिस, चिलाउने, कटुस, टुनी आदी रहेको जंगल हो । तसर्थ यस्तो जंगलमा उष्ण क्षेत्रमा पाइने काष्ठजन्य वनस्पति भन्दा डालेघाँस

तथा गैर काष्ठजन्य जडीबुटीहरुको उत्पादन गर्न सकिने जंगल रहेकोले त्यसको उत्पादन गर्न सक्ने संभावना रहेको छ ।

५.९ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू

समग्रमा यस गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा हेर्दा कृषि पेशा अंगाल्ने घर परिवारको संख्या उच्च रहेको छ। गाउँपालिकामा रहेको खेतीयोग्य जमिनमा खाद्यान्नको साथै अन्य नगदे तरकारी बाली, फलफूल, तोरी, तरकारी, मसला तथा जडीबुटी र पशुजन्य उत्पादन वृद्धिगर्न सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ। आधुनिक कृषि प्रविधि, मल तथा औजारको अभाव हुनाको साथै सो को अधिकतम लागत मूल्यले गर्दा यसको प्रयोगमा कमी हुन गई कृषि उत्पादनमा आवश्यकताअनुसार वृद्धि हुन सकेको छैन। जनचेतना, सीप तथा व्यवसायीकरणको अभिवृद्धि, प्रविधि हस्तान्तरणको साथै आवश्यक प्रविधि, मल, कर्जा, बीउ बिजनको उपलब्धतामा सरलीकरण गरेर कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा वृद्धि ल्याई आर्थिक स्थितिमा सुधार ल्याउन सकिने प्रशस्त सम्भावनाहरू रहेको छ।

गाउँपालिकाको ग्रामीण क्षेत्रमा दुग्ध उत्पादन तथा पशुपञ्छी उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना रहेको हुँदा यो व्यवसायलाई व्यवसायिक रूपमा विस्तार गरी यातायात सेवालाई सर्वसुलभ तरिकाले उनीहरूको पहुँचसम्म विस्तार गर्न सकेको खण्डमा धेरैवटा स्थानहरूमा दुध चिस्यान केन्द्र, कोल्ड स्टोर खोल्न, मासुजन्य उद्योग, आदि विकास गर्न सकिनेछ। जसबाट रोजगार श्रृजना गरी समग्र गाउँपालिकाको आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रशस्त सम्भावना देखिन्छ।

यस गाउँपालिकामा भएका प्राकृतिक स्रोत र साधनलाई व्यवस्थित तथा वातावरणीय मित्रवत प्रविधि अपनाएर उचित प्रयोग गर्न सकेमा सो क्षेत्रले कतिपय ग्रामीण इलाकाहरूमा स्थानीय स्तरमा आवश्यक रोजगारीको स्थिति श्रृजना गर्नाको साथै स्थानीय स्रोत परिचालनमा समेत दिगोपना ल्याउन सकिने देखिन्छ।

गाउँपालिकामा भएका नदी/खोला तथा पोखरीहरूमा माछापालन, बेन्वा ट्राउट माछा, सिंचाइ, पर्यटन प्रवर्द्धन लगायत जीविकोपार्जन र आर्थिक विकासका विविध क्षेत्रहरूमा परिचालन गर्न सकिने अवस्था रहेको छ । माछापालन व्यवसाय गरेमा सजिलैसँग रोजगारीका अवसरहरू बढ्ने र अन्य क्षेत्रबाट आयात हुने माछा प्रतिस्थापन भई गाउँपालिकाकै माछाले बजार लिने सम्भावना रहेको छ।

गाउँपालिकामा ओगटेका वन क्षेत्रहरू सालको वन, खयर, सियौ, पाइन, चिर लगायतको उच्च व्यवसायिक महŒवका वनस्पति प्रजातियुक्त वन क्षेत्र हुनु, वन क्षेत्रको पुनरुत्पादन दर राम्रो हुनु आदि कारणले गर्दा वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापनमार्फत् जीविकोपार्जनमा टेवा पुऱ्याउन र राजश्वमा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको छ । यसका अलावा जैविक विविधता संरक्षण प्रवर्द्धन, पर्यटनमार्फत् समेत आर्थिक विकासमा उपयोग गर्न सकिने अवस्था छ ।

गाउँपालिकाका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहरूलाई संगठित र संस्थागत गरी वन क्षेत्रमा गैर काष्ठजन्य उत्पादनहरू जडिबुटीको खेतीको अलावा मह उत्पादनलाई पनि प्रवर्द्धन गरी बजारमुखी गर्न सकेमा सोक्षेत्रको आर्थिक उन्नती गर्न थप टेवा पुग्ने देखिन्छ।

गाउँपालिकाको नजिकमा विभिन्न धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र भएको कारणले यहाँ पर्यटनको विशिष्ट सम्भावना रहेको छ । गाउँपालिकाको आसपासमा पर्यटकीय होटेल व्यवसायहरूबाट प्रशस्त लाभ लिन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

गाउँपालिकामा साथै देशमै बेरोजगारी एक चुनौती रहेकोले यस गाउँपालिका समेत यसबाट प्रभावित छ र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा रोजगारीको प्रशस्त अवसरहरू नभएकोले बैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण बढेको देखिन्छ। यस गाउँपालिकाका युवाहरूलाई व्यवसायिक तथा सिपमुलक तालिम प्रदान गरी दक्ष जनशक्ति सिर्जना गर्न सकेमा गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रले ठुलो योगदान पुऱ्याउने सम्भावना देखिन्छ।

५.१० गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण

गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा वनपैदावार र प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गरी सतह तथा भूमिगत सिंचाइमा आधारित दिगो कृषि प्रणालीलाई नै मेरुदण्डको रूपमा लिन सकिन्छ। साथै गस गाउँपालिका पर्यटकिय क्षेत्रको रूपमा समेत विकसित हुन सक्छ। कृषि, पशु एवं वनजन्य कच्चा पदार्थको सुलभ उपलब्धता, गाउँपालिकाका सबैजसो वडाहरूमा क्रमशः सडक, विजुली, पानीलगायत आधारभूत औद्योगिक पूर्वाधारको विकास तथा उद्योग स्थापनाका लागि पर्याप्त जमिन रहेको हुँदा गाउँपालिकामा कृषि, पशु, वनलगायतको उद्योगका साथै शैक्षिक र औषधीय पर्यटन (:भमष्अबा तयगचष्कm० समेतको विकासको सम्भावना रहेको छ। अर्थतन्त्रका यिनै विशिष्ट क्षेत्रहरूमा गाउँपालिकाको विशिष्टता एवं प्राथमिकता केन्द्रित गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

५.११ बैंक तथा वित्तिय संस्थाको विवरण

गाउँपालिकामा उद्योग व्यापार लगानी गर्न वित्तीय संस्थाहरूमा वाणिज्य बैंकहरूमार्फत कर्जा लगानी हुने गरेको देखिन्छ। यसबाहेक गाउँपालिकामा संचालित वित्तिय कारेवार गर्न सहकारी संस्थाहरूले कर्जा उपलब्ध गर्दै आएका छन् भने गाउँपालिकाबासीहरूसँग रहेको रकमलाई निक्षेपको रूपमा स्विकार गरी बचत पनि गर्दै आएका छन्।गाउँपालिकामासंचालित बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरूको विवरणतालिकामाउल्लेखगरिएको छ।

तालिका नं. ४५: बैक तथा वित्तिय संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविसको नाम	सहकारी संस्था	फाईनान्स	विकास बैंक	बैंक	कैफियत (निजी वा सरकारी के हो उल्लेख गर्ने)
१	रजवारा	१	-	-	-	-
२	अर्खा	१	-	-	-	-
३	खुंग	३	-	-	-	-
४	लिवांग	१	-	-	-	-
५	नारीकोट	-	-	-	-	-
६	पूजा	१	-	-	-	-

स्रोत : जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

५.१२ सहकारी संस्थाको विवरण

गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा यहाँका सहकारी संस्थाको भूमिका महŒवपूर्ण रहेको छ। सहकारी संस्थाले स्थानीय स्तरको बचतलाई गाउँ बाहिर जानबाट रोकी स्थानीय क्षेत्रमा

विभिन्न आय मूलक कार्यमा लगानी गरिरहेका छन् । सहकारी संस्था प्रति जनताको अपनत्व बढी र प्रशासनिक झन्झट कमी हुने हुँदा वित्तिय क्षेत्रमा यहाँका जनताको पहुँचसमेत बढेको छ ।यसलाई सहज र व्यवस्थित ढङ्गबाट सञ्चालन हुन सक्ने वातारणको सिर्जना गरी स्थानीय निकायलाई बलियो बनाउदै गाउँपालिकाकाजनतालाई सहकारी संस्थाले प्रधान गर्ने सेवा सुविधाको पहँच सहजीकरण गर्न सकिएको खण्डमा गाउँपलिकाको विकासमा टेवा पुग्ने देखिन्छ ।गाउँपालिकामा सञ्चालित सहकारी संस्थाहरूको विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४६: सहकारी संस्थाको विवरण

क्र.सं.	सहकारी संघ संस्थाको नाम	ठेगाना	सदस्य संख्या			सञ्चालक संख्या जम्मा	हालको अवश्था
			महिला	पुरुष	जम्मा		
बचत तथा ऋण सहकारी संस्था							
१	हातेमालो बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खुङ्ग,३ रूपाचौर	ज्ञद्धद्ध	ज्ञज्ञड	द्दटद्द	ढ	सकृय
२	खानीखोला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	पुजा-५	ज्ञढद्ध	द्दढ	द्दद्दघ	ढ	सकृय
३	भुमेथान बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	अर्खा-८	ठद्ध	ज्ञद्धट	द्दद्दण	ज्ञज्ञ	सकृय
४	पाँचऔंले बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	रजवारा-८	द्धछ	ठछ	ज्ञद्दण	ढ	सकृय
५	सिद्धदेवि बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	लिवाङ्ग-३	द्द	द्दघ	द्दछ	ज्ञज्ञ	निष्कृय
६	नारीकोट बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	नारीकोट-५ पिपलरुख	ज्ञज्ञ	ज्ञड	द्दढ	ज्ञज्ञ	निष्कृय
७	एकीकृत बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खुङ्ग,४	ढज्ञ	ज्ञठड	द्दटढ	ढ	सकृय
८	दिदि बहिनि महिला बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	खुङ्ग -५	घद्धद्द	ण	घद्धद्द	ज्ञज्ञ	सकृय
कृषि सहकारी संस्था							
१	खलवाङ कृषि ऋण तथा सहकारी संस्था लि.	पूजा -४	६	२३	२९		सकृय
उपभोक्ता सहकारी संस्था							
१	देउराली उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	अर्खा-८	द्द	द्दठ	द्दढ	ढ	निष्कृय
२	मिलिजुली उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	नारीकोट- ५	ज्ञज्ञ	ज्ञठ	द्दड	ढ	निष्कृय
३	जुपाल उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	पूजा	ण	घण	घण	ढ	निष्कृय
४	नव एकता उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	लिवाङ	ण	द्दट	द्दट	ढ	निष्कृय
५	तिनचुली उपभोक्ता सहकारी संस्था लि.	रजवरा	ण	द्दछ	द्दछ	ढ	निष्कृय

स्रोत : डिभिजन सहकारी कार्यालय, प्यूठान २०७३

माथिको विवरण हेर्दा गौमुखी गाउँपालिकामा उद्योग व्यापार क्षेत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यका साथ बचत तथा ऋण, कृषि, उपभोक्ताआदि प्रकृतिका सहकारी संस्थाहरूबाट कर्जा लगानी हुने गरेको छ। साथै नियमित रूपमा सदस्यहरूबाट बचत सङ्कलन पनि गर्दै आएको देखिन्छ। जसमा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ८, कृषि १,उपभोक्ता सहकारी संस्था ५ वटा दर्ता भएता पनि हाल उपभोक्त सहकारी संस्था निष्कृय अवश्थामा रहेका छन् ।

५.१३ संघ संस्था तथा विभिन्न समूहहरू

यस गाउँपालिकामा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी संघ संस्थाहरूले समुदायमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा आफ्ना कार्यक्रमहरू संचालन गरिरहेका छन् । यहाँ रहेका सरकारी संस्थाहरू क्रमश गाउँपालिका कार्यालय, स्वास्थ्य चौकी, इलाका हुलाक, अतिरिक्त हुलाक, इलाका प्रहरी, नेपाल टेलिकम, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, कृषि सेवा केन्द्र, पशु सेवा केन्द्र आदि रहेका छन् । यसका अतिरिक्त गाउँपालिकामा विभिन्न समूहहरू, युवा क्लबहरू, नागरिक समाज, राजनीतिक दलहरूक्रियाशिल रहेका छन् ।

तालिका नं. ४७: संघ/संस्थाको विवरण

क्र.सं.	संस्थाको नाम	द.नं.	अध्यक्षको नामावली	साविकका गा.वि.स.
ज्ञ	स्वर्गद्वारी सार्वजनिक यातायात व्यवसायी समिति प्यूठान	ढद्द	श्री हिम के.सी.	पुँजा - ६ प्यूठान
द्द	तिखाचुली युवा क्लव रजवारा	ढघ	श्री गोवर्धन थापा	रजवारा - ५ प्यूठान
घ	सिद्धेस्वरी सामुदायिक ग्रामिण संस्था	ज्ञण्ड	श्री हिम के.सी.	पुजा ६प्यूठान
द्ध	जनजाग्रीति युवा क्लव, नारीकोट	ज्ञछज्ञ	श्री जुमान सिं जि.सी.	नारीकोट - ७ प्यूठान
छ	वराह मन्दीर विकास सस्था पुजा ३	ज्ञटड	श्री पेज बहादुर सुनार	पुजा- ३ प्यूठान
ट	असर साशन क्लव जिल्ला समन्वय समिति	ज्ञठट	श्री दीपक भण्डारी	खुङ्ग- २ प्यूठान
ठ	नौलो विहानी ष्वा क्लव पुजा ९	ज्ञढद्द	श्री जायश्वर जैसी	पुजा, ९ प्यूठान
ड	जिपी स्मृती एकिकृत विकास केन्द्र नेपाल	द्दढद्द	श्री विष्णु कुमार गिरी	पुजा ८ प्यूठान
ढ	गौमुखी सामुदायिक ग्रामिण विकास केन्द्र	द्दछट	श्री मान बहादुर थापा मगर	अर्खा ८ प्यूठान
ज्ञण	ग्रामिण विकासका लागि संचार समूह नेपाल	द्दटछ	श्री लाल बहादुर थापा	खुङ्ग ९ प्यूठान
ज्ञज्ञ	गौमुखी संरक्षण तथा सामुदायिक विकास केन्द्र	द्दटढ	श्री मुक्त बहादुर राना	अर्खा प्यूठान
ज्ञद्द	परिवर्तन अभियान नेपाल	द्दठज्ञ	श्री महाविर राना	रजवारा ५ प्यूठान
ज्ञघ	श्री रामेश्वर महादेव शिवजी पौवा संरक्षण समाज नेपाल	द्दठद्ध	श्री दिपक भण्डारी	खुङ्ग ३ प्यूठान
ज्ञद्ध	दिहाल्ना खेकुद पर्यटन विकास कार्यक्रम	द्दढद्द	श्री गोविन्द गिरी	लिवाङ ८ प्यूठान
ज्ञछ	न्यू भिजन एकिशृत संस्था	घण्ठ	श्री भिष्मराज आचार्य	खैरा ६ प्यूठान
ज्ञट	एकता युवा क्लव	घज्ञट	श्री कुल बहादुर थापा मगर	लिवाङ ५ प्यूठान

स्रोत:गौमुखी गाउँ कार्यपालिका कार्यालय, २०७३

खण्ड ६ : भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

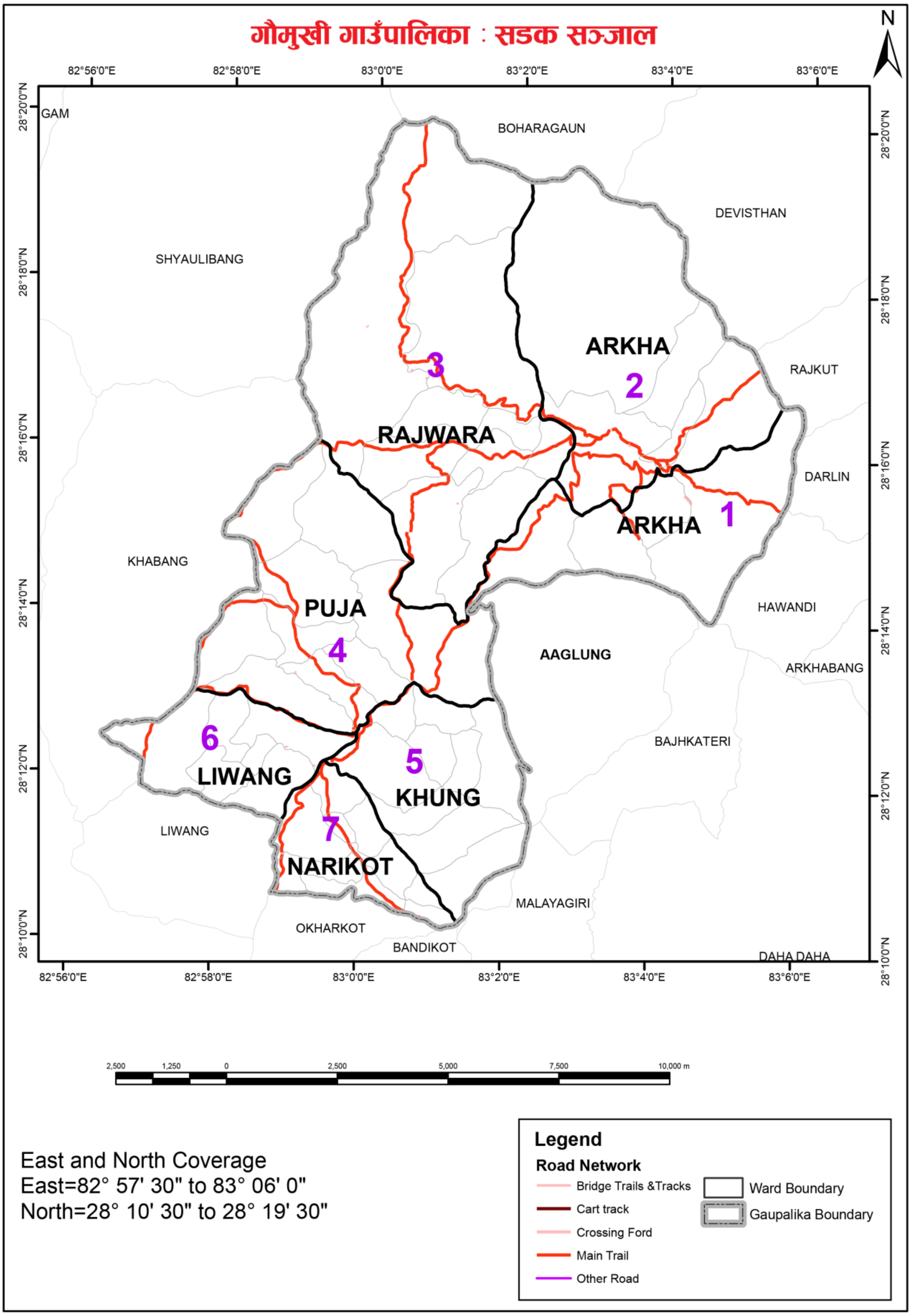

नक्सा नं १५: गौमुखी गाउँपालिकामा रहेको सडक सञ्जाल

६.१ यातायात

क) बिद्यमान सडक सञ्जाल :

तालिका नं. ४८: बिद्यमान सडक सञ्जाल

क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	सडक कि.मि.			कैफियत
		पिच सडक	ग्राभेल	कच्चि	
१	रजवारा	छैन	छैन	१३ कि.मी	
२	अर्खा	छैन	छैन	१७ कि.मी	
३	खुंग	छैन	छैन	२० कि.मी	
४	लिवांग	छैन	छैन	१७ कि.मी	
५	नारीकोट	छैन	छैन	१४ कि.मी	
६	पूजा	छैन	छैन	१२ कि.मी	
	जम्मा			**९३ कि.मि.**	

स्रोत : गौमुखी गाउँपालिको कार्यालय, २०७२/०७३ गौमुखी

गौमुखीगाउँपालिकाको बाटो-घाटोको स्थिति हेर्दा कालोपत्रे र ग्राभेल बाटो रहेको देखिदैनभनेकच्ची बाटो ९३ कि.मि. छ जसकारण गाउँपालिकामा सडक सञ्जालको विकास आवश्यकरूपमा विकास हुन सकेको छैन ।गाउँपालिकाको विकासमा सडक सञ्जालको महत्पुर्ण भूमिका रहेको हुनाले गाउँपालिकालाई अपेक्षित विकास गर्न सडक पुवार्धार को क्षेत्रमा नीति तथा कार्यक्रम बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।साथै गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा सडक यातायातलाई विस्तार गर्ने र सम्पूर्ण गाउँबासीहरूलाई सहज यातायातको व्यावस्था गर्ने क्रम जारी छ ।

ख) यातायात सेवा

यस गौमुखी गाउँपालिकाका सबै क्षेत्रहरूमा बाह्रै महिना चल्ने सडक सञ्जाल विस्तार हुन सकेको देखिँदैन । गाउँपालिकामा उत्पादित विभिन्न कृषि उपजहरू जस्तै खाद्यान्न, तरकारी, तेलहन, दलहन, फलफूल, दुग्ध उत्पादन आदिको राम्रो उत्पादन भैरहेकोमा गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको सुविधा नभएकाले उत्पादित वस्तुलाई बजारसम्म पुऱ्याउन कठिनाई भएको देखिन्छ । गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सवारी साधन चल्ने सडकको विस्तार नभएकोले आन्तरिक यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको हुँदा गाउँपालिकाबासीलाई समयमै आवश्यक उपचार तथा औषधिको सेवा र बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सकिएको छैन । गाउँपालिकामा यातायातका विभिन्न साधनहरूको उपयोग भएको देखिन्छ । गाउँपालिकामा ट्रेक्टर, जिप, कार, बस, ट्याक्सी, मोटरसाइकलहरूको समेत उपयोग गरिएको देखिन्छ । गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना सुचारु हुने गरी सडकमार्गहरूको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सडक यातायातको लागि आवश्यक विभिन्न पूर्वाधारहरू जस्तै सवारी सधान पार्किङ स्थल, बस स्टप, यात्रु प्रतिक्षालय, सडक बती, पैदलयात्रीले सडक पार गर्ने जेब्रा क्रसिङ, सडक सङ्केत चिह्न, बसको अन्तिम बिसौनीसम्बन्धी सेवा सुविधाहरू व्यवस्थित रूपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ४९: गाउँपालिकामा भएको बस पार्क वा बस स्टेसनको विवरण

बस पार्क वा बस स्टेसन				
क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	स्थान (प्रस्तावित गा.पा/न.पाको वडा नं.)	क्षेत्रफल (बर्ग कि.मि.)	कैफियत
१	रजवारा	-		
२	अर्खा	-		
३	खुंग	साविक खुंग वडा नं ४	(२० ह ३०) मि	
४	लिवांग	-		
५	नारीकोट	-		
६	पूजा	-		

स्रोतः स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७३

त्यसैगरी विभिन्न प्रयोजनको लागि गाउँपालिकावासीलाई गाउँ कार्यपालीकामा धाउने पर्ने हुन्छ। तालिकामा विभिन्न वडाहरूबाट गाउँ कार्यपालिकाको कार्यलयसम्मको दुरी उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ५०: विभिन्न वडाहरूबाट गाउँ कार्यपालिकाको कार्यलयसम्मको दुरी

वडा नं.	च्यबमजभबमवाट गाउँपालिका केन्द्र पुग्न लाग्ने समय	सेवा प्राप्त गरीफर्कन लाग्ने समय
१	साविक रजवारा गा.वि.स. ,समय १ घण्टा	३ घण्टा पैदल
२	साविक अर्खा गा.वि.स. ,समय १ घण्टा	३ घण्टा पैदल
३	खुंगको दुर्गम वाट केन्द्रमा आउन लाग्ने समय २ घण्टा	२ घण्टा पैदल
४	साविक नारीकोट गा.वि.स. ,समय १ घण्टा	२ घण्टा पैदल
५	साविक लिवांग गा.वि.स.,समय १ घण्टा	४ घण्टा पैदल
६	साविक पूजा गा.वि.स. , समय ० घण्टा	२.५ घण्टा पैदल

स्रोतः जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

ग) झोलुं पूलसम्बन्धी विवरण

झोलुङ्गे पूल विशेषत कम बजेट र छोटो समयमा बन्ने भएकाले यो पूल पहाड तिर धेरै भएको पाइन्छ। मानिसलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँसम्म पुग्न धेरै पहाड, पखरा काट्नुपर्ने हुन्छ तथा खोला तर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा दैनिक दिनचर्या एकदमै असहज हुने गर्दछ। यो पूल एउटा पहाडदेखि अर्को पहाडसम्म जोडिने र पूल बनेपछि खोला तरिरहने झन्झट हट्ने एवं आफ्नो गन्तव्यसम पुग्न सहज हुने भएकाले धेरै लोकप्रिय छ। त्यस्तै गौमुखी गाउँपालिकामा पनि गाउँबासीको दैनिक जिवन सहज हुनको लागी गाउँपालिकामा ४१ वटा झोलुङ्गे पूल निर्माण गरिएको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ५१: झोलुङ्गे पुलको विवरण

क्र.सं.	झो.पु.को नाम	झो.पु.को ठेगाना
१	अधेरीखोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-१
२	उपल्लो अधेरी झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-१
३	कोर्चेघाट दोभान झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
४	गुन्छेङ खोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
५	बगर खोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
६	घोर्साङ खोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
७	मसानघाट घट्टेखोला	गौमुखी गाउँपालिका-२
८	मर्पेसघाट झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
९	छेउलाफाले झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-१
१०	उपल्लो छेउलाफाले	गौमुखी गाउँपालिका-१
११	हार्जखोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-१ र २
१२	सो खोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
१३	खराघाट झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-२
१४	खराघाट झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
१५	भंगेरी झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
१६	बिप्पे गौडा झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
१७	बांगे झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
१८	कोरवन झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
१९	सिरुङ्गखोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२०	तम्बुखोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२१	झल्किबाङ्ग झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२२	दाङ्गबाङ्ग झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२३	लामिबगर झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२४	चाहारेबास झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२५	हरम्पा झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२६	बेरौटा झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२७	कुटेराघाट झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२८	झिंगाकोट झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-३
२९	मुलावारी झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-४
३०	मसानघाट झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-४
३१	ठूलावेशी झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-४
३२	कडके झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-४
३३	सालीविसौना झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
३४	लाखाचौर झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
३५	चुच्चे ढुंगा झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५

३६	काफलीचौर झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
३७	अधेरी झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
३८	पाडाबाङ्ग झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
३९	चन्द्रे झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
४०	हरेलाखोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५
४१	धाईरे खोला झो.पु.	गौमुखी गाउँपालिका-५

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७४

६.२ संचार

सूचना र प्रविधिमा भएका नविनतम खोज तथा विकासको गाउँ, समुदाय, देश, अन्तरदेशलाई एउटा सीमाहिन विश्व समुदायको रूपमा रूपान्तरित गरिदिएको छ। दिनानुदिन संचार प्रविधिको प्रयोग विस्तारित भइरहेको छ। सन् १९९० सालको दशकमा सिमित जनसंख्याले प्रयोग गर्ने संचारका माध्यामहरू हाल आधारभूत आवश्यकतामा परिणत भएको छ। ११०.३ प्रतिशत टेलिफोनको घनत्व ४६.५ प्रतिशत इन्टरनेटका प्रयोगकर्ता, रेडियोको राष्ट्रिय प्रसारणमा पँहुच ८८ प्रतिशत रहेको तथ्यांकले संचार क्षेत्रको तीब्र विकास र विकासका अन्य क्षेत्रमा यसको प्रभाव दर्शाउँछ।हाल पत्रपत्रिका, रेडियो र टि.भि.को प्रयोग अत्यधिकमात्रमा बढ्दै गएको छ।

गौमुखी गाउँपालिकामाकान्तिपुर एफ.म., रेडियो नेपाल लगायत विभिन्न स्टेसनहरूजिल्ला तथा केन्द्रबाट सिधा प्रशारण भएको सुन्न सकिन्छ।गाउँपालिकामा नेपाल टेलिकम र एनसेल दुवैको घन ल्भतधयचप उपलब्ध छ। गाउँपालिकामा ल्अभर्ाि, ल्त्म् आदि कम्पनीहरूले इन्टरनेट सेवा पुर्‍याउँदै आइरहेका छन् भने केहि केवल नेटवर्कद्वारा गाउँपालिकाबासीहरूले मनोरन्जनात्मक कार्यक्रमहरू हेर्ने गरेको पाइन्छ।

६.२.१ टेलिफोन/मोबाइल

सञ्चार प्रणालीको विवेचना गर्दा यस गाउँपालिकाका वडाहरूमा मोबाइलसेवा नेपाल टेलिकम, एनसेलजस्ता कम्पनीहरूले उपलब्ध गराएको देखिन्छ। ग्रामिण क्षेत्रहरूमा पातलो र छरिएको वस्ती भएकोले, केवल नेटवर्कबाट टेलिफोन सेवा पुर्‍याउन प्राविधिक कठिनाइको साथै, बढी खर्चिलो हुने देखिएकोले त्यस्ता स्थानहरूमा वायरलेस प्रणालीबाट सेवा पुर्‍याउनु पर्ने देखिन्छ।

६.२.२ हुलाक सेवा

गाउँपालिकामा आधा शताब्दीदेखि सञ्चार क्षेत्रमा सेवा पुर्‍याइरहेको हुलाक सेवा हाल गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा कार्यरत छन्। गाउँपालिकाभित्र र गाउँपालिका बाहिर एवम् विदेशमा समेत हुलाक सेवा प्रदान गरिरहेको छ। हुलाक सेवा अन्तर्गत साधारण चिठीपत्रहरू, रजिष्ट्री पत्रहरू, बिमा पुलिन्दा, धनादेश सेवा र बचत सेवाहरू सञ्चालित छन्।यद्यपी संचार र यातायातको तीव्र र उच्च विकासले हुलाक सेवा प्रयोगकर्ताको संख्या न्यून हुदै गैरहेको छ।

६.३ विद्युत

६.३.१ बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

यस गौमुखीगाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा विद्युत मर्मत संभार, महसूल असुली तथा विद्युतीकरण योजनाको कार्यान्वयन नेपाल विद्युत प्राधिकरणले गर्दै आएको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ (सन् २०११) को नजिताअनुसार दैनिक बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने इन्धनमा मट्टितेल प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको देखिन्छ ।यसको विस्तृत विवरण तल देखाईएको छ।

तालिका नं. ५२: बत्ती बाल्न प्रयोग गरिने स्रोत

वडा नं.	बिजुली	मट्टितेल	गोबरग्याँस	सोलार	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	९९	५	०	६५	२५९	२	४३०
२	१९	४६	१	४८	३५०	६	४७०
३	१७७	१०७	०	१७३	३८६	२	८४५
४	८५	६१३	०	२१७	१७०	२	१,०८७
५	४९	१६३	०	२१५	२७६	३	७०६
६	१४	२३५	११	१८९	८९	३	५४१
७	३०६	३२०	२	३६	४२	०	७०६
जम्मा	७४९	१,४८९	१४	९४३	१,५७२	१८	४,७८५
प्रतिशत	१५.६५	३१.१२	०.२९	१९.७१	३२.८५	०.३८	१००.००

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

माथिको आँकडन लाई हेर्दा यस गाउँपालिकामा बत्ती बाल्न मट्टितेल प्रयोग गर्नेको घरधुरी संख्या १,४८९ (३१.१२ प्रतिशत)रहेको छ। त्यस्तै गाउँपालिकाका कुल घरधुरीको ७४९ (१५.६५ प्रतिशत) ले विद्युत, ९४३ (१९.७१ प्रतिशत) ले सोलार र १४ (०.२९ प्रतिशत) घरधुरीले गोबर ग्याँसको प्रयोग गरेको देखिन्छ भने १,५७२ घरधुरीले (३२.८५ प्रतिशतले) अन्य स्रोतको प्रयोग भएको देखिन्छ ।त्यस्तै वडागतरूपमा सबैभन्दा बढी विद्युतको प्रयोग गर्ने वडा नं. ७ रहेको देखिन्छ र वडा नं.३ मा सोलारको बढी प्रयोग भएको देखिन्छ ।जसलाई तल स्तम्भ चार्टमा प्रस्ट्याइएको छ।

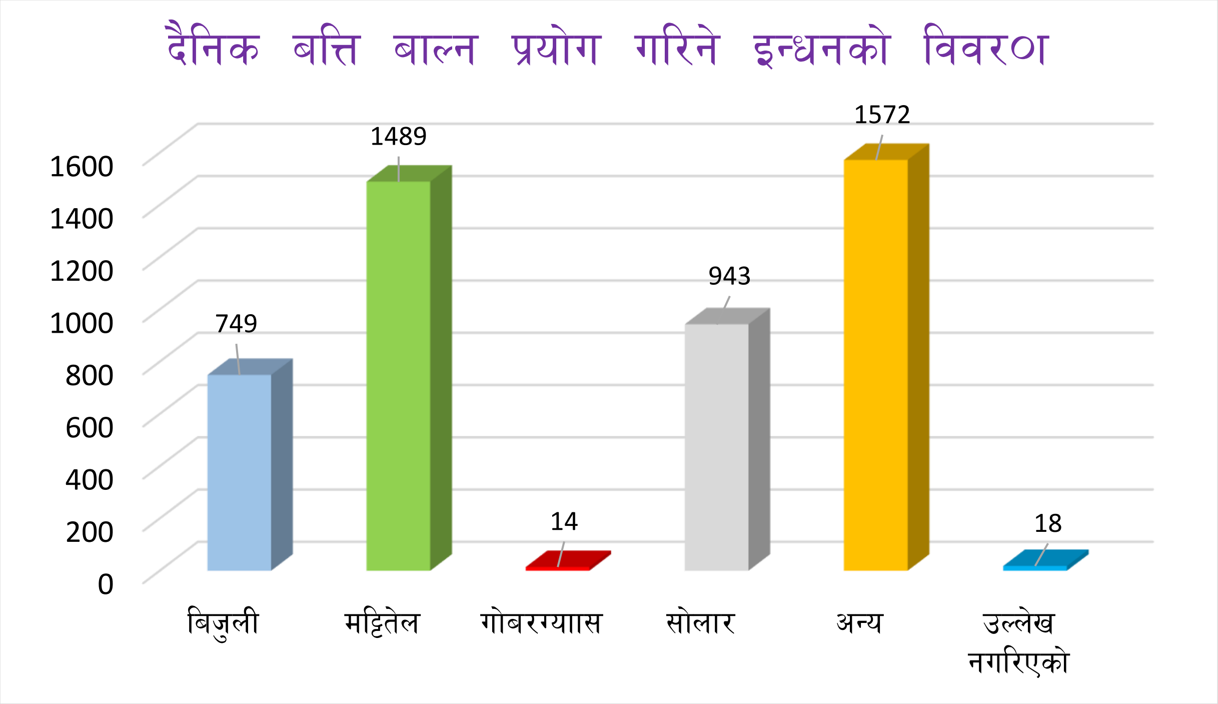

क) पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा उपलब्ध विद्युत सेवाको विवरण

तालिका नं. ५३: गाउँपालिकामा उपलब्ध विद्युत सेवाको विवरण

बिद्युत सेवा (प्रतिशत)						
क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	लघु जलविद्युतबाट	सोलारबाट	केन्द्रिय प्रसारणबाट	विद्युत सेवा प्राप्त गर्ने कुल प्रतिशत	कैफियत
१	रजवारा	२०.९४	२०.४७	-	४१.४२	
२	अर्खा	१३.११	१२.५६	-	२५.६७	
३	खुंग	६.९४	३०.४५	-	३७.३९	
४	लिवांग	-	२२.०८	८.८९	३०.९८	
५	नारीकोट	-	५.१०	४३.३४	४८.४४	
६	पूजा	७.८२	१९.९८	-	२७.८१	

स्रोतः स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७३

ख) जलविद्युत आयोजनासम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ५४: गाउँपालिकामा भएको जलविद्युत आयोजनासम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	साविकका गाविस	उत्पादन क्षमता	घरधुरी संख्या
१	धवाटेखोला	खुङ ७,४,६,८	११पध	१४०/७४५
२	घटेखोला	अर्खा ३,४,५,६,८	१६ पध	१८० /९८२

३	खानी खोला	पुजा ५,६,७ र खडा ४	१८ पध	१७८ /८९०
४	सिरीन खोला	रजबारा ३	७ पध	८९/४७०
५	सुसाउने खोला	अर्खा १	१० पध	१०६ /६३६
६	घटेखोला	अर्खा ८	१० पध	९०/५६०

स्रोतः गौमुखी गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७३

गौमुखी गाउँपालिकामा हाल ६ वटा जलविद्युत आयोजनाहरू सञ्चालनमा आएका छन् । जसमध्ये धवाटेखोला विद्युत आयोजनाले ११ पध विद्युत उत्पादन गरेर करिब १४० घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ, घटे खोलाले द्दट पध विद्युत उत्पादन गरेर करिब २७० घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ, खानी खोलाले ज्ञड पध विद्युत उत्पादन गरेर करिब १७८ घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ, सिरीन खोलाले ठ पध विद्युत उत्पादन गरेर करिब ८९ घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ भने सुसाउने खोलाले ज्ञण पध विद्युत उत्पादन गरेर करिब १०६ घरधुरीलाई विद्युत सेवा दिइरहेको छ जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

६.३.२ खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

तालिका नं. ५५: खाना पकाउन प्रयोग गरिने इन्धनको विवरण

वडा नं.	काठ/दाउरा	मटीतेल	एल.पी. ग्याँस	कुइठा/ठिरहा	गोबरग्यास	बिजुली	अन्य	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	४२८	०	०	०	०	०	०	२	४३०
२	४६३	०	०	०	१	०	०	६	४७०
३	८४१	०	२	०	०	०	०	२	८४५
४	१०८२	३	०	०	०	०	०	२	१,०८७
५	६८५	२	१३	०	०	०	३	३	७०६
६	५३०	३	०	५	०	०	०	३	५४१
७	६९८	१	३	२	१	१	०	०	७०६
जम्मा	४,७२७	९	१८	७	२	१	३	१८	४,७८५
प्रतिशत	९८.७९	०.१९	०.३८	०.१५	०.०४	०.०२	०.०६	०.३८	१००

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

वि.सं. २०६८को जनगणनाअनुसारगौमुखीगाउँपालिकामा परिवारमा खाना पकाउन प्रयोग गरिने प्रमुख इन्धनको रूपमा काठ तथा दाउरा सबैभन्दा बढी ४,७२७ (९८.७९ प्रतिशत) रहेको छ । यसैगरी दोस्रोमा एल.पी. ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या १८ (०.३८ प्रतिशत), गोबर ग्याँस प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या २(०.०४ प्रतिशत), मट्टीतेल प्रयोग गर्ने ९ (०.१९ प्रतिशत) रहेका छन् भने बिजुली प्रयोग गर्ने

घरधुरी सबैभन्दा कम १ (०.०२ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। वडागत रूपमा सबैभन्दा बढी काठ तथा दाउरा प्रयोग गर्ने वडा नं. ४ रहेको छ जसमा १०८२ घरधुरी संख्या रहेको देखिन्छ त्यस्तै सबैभन्दा कम वडा नं १ मा ४२८ घरधुरी संख्या रहेको छ । जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा र स्तम्भ चित्रमा स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ।

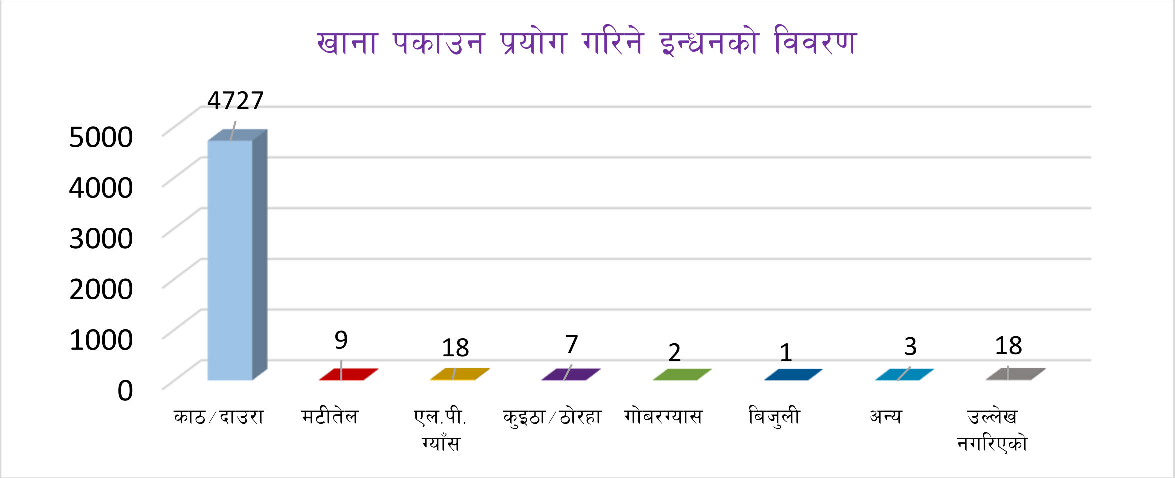

प्राकृतिक सम्पदामा धनी नेपालको (हरियो वन नेपालको धन)लाई संरक्षण गर्नवैकल्पिक उर्जाको क्षेत्रमा प्रोत्साहन गरी सम्बन्धित निकायले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। गोबरग्याँसको लागी उपर्युक्त तापक्रम रहेको र पशुहरूबाट प्राप्त गोबरलाई पूर्णरूपमा प्रयोग गर्न सकिने स्थान तथा सौर्य उर्जाको संभावना भएको क्षेत्र पहिचान गरी वैकल्पिक उर्जाको कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ जसले वन अतिक्रमण रोकिनुको साथैस्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असरसमेत न्यून देखिन्छ ।

खण्ड ७ : सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

७.१ शिक्षा

कुनै पनि देशको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा शिक्षाले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । यसलाई मानव विकासको सूचकको रूपमा लिइन्छ । यसै सिलसिलामा यहाँ गौमुखी गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन खोजिएको छ । विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। योजना निर्माणमा गरिवी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रूपमा नीतिगत रूपमा अबलम्बन गरिएको छ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै सिलसिलामा यस गाउँपालिकाको शैक्षिक स्थिती देखाउन यहाँको साक्षरता स्थिति,शिक्षण संस्थाको विवरण,दरबन्दी शिक्षकहरूको विवरण, विद्यार्थीको भर्ना, तहगत तथा विषयगत शैक्षिक विवरण देखाउन खोजिएको छ जसबाट गौमुखी गाउँपालिकाको शैक्षिक अवश्थालाई बुझी अगामी दिनमा सुधार गर्न नीति तथा कार्यक्रम बनाउन सकिन्छ ।

७.२ साक्षरता स्थिति

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महŒवपूर्ण आयामको रूपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा गौमुखीगाउँपालिकामापछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ६३.४१ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैङ्गिक हिसाबले यो गाउँपलिकामा पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ। जस्तैः यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ७५.६३ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ५३.१९ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा २१.७२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ। त्यैगरी यस गौमुखी गाउँपालिकाको साक्षरताको स्थितिको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ५६: साक्षरता दर

	पढ्न र लेख्न सक्ने		पढ्न मात्र सक्ने		पढ्न र लेख्न नसक्ने		उल्लेख नगरिएको		जम्मा		कुल जम्मा
वडा नं.	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	पुरुष	महिला	
१	६७९	५२७	३	५	३१८	६२१	०	०	१,०००	१,१५३	२,१५३
२	७३०	५४०	१५	११	३२१	८४२	०	०	१,०६६	१,३९३	२,४५९
३	१५०९	१३६४	१३	१६	३२०	९२६	७	४	१,८४९	२,३१०	४,१५९
४	१३३५	११५१	२१	३२	४६५	११७१	३	७	१,८२४	२,३६१	४,१८५
५	१०१७	१०२७	२९	३३	१७२	४६२	०	०	१,२१८	१,५२२	२,७४०
६	७४६	६७७	११	१७	३०२	६३६	०	०	१,०५९	१,३३०	२,३८९
७	८६५	१०२२	०	४	२१७	६०६	०	०	१,०८२	१,६३२	२,७१४
जम्मा	६,८८१	६,३०८	९२	११८	२,११५	५,२६४	१०	११	९,०९८	११,७०१	२०,७९९
प्रतिशत	७५.६३	५३.९१	१.०१	१.०१	२३.२५	४४.९९	०.११	०.०९	१००.००	१००.००	

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकाको साक्षरताको वडागत विवरण देखाईएको छ ।यस गाउँपालिकमा कुल जनसंख्याको स्थिति वर्णन गर्नुपर्दा सबैभन्दा बढि साक्षरता दर वडा नं. ५ मा ७४.६०प्रतिशत रहेको छ जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ८३.५० प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ६७.४८ प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै गरी सबैभन्दा कम साक्षरता दर वार्ड नं.२ मा रहेको छ । जसमा कुल साक्षरता दर ५१.६५ प्रतिशत रहेको छ । जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ६७.९० प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ४५.७१ प्रतिशत रहेको छ ।

७.२.१ शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ५७: शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

लिङ्ग	स्कूल नगएको	प्राथमिक तह	नि.मा.वि. तह	मा.वि. तह	एस.एल.सी. तह	प्रमाणपत्र तह	स्नातक तह	स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथी	अन्य	अनौपचारिक शिक्षा	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
पुरुष	६९२	४११४	११३८	३८३	३१६	१०५	३४	१३	७	५३७	७	७,३४६

महिला	६४२	३५५८	१०१५	२७३	१८८	७०	६	२	२	१०२८	१३	६,७९७
जम्मा	१,३३४	७,६७२	२,१५३	६५६	५०४	१७५	४०	१५	९	१,५६५	२०	१४,१४३
प्रतिशत	९.४३	५४.२५	१५.२२	४.६४	३.५६	१.२४	०.२८	०.११	०.०६	११.०७	०.१४	१००.००

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकामा विभिन्न शैक्षिक तह उत्तीर्ण गरेका जनशक्ति देखाइएको छ। जसमा ७,६७२ (५४.२५ प्रतिशत) प्राथमिक तह, २,१५३ (१५.२२ प्रतिशत) नि.मा.वि. तह, ६५६ (४.६४ प्रतिशत) मा.वि. तह, ५०४ (३.५६ प्रतिशत) एस.एल.सी. तह, १७५ (२४ प्रतिशत) प्रमाणपत्र तह, ४० (०.२८ प्रतिशत) स्नातक तह, १५ (०.०९ प्रतिशत) स्नातकोत्तर तह र सोभन्दा माथि अध्ययन गरेको देखिन्छ भने १,५६५(११.०७ प्रतिशत) ले अनौपचारिक शिक्षा हाँसिल गरेको देखिन्छ ।गाउँपालिका अझै पनि १,३३४ (९.४३ प्रतिशत) जना स्कुल नगएको देखिन्छ जसको विस्तृत विवरणतालिकामा उल्लेख गरिएको छ साथसाथै तल स्तम्भ चार्टमा देखाईएको छ ।

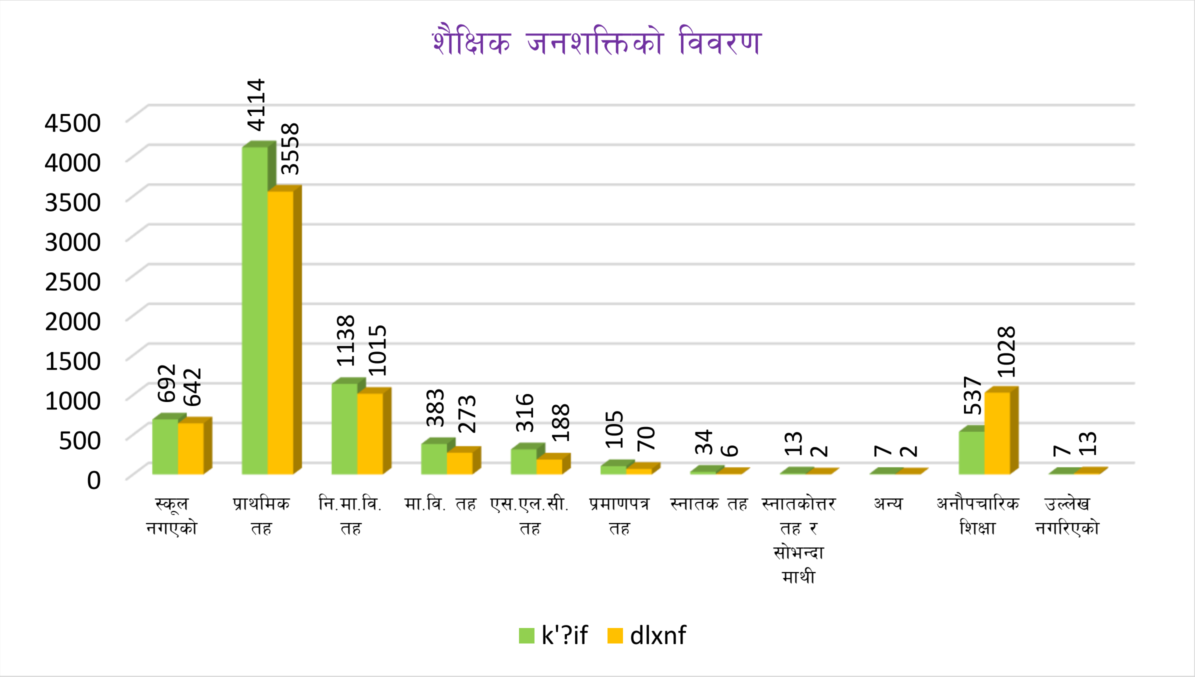

७.२.२ विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

तालिका नं. ५८: विषयगत शैक्षिक जनशक्तिको विवरण

वडा नं.	मानविकी र कला	व्यापार र प्रशासन	शिक्षा	विज्ञान	स्वस्थ्य	कानुन	सामाजिक र व्यवहारिक विज्ञान	गणित र तथ्याङ्क	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	०	१	८	०	०	०	०	०	२	११
२	१	०	९	०	०	०	०	०	०	१०

३	८	१	१४	०	०	०	०	०	०	२३
४	७	२	३०	०	०	१	०	०	१	४१
५	१३	४	३७	६	०	०	०	१	६	६७
६	२	१	७	०	०	०	०	०	०	१०
७	१७	०	४१	३	१	०	२	०	४	६८
जम्मा	४८	९	१४६	९	१	१	२	१	१३	२३०
प्रतिशत	२०.८७	३.९१	६३.४८	३.९१	०.४३	०.४३	०.८७	०.४३	५.६५	१००.००

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ बाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा गाउँपालिकामा विभिन्न संकायमा अध्ययन गरेका शैक्षिक जनशक्तिको विवरणलाई तालिकामा देखाइएको छ । जसअनुसार यस गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी शिक्षा संकायमा पढ्नेको संख्या १४६ (६३.४८ प्रतिशत) रहेको छ भने दोस्रोमा मानविकी र कला विषय लिएर पढ्नेको जनसंख्या ४८ (२०.८७ प्रतिशत), तेस्रो स्थानमा व्यापार तथा प्रशासन विषय लिएर पढ्नेको संख्या र विज्ञान विषय लिएर पढ्ने संख्या ९ (३.९१ प्रतिशत),स्वास्थ्य, कानून,समाजिक व्यवहारिक विज्ञान र गणितीय तथ्याङ् विषय लिएर पढ्नेको जनसंख्या अत्यन्तै कम रहेको देखिन्छ भने १३ (५.६५ प्रतिशत) ले उल्लेख गाउँको देखिन्छ साथै जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ र तल पाई चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ।

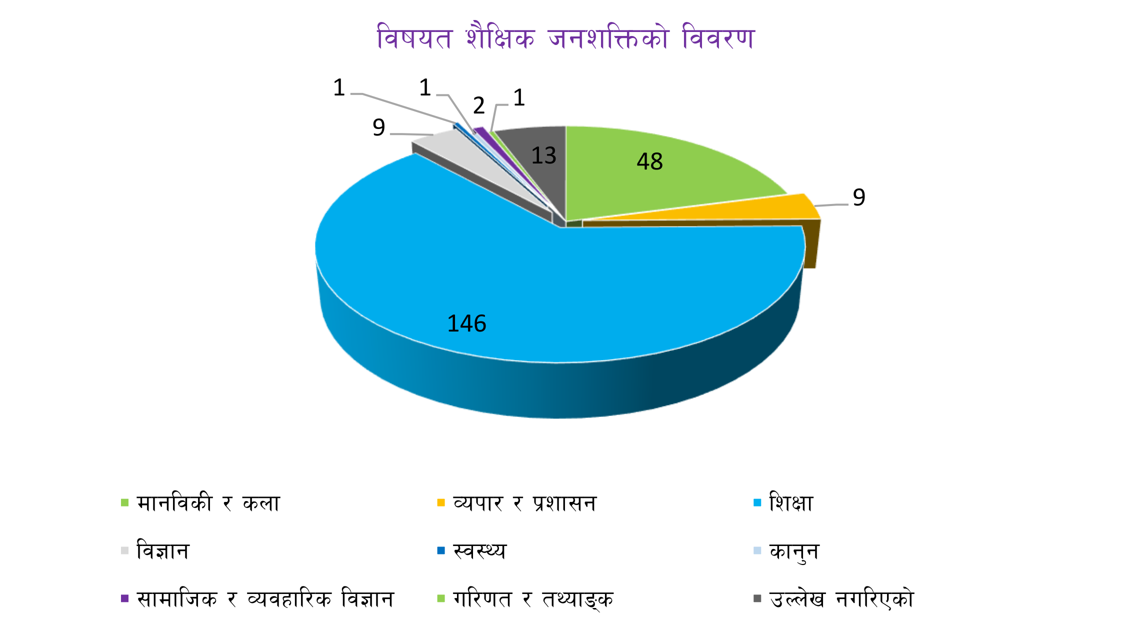

७.२.३ उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

तालिका नं. ५९: उमेर समूहअनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण

विवरण	उमेर समूह	कुल जनसंख्या			विद्यालय गइरहेको जनसंख्या			
		पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
पूर्व प्रा.वि. .नर्सरी, किन्डरगार्डन) जाने उमेर समूह	३-४ वर्ष	लरब	लरब	लरब	लरब	लरब	लरब	लरब

आधारभूत तहमा जाने उमेर समूह (कक्षा १-८)	५-१२ वर्ष	२,२००	२,११३	४,३१३	२,१६४	२,०८४	४,२४८	९८.४९
मा.वि. जाने उमेर समूह (कक्षा ९-१०)	१३-१४ वर्ष	९	१४	२३	९	१३	२२	९५.६५
उच्च मा.वि. जाने उमेर समूह (१०+२)	१५-१७ वर्ष	२	५	७	२	५	७	१००.००
जम्मा		२,२११	२,१३२	४,३४३	२,१७५	२,१०२	४,२७७	

(नोट : नयाँ शिक्षा ऐनअनुसार कक्षा १ देखि ८ सम्मको तहलाई आधारभूत तह र कक्षा ९ देखि १२ सम्मलाई माध्यमिक तहमा घोषणा गरिएको छ। त्यस्तै कक्षा १ भन्दा मुनिको तहलाई बाल विकास भनेर नामाकरण गरिएको छ।)

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस तालिकामा विद्यालय जाने उमेर समूहको जनसंख्याको विवरण उल्लेख गरिएको छ। जसमा ३ देखि ४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकास्कुल नगएको देखिन्छ। ५ देखि १२ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्यामध्ये ९८.४९ प्रतिशत स्कुल गएको देखिन्छ भने १.५१ प्रतिशत स्कुल नगएको देखिन्छ त्यस्तै १३ देखि १४ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्याको ९५.६५ प्रतिशत संख्या स्कुल गएको देखिन्छ भने ४.३५ प्रतिशत स्कुल नगएको देखिन्छ ।यसलाई माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.२.४ गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

क) शैक्षिक पूर्वाधार तथा सेवा

विकासको प्रमुख आधारशिला शिक्षा नै हो, शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तर्निहित प्रतिभाहरूको विकास हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त रहिआएको छ। सचेत, अनुशासित तथा उत्पादनशिल जनशक्ति निर्माण गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रको नै सर्वोपरि भूमिका अनिवार्य रहन्छ। गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा धेरै प्रयास भएता पनि अपेक्षित उपलब्धि भने प्राप्त गर्न सकिएको छैन। तथापि योजनाबद्ध रूपमा शैक्षिक पूर्वाधार एवम् सेवा विस्तार गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ। योजना निर्माणमा गरिवी निवारण तथा चौतर्फी विकासका लागि शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संशाधन विकासको एक शसक्त माध्यमको रूपमा नीतिगत रूपमा अबलम्बन गरिएको छ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/७३ सम्म सञ्चालन भैरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण निम्न अनुसार तालिकामा दिईएको छ ।

तालिका नं. ६०: गाउँपालिकामा रहेका शिक्षण संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	संचालित कक्षा	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
१	प्रा.वि.तह संचालन (१-५)	२९	१	३०
२	नि.मा.वि.तह संचालन (१-८)	२	२	४
३	मावि तह संचालन (१-१०)	७	१	८

४	उमावि तह संचालन (१-१२)			
५	सामूदायिक अध्ययन केन्द्र	-	-	
६	खुला विद्यालय	-	-	
७	विशेष शिक्षा स्रोत कक्षा	-	-	
८	ँक्ए	-	-	
	जम्मा	३८	४	४२

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, २०७३

माथिको तालिकामा गौमुखी गाउँपालिकामा सञ्चालित शैक्षिक संस्थाको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । जसमा पठनपाठनका लागि प्रा.वि सङ्ख्या ३०, नि.मा.वि. ४, मावि ८ गरी जम्मा ४२ वटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् ।यसमा संस्थागत विद्यालय ४ वटा रहेको छ ।यसमा निजी क्षेत्रले पनि उल्लेख्य योगदान पुर्‍याउँदै आएको देखिन्छ ।

तालिका नं. ६१: साविकका गाविसअनुसार शिक्षण संस्थाको विवरण

सि.नं.	साविक गाविस को नाम	प्रा.वि.	नि.मा.वि.	मा.वि.	उ.मा.वि.	स्नातक	स्नातकोत्तर	कैफियत (निजी तथा सामुदायिक खुलाउने)
१	रजवारा	६	२	१	०	०	०	
२	अर्खा	७	०	१	०	०	०	
३	खुंग	५	१	०	१	०	०	१
४	लिवांग	६	१	१	०	०	०	
५	नारीकोट	४	१	१	०	०	०	
६	पूजा	६	२	१	०	०	०	
	जम्मा	३४	७	५				१

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७३

७.२.५ स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण

तालिका नं. ६२: स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षक विवरण

क.सं.	शिक्षकको किसिम	स्थायी			अस्थायी दरबन्दी			राहत		
		महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
ज्ञ	प्रा.वि.	१०	३३	४३	१५	२६	४१	१९	१५	३४
द्द	नि.मावि	०	९	९	०	४	४	०	६	६
घ	मा.वि	०	६	६	०	०	०	१	४	५
	जम्मा	१०	४८	५८	१५	३०	४५	२०	२५	४५
									कुल जम्मा	१४८

स्रोत: जिल्ला शिक्षा कार्यालय, प्यूठान २०७३

माथिको तालिकामा स्वीकृत शिक्षक दरवन्दीमा कार्यरत श्रेणीगत शिक्षकहरू प्रावि, निमावि र माविको स्थायी, अस्थायी र राहत दरबान्दीको विवरण देखाइएको छ। जसमा स्थायी दरबन्दी अन्तर्गत प्रा.वि. शिक्षक ४३ जना, नि.मावि. शिक्षक ९ जना, मा.वि.शिक्षक ६ जना गरी जम्मा ५८ शिक्षकहरूरहेको देखिन्छ। त्यस्तैप्रा.वि.शिक्षक ४१ जना, नि.मावि. शिक्षक ४ जना गरी जम्मा ४५ शिक्षकहरू अस्थायी दरबन्दीमा र प्रा.वि. शिक्षक ३४ जना, नि.मावि. शिक्षक ६ जना रमा.वि. शिक्षक ५ जना गरी जम्मा ४५ शिक्षकहरू राहत दरबन्दीमा गरी जम्मा १४८ शिक्षक स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत छन् ।लैङ्गिक हिसाबमा महिला शिक्षक कम देखिन्छ, प्रा.वि. शिक्षकमा महिला उपस्थिती केही रहेता पनि मा.वि. शिक्षकमा महिलाको सहभागी अन्यन्तै न्यून देखिन्छ ।यसलाई तल स्तम्भ चित्रमा देखाईएको छ।

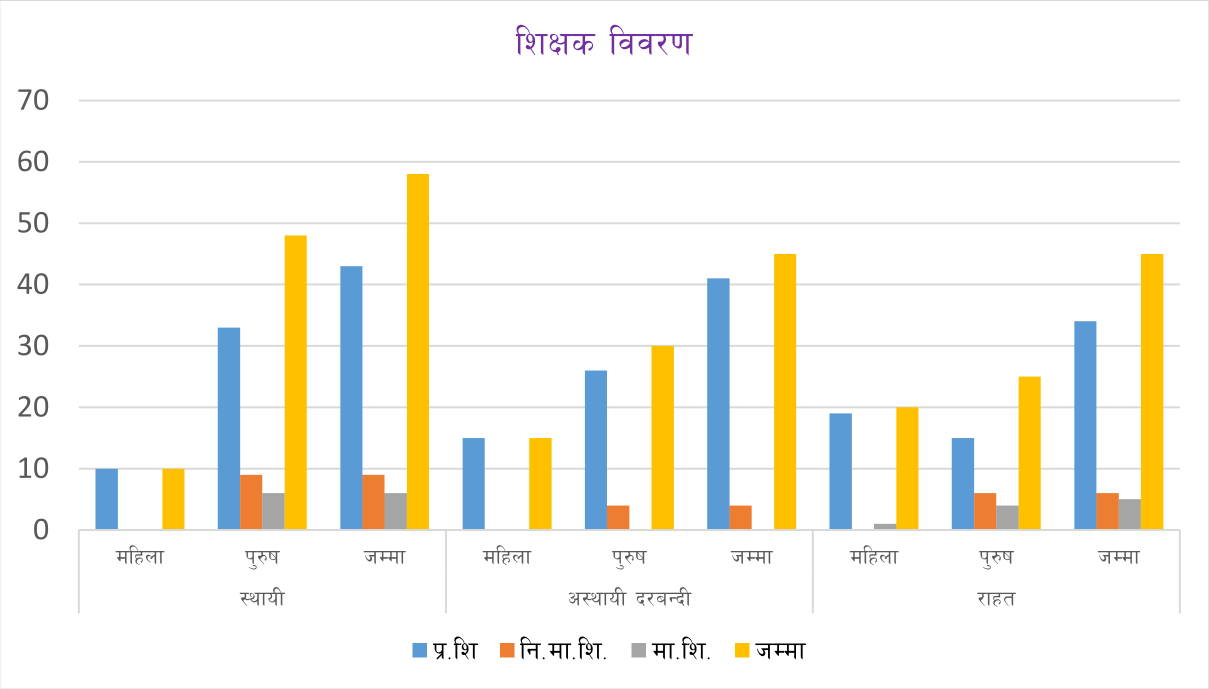

७.२.६ शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरू

- ✓ **विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु :** विद्याथीहरू प्राथमकि तह पुरा नगर्दै विद्यालय छाड्ने, विभिन्न किसिमका छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइएको भएता पनि दलित, आदिवासीहरूको विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति उच्च हुनु शैक्षिक विकासको बाधकको रूपमा देखिएको छ।
- ✓ **कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनु :** प्राथमिक तहको विद्यार्थीहरूको तथ्याङकलाई आधार मानेर हेर्दा कक्षा दोहोऱ्याउने प्रवृत्ति बढी हुनुले शैक्षिक गुणस्तर सुधारको आवश्यकतालाई इङ्गित गरेको छ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती भर्नादर न्यून हुनु :** विपन्न, दलित, आदिवासी जनजातीको भर्नादर न्यून हुनु गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासको चुनौतीको रूपमा रहेको छ।
- ✓ **दलित, आदिवासी जनजाती विद्यालय छाड्ने दर** :गाउँपालिकाको औषत विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनुको मुख्य कारण आदिवासी र दलितहरूको विद्यालय छाड्ने दरमा वृद्धि हुनु हो।

- ✓ **विद्यालयहरू आर्थिक रूपले कमजोर हुनु :** नेपाल सरकारबाट प्राप्त सीमित अनुदान तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिले समेत आवश्यक स्रोत जुटाउन नसकेको कारणले बहुसंख्यक विद्यालयहरूको आर्थिक स्थिति निकै कमजोर देखिन्छ । दुर्बल आर्थिक अवस्थाले गर्दा शैक्षिक सामग्री जुटाउन तथा अन्य अतिरिक्त क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न बाधा पुगेको देखिन्छ ।
- ✓ **अभिभावकहरू चनाखो नहुनु :** बालबालिकाहरूको शैक्षिक प्रगतिबारे अभिभावकहरूको चासो कम हुनु तथा विद्यालयद्वारा समेत बालबालिकाहरूको स्थितिबारे अभिभावकलाई जानकरी नदिइनुले पनि शैक्षिक गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- ✓ **शिक्षक दरबन्दी कम हुनु :** दरबन्दीअनुसार शिक्षकको कमी हुनु तथा केही समयका लागि कुनै शिक्षकको अनुपस्थिति हुँदा कक्षाहरू खाली रहने गरेको देखिन्छ। यसरी शिक्षकहरू तालिममा जाँदा, सुत्केरी बिदा वा सञ्चित बिदामा रहँदा विद्यालयले अल्पकालित शिक्षकको व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छैन । एकातिर नेपाल सरकारबाट आवश्यक दरबन्दी उपलब्ध नहुनु अर्कोतर्फ स्थानीय निकाय एवम् व्यवस्थापन समितिले त्यसको आवश्यक व्यवस्था गर्न नसक्नु आदि कारणले गर्दा आवश्यक प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिएको देखिँदैन ।
- ✓ **राजनीतिकरण हुनु :** विभिन्न राजनीतिक पार्टीहरूले शिक्षकहरूको संगठनहरूमार्फत शिक्षकहरूलाई आफ्नो पार्टीको स्वार्थ पूरा गर्न प्रयोग गरिरहेको देखिएको छ । राजनीतिक पार्टीहरूको दबावका कारण जिल्ला शिक्षा कार्यालयले त्यस्ता शिक्षकहरूमाथि अनुशासनको कारवाहीसमेत गर्न नसकेको पाइएको छ। यस बाहेक व्यवस्थापन समितिले समेत शिक्षकहरूलाई आफ्नो दलगत स्वार्थ परिपूर्ति गर्ने साधनका रूपमा प्रयोग गर्दै आएको देखिएको छ ।
- ✓ **शिक्षकहरूमा प्रतिबद्धताको कमी :** शिक्षकहरूले शिक्षण पेशालाई आत्मसात गर्न नसक्नु तथा विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने प्रतिफलको जिम्मेवारी लिन नसक्नु पनि शैक्षिक प्रगतिको बाधकको रूपमा देखा परेको छ। प्रायः पठन-पाठन समयमा नसिद्धिनु पनि मुख्य समस्याको रूपमा देखिएको छ ।
- ✓ **आधुनिक प्रविधिको प्रयोग नहुनु :** सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा आएका अत्याधुनिक परिवर्तन र सुविधाबाट बहुसंख्यक विद्यालयहरू बञ्चित हुनुले पनि शैक्षिक विकासमा बाधा पुगेको देखिन्छ। प्रायः धेरै विद्यार्थी र शिक्षकहरू कम्प्युटर र इन्टरनेटको प्रयोगको सुबिधाबाट बञ्चित रहेको छन् ।

७.३ स्वास्थ्य

नेपालको संविधानले प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई राज्यबाट प्राप्त हुने आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशूल्क प्राप्त गर्ने तथा स्वास्थ्य सेवामा सबैको समान पहुँच रहने कुरालाई मौलिक हकको रूपमै प्रत्याभूत गरेको छ। यसरी यो आधारभूत सेवालाई मौलिक हककोरूपमा स्थापित गर्न चौधौ योजनामा निम्न बमोजिमका स्वास्थ्य कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य लिइएको छ ।

- बाल स्वास्थ्य तथा पोषण ।

- परिवार स्वास्थ्य तथा सूरक्षित मातृत्व ।
- क्षयरोग नियन्त्रण ।
- यौनरोग तथा एच.आई.भी. र एड्स नियन्त्रण ।
- नसर्ने रोगको रोकथाम तथा उपचार ।
- कुष्ठरोग निवारण
- औलो, कालाजार निवारण
- अन्य कीटजन्य रोग नियन्त्रण एवं प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापन
- मुख तथा मानसिक स्वास्थ्य
- आँखा सेवा, डिप स्टिक टेस्टमार्फत मृगौला जाँच ।
- विद्यालय स्वास्थ्य कार्यक्रममार्फत निशूल्क आँखा जाँच ।
- वातावरणीय स्वास्थ्य प्रवर्द्धन तथा सोको लागि समूह परिचालन ।
- मनोसामाजिक तथा मानसिक स्वास्थ्य ।
- प्रौढवस्था ९न्भचष्बतचष्अ० को स्वास्थ्य प्रवर्द्धन ।
- जनशक्ति विकास तथा सेवा विस्तार ।
- थप स्वास्थ्य सेवाहरूको विस्तार ।
- रक्त सञ्चार सेवाको स्थापना तथा विस्तार ।
- स्वास्थ्य शिक्षा सूचना तथा सञ्चार ।
- आयूर्वेद तथा पूरक चिकित्सा ।
- कम्तीमा ११ प्रकारका खोपको निशूल्क व्यवस्थामार्फत जिल्लास्तरमा पूर्ण खोप घोषणा कार्य गरी उपलब्धताका सुनिश्चितता ।
- विपन्नलाई नौ प्रकारका रोगमा नि:शुल्क उपचार ।
- सबै नागरिकलाई मृगौलाको नि:शुल्क डायलासिस सेवा विस्तार ।

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सर्भेक्षणअनुसारगौमुखी गाउँपालिकामा केहीप्रतिशत जनसंख्याले मात्र गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा लिएको देखिन्छ। आर्थिक स्थिति मजबुत भएका तथा पहूँचवाला व्यक्तिहरू मात्रले यस किसिमको सेवा उपभोग गर्न सफल भएको पाइन्छ। स्थानीय समुदायहरू, स्थानीय गैरसरकारी निकायहरूका प्रतिनिधीहरूको अभिव्यक्तिअनुसार यस गाउँपालिकामा मातृ तथा शिशु मृत्युदर गम्भीर समस्याको रूपमा रहेको छ।

यस क्षेत्रमा आपतकालिन प्रसुती सेवा (Emergency Obstetric Care)को कमीको कारणले गर्दा उत्पन्न हुने परिस्थिति नै मातृमृत्यदर (Maternal Mortality) को सबैभन्दा प्रमुख कारण बनेको छ। समस्याको पहिचान गर्ने सन्दर्भमा ज्ञानको कमी, लक्षणहरूको (Symptoms) गम्भीरता सम्बन्धि बुझाइमा कमी, औषधी उपचार प्रणाली (Medical System) माथिको विश्वासमा कमी, स्वास्थ्य सेवाका लागि यात्रा गरिरहनुपर्ने दुरीसम्बन्धी कुराहरू, सेवाको लागत, परम्परागत विश्वास, गरिवी न्यून गर्ने सामाजिक, आर्थिक अवस्थाजस्ता विविध प्रकारका तत्वहरूको कारणले गर्दा आपतकालीन सेवामा कमी आउने गरेको देखिएको छ।

गाउँपालिकामा रहेको सामुदायिक अस्पतालमा विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको (Medical Officers) संख्यामा कमी रहेको छ। दरबन्दीअनुसार डाक्टर लगायत स्वास्थ्यकर्मीहरू उपलब्ध हुन सकेको छैन। अस्पतालमा हालसम्म अवस्ट्रेटीसियन (Obstetrician) वा अनेस्थेसिओलोजिस्ट (Anaesthesiologist)छैनन् र पर्याप्त मात्रामा औषधीको आपुर्ति हुदैन।

गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा स्वास्थ्य चौकी रहेको देखिन्छ। स्वास्थ्य संस्थाहरूमा औषधीको कमी मुख्य समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ। दुर्गम वडाहरूमा बस्ने परिवारहरूले स्वास्थ्य सेवाका लागि धेरै समय खर्चिनु पर्ने बाध्यता छ भने वर्षातको समयमा अझ कठिनाई झेल्नु पर्ने अवस्था छ।

तालिका नं. ६३: गाउँपालिकामा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण

क्र. सं.	स्वास्थ्य केन्द्र			
	साविक गाविस को नाम	स्वास्थ्य केन्द्रको प्रकृति (स्वास्थ्य चौकी, प्रा.स्वा.के., आयुर्वेद, अस्पताल)	अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थाको शैया संख्या गोटा	प्रस्तावित गापा।नपाको वडा नं.
१	रजवारा	स्वास्थ्य चौकी	१	१
२	अर्खा	स्वास्थ्य चौकी	२	२
३	खुंग	स्वास्थ्य चौकी	३	३
४	लिवांग	स्वास्थ्य चौकी	४	४
५	नारीकोट	स्वास्थ्य चौकी	५	५
६	पूँजा	स्वास्थ्य चौकी	६	६

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७३

माथिको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा ६ वटा स्वास्थ्य चौकीहरू रहेका छन् ।स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आवश्यक कर्मचारी र औषधीको कमी मुख्य समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।यसैले गाउँपालिकामा आवश्यक आधारभूत स्वास्थ्य सुविधा सम्बन्धित निकायहरूले ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ६४: स्वास्थ्य संस्थाबाट विभिन्न स्वास्थ्य सेवा पाउने व्यक्तिहरूको विवरण

Unit		ARKHA	KHUNG	LIWANG	NARIKOT	PUJA	RAJBARA
PHC/ORC	Planned	36	36	36	36	36	48
	Conducted	22	22	35	33	27	19
	% of Conducted	61	61	97	92	75	40
	People Served	610	325	391	298	643	492
	Average no. of people served per month	51	27	33	25	54	41
EPI Clinics	Planned	60	60	60	60	60	60
	Conducted	55	55	55	50	55	54
	% of Conducted	92	92	92	83	92	90
	People Served	1370	729	801	726	1563	911
	Average no. of people served per month	114	61	67	61	130	76
FCHV	Number	108	108	108	108	108	108
	Reported	108	108	107	96	96	106
	% of Reported	100	100	99	89	89	98
	People Served	4510	1919	2340	2591	1773	4124
	Average no. of people served per month	376	160	195	216	148	344
	Total client served	7484	3585	4775	5437	7405	3598
	Total new client served	7065	3562	4369	5281	7319	3598
Average visit of clients for health care services*		1	1	1	1	1	1

Total new senior citizen served	469	454	384	521	688	278
% of Total new senior citizen served	7	13	9	10	9	8

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.१ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू ९ँझबभि ञ्फ्कगलष्तथ ज्भबतिज ख्यिगलतभभचक०

सन् १९९० देखि पहाडमा जम्मा ३०० जनसंख्याको आधारमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाहरू छनौट गर्ने प्रावधान रहेको थियो । नेपाल सरकारको राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीतिअनुसार सन् २००० को प्रारम्भमा नै छनौट भएका महिला स्वास्थ्य स्वंयसेविकाहरूले उपचारात्मक, प्रबर्द्धनात्मक तथा प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य सेवामा उल्लेखनीय काम गर्दै आएका छन्। आ.व. २०४९/०५० बाट तराईको १००० जनसंख्यामा १ जना, पहाडमा ३०० जना जनसंख्यामा १ जना र हिमालमा २५० जनसंख्यामा १ जना महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका रहने व्यवस्था रहेको छ ।यस गौमुखी गाउँपालिकामा हाल ५१ महिला स्वास्थ्य स्वयंमसेविकाहरु कार्यरत रहेका छन् ।

७.३.२ गाउँघर क्लिनीक र नियमित खोप

खोप तथा मासिक क्लिनिकहरू सञ्चालन गर्नको लागि हरेक गाउँपालिकाले विभिन्न स्थानहरूको पहिचान गर्दछ। गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा गाउँघर क्लिनिक कार्यक्रम संचालन भएको पाइएको छ । यी स्थानहरूमा आश्विन महिना बाहेक क्लिनिकहरूलाई नियमित रूपमा सञ्चालन गरिएको देखिन्छ । यद्यपी तिनीहरूलाई खटाइएको कर्मचारीहरूको नियमित उपस्थिति भने कम पाइएको छ भने औषधीको आपुर्ति पनि उपलब्ध छैन। शारिरिक बृद्धिको लेखाजोखाजस्ता अन्य सेवाहरू स्वास्थ्य चौकीको तहमा मात्र उपलब्ध गराइन्छ। गाउँपालिकामा नियमित खोप कार्यक्रम नियमित रूपमा नै चालु रहेको छ तथा यसले ढाक्ने लक्षित वर्ग पनि बढ्दो क्रममा पाइएको छ। ६ किसिमका विभिन्न प्राणघातक रोगहरूबाट बचाउनका लागि बच्चा जन्मेको १ वर्षभित्र ११ वटा खोप पुरा लगाइसक्नु पर्दछ।

७.३.३ एच. आई. भी./एड्सको अवस्था

सन् १९८८ मा पहिलो संक्रमण भेटिएपछि नेपालमा एच.आई.भी.को प्रकोप विस्तारै बालबालिकामा पनि फैलिन थालेको छ। बालबालिकासमेत यो समस्याबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा प्रभावित हुदै गएका छन्। हाल नेपालमा एच.आई.भी संक्रमित बालबालिकाको संख्या उल्लेख्य रहेको छ। राष्ट्रिय एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण केन्द्रका अनुसार २०७१ को साउन महिनासम्म नेपालमा भेटिएका जम्मा २२,९९४ एच.आई.भी संक्रमणमध्ये १६१८ जना १५ वर्ष मुनिका बालबालिकामा एच.आई.भी संक्रमण भेटिएको छ। भारतलगायतका अन्य मुलुकमा कामको खोजीमा जाने अभ्यास, बढ्दो रूपमा भइरहेको देह व्यापार, चेलीबेटी बेचविखन, सुईद्वारा लागुपदार्थको प्रयोग, अशिक्षा र गरिवीजस्ता सामाजिक समस्याले एच.आई.भीको प्रकोप बढाउनमा भूमिका खेलिरहेका छन्।

तालिका नं. ६५: एच.आई.भी./एड्ससम्बन्धी विवरण

ज्क्ष्खरब्क्ष्म्क को अवस्था					
क्र.सं.	गा.वि.स.को नाम	एच.आ.भी.संक्रमितको संख्या		मृत्यु	
		पुरुष	महिला	पुरुष	महिला
ञ	रजवारा	०	०	०	०

ङ	खुङ्ग	१	१	०	०
घ	नारीकोट	१	०	०	०
ढ	पुजा	०	१	०	०
छ	अर्खा	०	१	०	०
ट	लिवाङ	०	०	०	०
	जम्मा	२	३	०	०

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७१

७.३.४ झाडापखलासम्बन्धी विवरण

तालिका नं. ६६: झाडा पखलासम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	साविकका गा.वि.स.	गा.वि.स.मा देखिएका झाडापखालाका रोगीहरूको संख्या (०६९/७०)	गा.वि.स. मा देखिएका झाडापखाला रोगीहरूको संख्या (२०७१ बैशाखसम्म)
ज्ञ	पुजा	४०५	३४७
ङ	अर्खा	४७६	४८६
घ	रजवारा	२११	२०१
ढ	खुङ	४२०	३७३
छ	लिवाङ	३६६	२४९
ट	नारीकोट	२३३	२०२
	जम्मा	**२१११**	**१८५८**

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७१

माथिको तालिकामा हेर्दा गौमुखी गाउँपालिकामा २०६९/०७० सालमा २,१११ झाडापखालाका रोगीहरू देखिएको थियो भने २०७०/७१ सालमा घटर १,८५८ झाडापखालका रोगीहरू देखिन्छ। सकार तथा विभिन्न निकाय हरूले सञ्चालनमा ल्याएका कार्यक्रमहरूको उपलब्धि मान्न सकिन्छ। तर पनि यसलाई निर्मुल बनाउन निरन्तर ती कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गले निरन्तरता दिनु पर्ने देखिन्छ।

७.३.५ सुरक्षित मातृत्वको अवस्थाको विवरण

बालबालिकालाई गर्भमा रहँदादेखि र जन्मेपछि स्याहार तथा रेखदेख गर्न सकिएन भने उनीहरू विभिन्न रोगबाट संक्रमित हुने जोखिम हुन्छ। गर्भमा रहँदा मूलत: आमाको उमेर, पोषण, आराम, मादक तथा सुर्तिजन्य पदार्थको सेवन लगायतका अवस्थाले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्भर रहन्छ। बालबालिका स्वस्थ जन्मनका लागि गर्भवती महिलाले कम्तीमा पनि चारपटक नियमित स्वास्थ्य जाँच गराउनुपर्दछ र आवश्यक खोप (टि.टि) तथा आइरन, भिटामिन चक्कीहरू नियमित सेवन गर्नुपर्दछ। कम उमेरमै गर्भवती हुँदा आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा हानिनोक्सानी पुग्ने भएकाले सरकारले कानूनी रूपमा विवाह गर्ने

न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ। तर १७ प्रतिशत किशोरीहरू (१५ देखि १९ वर्ष उमेरका) गर्भवती भएका वा आमा भइसकेका हुन्छन् (नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११)।सरकारले स्वास्थ्य सेवा विभागमार्फत सुरक्षित मातृत्व तथा नव शिशु स्वास्थ्यका लागि समुदायमा आधारित कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ। यसले आमा र बालबालिकाको मृत्युदर घटाउन धेरे मद्दत पुऱ्याएको छ। तर पनि उक्त सेवाहरू कार्यक्रम केन्द्रित भएका कारण सबै लक्षित वर्गमा अझै पुग्न सकेको देखिँदैन।

तालिका नं. ६७: सूरक्षित मातृत्वसम्बन्धी विवरण

साविकका गा.वि.स.	इ.एल.वि	पहिलो पटक कुनै पनि समयमा ब्लड चेकअप गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	प्रोटोकलअनुसार पहिलो पटक ब्लड चेकअप गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	चार पटक ब्लडजाँच गरेको गर्भवती महिलाको संख्या	चार पटक ब्लडजाँच गरेको गर्भवती महिलाको संख्या प्रतिशतमा	दक्ष सूँडेनीबाट प्रसूती गरेको संख्यामा				सूँडेनीबाट प्रसूती गरेको संख्यामा				स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूती गरेको
						स्वास्थ्य चौकी	घरमा	जम्मा	जम्मा %	स्वास्थ्य चौकी	घरमा	जम्मा	जम्मा %	
अर्खा	१२४	१५१	१०४	७५	६०	७९	०	७९	६४	०	०	०	०	७९
खुङ	८१	६३	५१	५५	६८	५२	०	५२	६४	०	०	०	०	५२
लिवाङ	११६	८१	३५	२	२	४८	०	४८	४१	०	०	०	०	४८
नारीकोट	८४	८९	६५	६१	७३	६०	०	६०	७१	१	०	१	१	६१
पुंजा	११८	१६०	८०	३५	३०	४९	०	४९	४२	०	२	२	२	४९
रजवारा	१२१	११७	७०	३५	२९	५२	०	५२	४३	०	०	०	०	५२

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.६ परिवार नियोजन

बच्चा जन्माउँदा हुने फाइदाका बारेमा बिभिन्न संघ संस्थाहरूबाट गरिएको अध्ययन अनुसन्धानबाट परिवार नियोजनले आमा, बच्चा र नवशिशुको स्वास्थ्य सुधार गर्न उल्लेखनिय भूमिका खेल्ने कुरा प्रमाणित भएको छ। साथै यसले लैङ्गिक समानता, महिलाको शिक्षा र वृति विकास गर्नको लागि सहयोग पुर्‍याउँछ। त्यस कारण गुणस्तरीय परिवार नियोजन सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले सन् १९९१ देखि प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम र परिवार नियोजन कार्यक्रम लाई विस्तार गरी अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, गाउँघर क्लिनिक र घुम्ती शिविरहरू महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकाद्वारा सेवा पुर्‍याउँदै आएको छ। परिवार नियोजनसम्बन्धी अस्थायी विधिहरू तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ६८: परिवार नियोजनको अस्थायी विधि

साविकका गा.वि.स.	डब्लु.आर.ए.	कन्डम वितरण	सि.वाइ.पि	नयाँ प्रयोगकर्ता						हालको प्रयोगकर्ता				सि.पि.आर.
				पिल्स्	डिपो	आई.यु.सि.ड	इम्प्लान्ट	जम्मा	जम्मा %	पिल्स्	डिपो	आई.यु.सि.ड	इम्प्लान्ट	
अर्खा	१६२०	१३३५०	८९	१	६०	७	०	६८	४.२	७६	७६	७	३८	१७.६५
खुङ	१०२६	८७००	५८	१	४२	०	१०	५३	५.२	३१	७४	०	२७	१८.५२
लिवाङ	१५१०	१३२०५	८८	४	४२	०	१८	६४	४.२	६२	३५	०	२९	१४.१७
नारीकोट	१०६८	१६२००	१०८	३	४८	०	८	५९	५.५	६४	७४	०	२६	२५.४७

पुँजा	१५३५	१३६००	९१	१	११५	०	२८	१४४	९.४	३४	९८	०	७३	१९.२६
रजवारा	१५३७	८१८६	५५	१	३७	१	४८	८७	५.७	१३	२४	१	६६	१०.३२

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.७ खोपको विवरण

बालबालिका भविष्यका निर्माता हुन् । तसर्थ यसको लागि यिनीहरू स्वस्थ र निरोगी हुनु आवश्यक छ । शिशु र बाल्य अवस्थामा उनीहरूलाई बी.सी.जी. एक पटक, डि.पि.टी. तीन पटक, दादुरा एक पटक, पोलियो र भिटामिन तोकिएको मात्रामा दिनै पर्दछ । बालबालिकाहरूको लागि पाँचओटै खोपहरू नियमित पुरा मात्रामा दिनु पर्दछ । नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेको छ। खोप कार्यक्रम कम खर्चिलो तथा मितव्ययी रूपमा गरिने स्वास्थ्य क्षेत्रको एउटा प्रभावकारी प्रयत्न हो। खोप कार्यक्रमले उल्लेख्य रूपमा बालमृत्युदर घटाउन र विभिन्न रोगलाई रोकथाम गर्न सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ। जसले गर्दा सहस्राब्दी विकास लक्ष्यको बालमृत्युदर घटाउने लक्ष्य (एम.जी.डी.-४) प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ।

बालबालिकाले बाल्य अवस्थामा लगाएको खोपले बालबालिकाको स्वास्थ्य निर्धारण गर्दछ । बालक स्वस्थ रहन बाल्य अवश्थामा लागउनुपर्ने खोपहरू सबै पुरा गर्नु पर्छ । खोप कार्यक्रम प्रभावकारी भएको खण्डमा बाल अवस्थमा जोखिम हुने रोगहरूबाट बच्नुको साथै बाल मृत्युदर पनि कम हुन्छ । यस गौमुखी गाउँपालिकाको बालबालिकामा लगाईएको खोपको विवरण निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका नं. ६९: बालबालिकामा लगाईएको खोपको विवरण

क्र.सं.	गा.वि.स.को नाम	खोपको नाम							
		बी.सी.जी.	बी.सी.जी. (%)	डी.पी.टी.	डी.पी.टी. ३ (%)	दादुरा	दादुरा (%)	टी.टी.२ र २ +	टी.टी.२ र २ +(%)
ज्ञ	पुजा	१५५	१३२	१५०	१२८	१५०	१२८	१६५	१२०
ह्	अर्खा	१५१	१२९	१३९	११९	१५७	१३४	८३	६१
घ	रजवारा	१३७	१२९	१२१	११४	११८	१११	६१	४९
द्ध	खुङ	९३	१४१	८४	१२७	८४	१२७	६०	७७
छ	लिवाङ	१३०	१२४	१३०	१२४	१३१	१२५	७५	६१
ट	नारीकोट	९५	११७	९१	११२	१०१	१२५	८१	८७

स्रोतः जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.८ बाल्यकालमा हुने रोगका जोखिम

५ वर्षमुनिका बालबालिकालाई विभिन्न रोगले संक्रमण गर्ने उच्च सम्भावना रहन्छ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०११ का अनुसार बाल्यकालमा हुने प्रमुख संक्रमण एवं मृत्युका कारणका रूपमा श्वासप्रश्वास सम्बन्धि रोग, निमोनिया, झाडापखाला, कडा जलबिनियोजन, मलेरिया,

दादुरा र कुपोषण पर्दछन्। सरकारले ती रोगबाट बचाउन तथा रोगको रोकथाम गर्न, बाल्यकालमा हुने रोगहरूको समुदायमा आधारित एकिकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम लागु गरेको छ। कार्यक्रमले यी रोगको एकिकृत व्यवस्थापन समुदायमै गर्दछ।

तालिका नं. ७०: बालबालीकालाई देखा परेको रोगको विवरण

Unit	ARKHA	KHUNG	LIWANG	NARIKOT	PUJA	RAJBARA
<5 Pop.	684	338	630	411	642	636
ELB	124	81	116	84	118	121
Total pneumonia	256	203	326	135	274	136
% Total pneumonia	34	31	47	28	40	31
Total severe pneumonia	0	0	0	0	4	0
% Total severe pneumonia	0	0	0	0	1	0
Incidence of Pneumonia	374	601	517	328	433	214
Proportion of severe Pneumonia	0	0	0	0	1	0
Total ARI	758	661	696	482	690	441
ARI Incidence	1108	1956	1105	1173	1075	693
Total diarrhoea	588	393	543	336	240	420
Diarrhoea Incidence	860	1163	862	818	374	660
Total Severe dehydration	0	0	0	0	0	0
% of Severe dehydration	0	0	0	0	0	0
Treated with ORS and zinc	571	377	366	334	226	414
% of Diarrhoea cases treated with ORS & Zinc	97	96	67	99	94	99
Death case due to ARI	0	0	0	0	0	0
Death case due to diarrhoea	0	0	0	0	0	0
newborns who had CHX applied immediately after birth	79	51	48	47	49	52
% of newborns who had CHX applied immediately after birth	64	63	41	56	42	43
No. of PSBI Cases	3	0	0	10	2	0
% of PSBI among ELB	2.4	0.0	0.0	11.9	1.7	0.0
No. of LBI cases	9	1	0	4	2	2
% of LBI among ELB	7	1	0	5	2	2
No. of death <2 month children	4	0	0	0	1	0
gentamycin complete doze < 2 m	0	0	0	5	2	0
% of PSBI cases recieved completed dose of zentamycin	0			50	100	

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.३.९ शिशु तथा ५ वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०११ अनुसार शिशुमृत्यदर सन् १९९६ मा ७९ प्रतिहजार थियो भने सन् २००१ मा क्रमशः घट्दै ६४ प्रतिहजारमा पुगेको छ। सन् २००६ को उक्त सर्वेक्षणअनुसार ४८ प्रतिहजार पुगेको थियो। त्यस्तै सन् २०११ को सर्वेमा शिशु मृत्युदर ४६ प्रतिहजारमा झरेता पनि अघिल्लो सर्वेसँग तुलना गर्दा झिनो मात्रै अन्तर देखिएको छ।

७.३.१० बालपोषण सम्वन्धी विवरण

कुनै पनि ठाउँको पोषणको अवस्था त्यस ठाउँका बालबालिकालाई हेरेर सजिलै अनुमान लगाउन सकिन्छ। पोषित बालबालिकालाई कुनै पनि ठाउँको सामाजिक र आर्थिक विकासको सूचकको रूपमा हेर्न सकिन्छ। सरकारले पनि पोषणलाई प्राथमिकता दिई ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूलाई नियमित रूपमा बालवृद्धिअनुमान गर्दै आएको छ। बालअधिकार सम्बन्धि महासंन्धी, १९८९ ले समेत बालबालिकालाई अवहेलना, बेवास्ता, हेलचेक्राइ, दुव्यर्वहार, हिंसा लगायतबाट जोगाई खाना र पोषणको अधिकार सुनिश्चित गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ। नेपालको संविधान (२०७२) ले पनि खाद्य सम्प्रभुतालाई मौलिक हकका रूपमा राखेको छ।

स्वास्थ्य र पोषण मानव जीवनको पहिलो महŒवपूर्ण आवश्यकता भएको र स्वस्थ नागरिकबिना राष्ट्रका अन्य विकास क्रियाकलापहरू प्रभावकारी हुन नसक्ने भएको हुँदा जनस्वास्थ्यको अध्ययन योजना तर्जुमा प्रक्रियाको एक महŒवपूर्ण हिस्सा हुन आउँछ। गौमुखीगाउँपलिकामा राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रममा आधारित भई बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, परिवार स्वास्थ्य कार्यक्रम, व्यवस्थापन कार्यक्रम, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा पुनर्जागरण कार्यक्रम, रोग नियन्त्रण कार्यक्रम, स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा सञ्चार कार्यक्रम, महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम तथा क्षमता विकाससम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइ आएका छन्। स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्य गर्नका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसमेत कार्यरत रहेका छन्। कार्यक्रम सञ्चालनको सहयोगका लागि गाउँ गाउँमा स्वास्थ्य सञ्जाल विस्तार भएको छ।

तालिका नं. ७१: पोषणसम्बन्धी विवरण

साविकका गा.वि.स.	?२ वर्ष	?५ वर्ष	६ देखि ५९ महिनासम्म	इ.एल.बी.	०-११ महिना सम्मको नयाँ शिशुहरूको वृद्धि खनुगमन	५ ०-११ महिना सम्मको नयां शिशुहरूको वृद्धि अनुगमन	ञ्द (द्दघमहिनाका नयाँ शिशुहरूको वृद्धि खनुगमन	५ ञ्द (द्दघमहिनाका नयाँ शिशुहरूको वृद्धि खनुगमन	पुनः वृद्धि खनुगमन	औषत वृद्धि खनुगमन (नयाँ शिशुहरूको)	जम्मा वृद्धि खनुगमन(नयाँ शिशुहरूको)	५ जँम्मा वृद्धि खनुगमन(नयाँ शिशुहरूको)	कुपोषित बालबालिका	कुपोषित बालबालिकाको नयाँ वृद्धि अनुगमनको अनपात (प्रतिशतमा)
अर्खा	२७२	६८४	६१६	१२४	१६२	६०	१३२	४९	२५८	१	२९४	१०८	०	०
खुङ	१२७	३३८	३०७	८१	६६	५२	१५	१२	१४२	२	८१	६४	१	१
लिवाङ	२९८	६३०	५५०	११६	१४९	५०	१८५	६२	०	०	३३४	११२	०	०
नारीकोट	१८१	४११	३६४	८४	१६४	९१	९०	५०	१०९	०	२५४	१४०	३	१
पुंजा	२८४	६४२	५६८	११८	१५५	५५	६८	२४	४१६	२	२२३	७९	७	३

रजवारा	२७३	६३६	५६७	१२१	१६७	६१	१०५	३८	२८३	१	२७२	१००	१	०

स्रोत: जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, प्यूठान २०७३

७.४ खेलकुद मैदान, खुला क्षेत्र तथा मनोरञ्जन

खेलकुद क्षेत्रमा स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी जनशक्ति उत्पादन गरी गाउँपालिकाको खेल अनुशासन र खेलकुद विकासलाई बल पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने मान्यताअनुसार यस गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास लागि प्रयासरत रकेको पाइन्छ। यसको लागि गाउँपालिकाले विभिन्न खुला स्थानहरू छोडेको छ। तर ती स्थानहरूमा खेलकुदको लागि केहीमात्र पूर्वाधार तयार भएको देखिन्छ।

गाउँपालिकाले पनि आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्र गतिशिल रहने गरी केही समितिहरू गठन गरेका छन्। विभिन्न तहमा विभिन्न प्रतिस्पर्धाहरूको आयोजना गरी खेलकुदको विकासमा योगदान पुऱ्याइरहेका छन्। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारद्वारा गठन हुने जिल्ला खेलकुद विकास समितिबाट पनि कतिपय राष्ट्रिय दिवसहरूमा कतिपय खेलहरूको आयोजना गर्ने गरिएको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा बालबालिका एवं युवा जनशक्तिको स्वास्थ्य शारिरीक विकासको लागि नभई नहुने खेलकुदको क्षेत्रमा अत्यन्त न्यून लगानी हुने गरेको देखिन्छ । विगतमा निर्मित खेलकुदसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको मर्मत गर्न पनि निकै ठुलो लगानी गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। हालका दिनहरूमा आएर निजी क्षेत्रहरूबाट पनि क्रिकेट, व्याडमिन्टनजस्ता केही खासखास खेलहरूमा लगानी गर्ने र प्रोत्साहित गर्ने क्रम सुरु भएको छ। यस क्रमलाई केन्द्रीय र स्थानीय सरकारले सहकार्य र साझेदारीको रूपमा विकसित गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकाको खेलकुद तथा मनोरन्जनलाई विकास गरी बालबालिका तथा युवापुस्तलाई खेलकुदमा आकर्षण गर्नका लागि विभिन्न योजनाहरू तयार गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा स्थानीय युवा क्लवको स्तरोन्नतिको लागि विभिन्न खेलकुद सामाग्रीको व्यवस्था गर्नुपर्ने, सामुदायिक रूपमा समन्वय गरी चिल्ड्रेनपार्कको व्यवस्था हुनपर्ने, खेलकुद पेराफिट सहित खेलमैदान, वडा स्तरिय खेल मैदानमा आवश्यक चारैतिर पक्की नाली सहित माटो भरान, वडाका सबै क्लवहरूलाई खेलकुद सामाग्री उपलब्ध गराउने आदि कार्यहरू खेलकुद विकासको लागि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।गाउँपालिका रहेका बालबालिका तथा युवाहरूमा रहेको खेलकुदप्रतिको रुचि मध्यनजर गर्दै गाउँपालिकामा रहेका संभावना पहिचान गरको खण्डमा राष्ट्रिय खेलकुदमा टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ७२: खेलकुद मैदान तथा खुला क्षेत्रको विवरण

क्र.सं.	साविक गाविस को नाम	स्थान	क्षेत्रफल (बर्ग कि.मि.)	किसिम
१	रजवारा	पोखरा	७ रोपनी	खुला क्षेत्र
२	अर्खा	-	-	
३	खुंग	-	-	
४	लिवांग	-	-	
५	नारीकोट	-	-	

६	पूजा	सिम र लामाचौर	रोपनी	खुला क्षेत्र

स्रोत: स्थानीय तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७३

७.५ नागरिक सुरक्षा सेवा

७.५.१ बृद्धबृद्धाहरूको अवस्था

जनगणना २०६८ को नतिजाअनुसार यस गौमुखी गाउँपलिकामा, ७० वर्ष उमेर नाघेका ३.१० प्रतिशत (७८८ जना) बृद्धबृद्धाहरू रहेका छन्। शारिरीक जीर्णताका कारण परिवारजनहरूको समेत पर्याप्त हेरचाह नपुग्ने यो समुदायको सामाजिक अवस्था अत्यन्त कष्टप्रद रहेको छ। बृद्धहरूको मनोरञ्जनका लागि कुनै विशेष स्थल वा कार्यक्रमको निर्माण वा तयारी देखिदैंन। पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले हाम्रो संस्कृतीको मुल मर्म र बृद्धजन तथा नयाँपुस्ताबीचको पारस्परिक सुमधुर सम्बन्धलाई कमजोर बनाउँदै गएको छ। राज्यको तर्फबाट ७० वर्ष माथिका सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाइ दिइने भनिएको बृद्ध भत्तासमेत सबैले पाउन सकेका छैनन्। राज्यको तर्फबाट ७० वर्ष माथिका सबै जेष्ठ नागरिकहरूलाइ दिइने भनिएको बृद्ध भत्तासमेत सबैले पाउन सकेका छैनन्।

गाउँपालिकामा अर्ध बृद्धावस्थाकै हाराहारिमा रहेको ६०-६४ वर्षको २.७१ प्रतिशत (६९० जना) र ६५-६९ वर्षका २.३२ प्रतिशत (५९० जना) थप बृद्ध नागरिकहरूको लागि राज्यले कुनै विशेष कार्यक्रम ल्याएको छैन। यस स्थितिलाई कसरी सहज बनाउने र गाउँपालिकामा जिवीत यी जेष्ठ नागरिकहरूको अमुल्य अनुभवबाट नयाँ पीढीले कसरी अनुभव र शिक्षा प्राप्त गर्ने भन्नेबारे अध्ययन र योजना बनाउनुपर्ने देखिन्छ।

७.६ महिला तथा बालबालिका

७.६.१ महिलासम्बन्धी विवरण

कुल जनसङ्ख्याको आधा हिस्साभन्दा बढी ओगटेका महिलाहरू अझै पनि देश विकासको मुल प्रवाहमा उल्लेखनीयरूपमा आउन सकेका छैनन्। महिला सहभागिता,सशक्तिकरण तथा विभिन्न कार्यक्रमहरू पछिल्लो समयमा हुँदै आए पनि समान सहमागिता र लैङ्गिक समता भने कायम हुन सकेको देखिँदैन। यसको कारण समाजमा व्याप्त असमान शक्ति सम्बन्ध, पितृसत्तात्मक सोच तथा सामाजिक संरचना आदी रहेका छन् जसको फलस्वरूप महिलाहरू आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, राजनैतिक, शैक्षिकरूपमा अझै पनि तुलनात्मकरूपमा पछाडी परेको देखिन्छ।

विकासमा महिलाहरूको समानुपातिक र सक्रिय सहभागिता सुनिश्चत गर्न उनीहरूको आर्थिक र सामाजिक जीवनस्तर अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ अभियानका रूपमा आ.व.२०३८/०३९ देखि ५ जिल्लाबाट सुरु भएको महिला विकास कार्यक्रम हाल नेपालको ७५ जिल्लामा विस्तार भएको छ। महिला विकास कार्यक्रम महिला विकास र सशक्तिकरणको लागि एउटा महŒवपूर्ण प्रयास हो। ग्रामीण विपन्न महिलाहरूलाई समूह, समिति, संस्थामा संगठित गराई जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता विकास गरी सामाजिक

तथा आर्थिकरूपमा सशक्त बनाउन,सामाजिक विभेद र लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध जागरुकता बढाउन यस कार्यक्रमले प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्दै आईरहेको छ ।

महिला हक, अधिकार र शसक्तिकरणका लागि विभिन्न गैर सरकारी संघ संस्था तथा सरकारी निकाय सम्महरूबाट कामहरू शसक्त रूपमा भईरहेको छ । अझ नेपालको संविधानमा २०७२ मा महिला सम्बन्धि हकसमेत सुनिश्चित गरिएको छ । नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३८ ले देहाय बमोजिमको महिलाको हक सुनिश्चित गरेको छ ।

- ✓ प्रत्येक महिलालाई लैंगिक भेदभाव विना समान वंशीय हक हुनेछ ।
- ✓ प्रत्येक महिलालाई सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक हुनेछ ।
- ✓ महिला विरुद्व धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गरिने छैन । त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछ र पीडितलाई कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।
- ✓ राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक हुनेछ ।
- ✓ महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक हुनेछ ।
- ✓ सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक हुनेछ ।

विशेषगरी गर्भवती महिलाहरूको निःशुल्क वा न्यूनतम् शुल्कमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्न तथा महिलाहरूमा देखिने स्तन क्यान्सर र पाठेघर क्यान्सरको अग्रीम पहिचान र न्यूनिकरणका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय एवं अन्य सम्बद्ध स्वास्थ्य संस्थाहरूसँग समन्वय गरी मातृशिशु स्वास्थ्य तथा क्षयरोग नियन्त्रणका क्षेत्रमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मीहरूका लागि स्थायित्व, वृत्तिविकास तथा पुनर्ताजगीजस्ता कार्यक्रम ल्याई महिलाहरूका लागि लघु उद्यम व्यवसाय तालिम प्रदान गरी उद्यम व्यवसायमार्फत आर्थिक रूपमा सबल बनाउनु पर्ने देखिन्छ । आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा साँस्कृतिक सशक्तिकरण गर्दै गाउँपालिका विकासमा महिलाहरूको समान सहभागिता गराउन अझैपनि थप प्रोत्साहन गर्नुपर्ने देखिन्छ । सामाजिक क्षेत्रमा उदाहरणीय कार्य गर्ने आमा समूह, टोल विकास संस्था, महिला समन्वय समिति तथा महिलासम्बन्धी संघसंस्थालाई संस्थागत विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ । महिला तथा बालबालिकाका लागि सामुदायिक कार्यप्रक्रियालाई वडाहरूमा विस्तार गर्ने तथा सामाजिक परिचालन प्रवर्द्धन कार्यलाई निरन्तरता दिई लक्षित समूहतर्फ सबै समूह र वर्गको सहभागिता हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरि समावेशी अवधारणा अनुरूप स्थानीय शासन र विकासमा महिलाको संलग्नता वृद्धि गर्न विभिन्न क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

७.६.२ बालबालिकासम्बन्धी विवरण

अन्तराष्ट्रिय स्तरमा १८ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकालाई बालक/बालिका भनिन्छ भने नेपालको बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०४८ ले १६ वर्षभन्दा मुनिका सम्पूर्ण मानिसहरूलाई बालबालिका हुन् भनेर परिभाषित गरेको छ ।बालबालिका भविष्यको कर्णधार हुन् ।बालबालिका साझा भविष्य हुन र उनीहरूको स्वतन्त्रता, अधिकार, संरक्षण, विकास र जीवनस्तर सुधारको लागि सामूहिक प्रतिवद्धता र साझा प्रयास आवश्यक छ भन्ने कुरा महसुस गरी संयुक्त राष्ट्र संघले सन् सन् १९८९ नोभेम्बरमा बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि पारित गरे पछिहरेक वर्ष नोभेम्बर २० का दिन अन्तराष्ट्रिय बाल दिवस मनाइन्छ ।जसरी एउटा फालिएको काठलाई खोपेर वा कुँदेर राम्रो आकृति बनाउन सकिन्छ, त्यसरी नै बालबालिकाहरूलाई पनि अधिकाररूपी औजारले एक कर्मठ र सबल नागरिकमा परिणत गर्न सकिन्छ । नेपालको संविधान २०७२ ले बालबालिकासम्बन्धी थुप्रै हक अधिकारहरू समेटेको छ ।नेपालको संविधान २०७२ को भाग ३ को धारा ३९ देहाय बमोजिमको बालबालिकाको हक व्यवस्था गरेको छ ।

१) प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र जन्मदर्ताको हक हुनेछ ।

२) प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सर्वांगीण व्यक्तित्व विकासको हक हुनेछ ।

३) प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक हुनेछ ।

४) कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइने छैन ।

५) कुनै पनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न पाइने छैन ।

६) कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार, उपेक्षा वा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न पाइने छैन ।

७) कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन पाइने छैन ।

८) प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अनुकूल न्यायको हक हुनेछ ।

९) असहाय, अनाथ, अपांगता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा रहेका बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक हुनेछ ।

१०) उपधारा (४), (५), (६) र (७) विपरीतका कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुनेछन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ ।

यो सँगै बालबालिकाहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिमा ५० औं देशहरूको हस्ताक्षर रहेकोमा नेपालले पनि सहमति जनाएको छ ।संविधानमा बालबालिकासम्बन्धी हकको सुनिश्चिता र विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाको प्रयास भएपनि घरेलु कामदारको रूपमा खटिएका बालबालिकाहरू, उद्योग तथा कलकारखानामा कडा श्रममा खटिएकाबालबालिकाहरू, शिक्षाबाट बञ्चित रहेका बालबालिकाहरू, बाँच्न पाउने नैसर्गिक अधिकार संविधानमा सुनिश्चत भएर पनि जन्मन नपाई जन्मने अधिकार खोसिएका बालबालिकाहरू र बाल अधिकारको उपयोगबाट टाढा रहेका बालबालिकाहरूको उदाहरणहरू समाजमा

हामी सामु छर्लङ्ग नै छन् । यसरी समाजमा हुने गरेका बाल श्रम तथा बाल अधिकारबाट बञ्चित बालबालिका हरूको लागि अझै सरकार, नागरिक समाज सचेत रहन जरुरी छ ।

बालश्रमको अवस्था

बालबालिकालाई सामाजिक वा आर्थिक लाभका लागि श्रममा संलग्न गराउनु बालश्रम हो। नेपालको कानूनले बालबालिकाको उमेरका आधारमा स्वीकार्य र अस्वीकार्य कामहरू तोकेको छ। १३ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकाहरूलाई श्रमिकका रूपमा काममा लगाउन हुदैन भने १४ वर्षदेखि १५ वर्षसम्मकालाई खासखास क्षेत्रको हलुका र विशेष सुविधाका काममा लगाउन पाइन्छ। कुनै पनि बालबालिकालाई जोखिमपुर्ण काममा लगाउन पाइदैन। तथापी सुरक्षित वातावरणमा नयाँ-नयाँ कुरा सिक्ने, जान्ने, पढ्ने, बुझ्ने उमेरमा नेपालका धेरै बालबालिकाहरू बालश्रमिकका रूपमा काम गर्न बाध्य छन्। आफ्ना बालापनलाई कडा श्रमसँग साटिरहेका छन्। काम गर्नुपर्नाले शिक्षाबाट बञ्चित हुनुदेखि शोषण र दुर्व्यवहारबाट धेरै बालबालिका पिडित भएका छन्। नेपालमा बालश्रमका बारेमा विभिन्न विषयगत क्षेत्रहरूमा साना-ठुला अध्ययन भए तापनि आवधिक, एकिकृत, आधिकारिक तथ्याङ्क तथा जानकारीको भने अभाव छ। बालश्रम नेपाली बालबालिकाको एक दुःखद यथार्थ हो ।

बालबालिकालाई श्रममा लगाइनु बालअधिकार विपरित कार्य हो। यसैगरी नेपालले राज्य पक्षका रूपमा अनुमोदन गरिसकेको संयुक्त राष्ट्रसंघका बाल अधिकार सम्बन्धि महासन्धि, १९८९, अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको रोजगारीको न्यूनतम उमेरसम्बन्धी महासन्धी नं १३८ तथा निकृष्ट प्रकारको बालश्रमसम्बनधी महासन्धी नं. १८२ तथा सिफारिश नं १९० ले पनि राज्यलाई बालश्रमविरुद्ध थप उत्तरदायित्व बहन गर्न प्रेरित गरेको छ।

७.६.३ बालक्लब

बालबालिकाहरू संगठित भई आफुसँग सरोकार राख्ने विषयमा छलफल गर्न, प्रतिनिधित्व गर्न र आफ्नै क्षमता विकास, सचेतना लगायत बाल अधिकारको संरक्षण प्रवर्द्धनमा विविध क्रियाकलाप गर्न नेपालमा बाल-समूह, बाल क्लव, बालअधिकार मञ्च आदिका रूपमा बालबालिकाहरू क्रियाशिल रहेका छन्। बालक्लब, बाल-सहभागिताको एक शसक्त माध्यमा बनेको छ। जसलाई बालबालिकासँग सम्बन्धित थुप्रै नीतिगत दस्तावेजहरूमा पनि उल्लेख गरिएको छ। बालबालिकाहरूलाई समूहमा आवद्ध गराउन र उनीहरूसँग सरोकार राख्ने विषयमा मत व्यक्त गर्नका लागि विभिन्न स्तरका नीति तथा योजना निर्माणदेखि कार्यान्वयन र अनुगमनसम्म बालक्लबको प्रतिनिधत्वलाई मान्यता दिइएको छ।

व्यक्तिगतरूपमा गाउँपालिकामा बालबालिकाको सहभागिता, सक्रियता र नेतृत्वमा गठन गरिएका बालक्लबहरूले बाल अधिकारसम्बन्धी चेतनामुलक कार्यहरू गरिरहेको छन्। बालक्लबहरूले संचालन गरेका कार्यक्रमहरूमा (१) जन्मदर्ता प्रचारात्मक अभियान, (२) विद्यालय भर्ना अभियान, (३) बालश्रम न्यूनीकरण कार्यक्रम, (४) बालसहभागिता अभिवृद्धिकार्यक्रम, (५) बालबालिकालाई प्रदान गरिने खोप प्रचार कार्यक्रम, (६) निशुल्क शिक्षा प्रचारात्मक र प्रबर्द्धनात्मक कार्यक्रम, (७) भयरहित वातावरणमा शिक्षा पाउने अधिकारबारे प्रचारप्रसार, (८) वातावरणीय सुधार कार्यक्रम, (९) अभिभावक चेतनाशिक्षा कार्यक्रम र (१०) बालविवाह उन्मुलनसम्बन्धी प्रचारात्मक कार्यक्रम प्रमुख रहेका छन्।

तालिका नं. ७३: बाल क्लबको विवरण

गाउँपालिका/नगरपालिका	अपाङ्ग		दलित		जनजाति		अन्य		कुल जम्मा			बाल क्लब संख्या
	बालक	बालिका	बालक	बालिका	बालक	बालिका	बालक	बालिका	बालक	बालिका	जम्मा	
गौमुखी गाउँपालिका	०	२	९९	१३३	१२७	१९२	७००	७९३	९२६	११२०	२०४६	४०

स्रोत: जिल्ला बाल कल्याण समिति, प्यूठान २०७४

७.७ अपाङ्गगताको विवरण

खासगरी व्यक्तिहरूमा अपाङ्गता हुने कारण आयोडिनयुक्त नुनको प्रयोगको कमी, ग्रामीण क्षेत्रमा मुख नधुने समस्याका कारण उत्पन्न त्वबअजफक रोग, दुर्घटना, जन्मजात, प्राकृतिक प्रकोप, कुपोषण, स्वास्थ्य उपचार नपाएर, द्वन्द्व वा युद्ध वा विस्फोटक पदार्थको प्रयोग आदि देखिएका छन्। जसलाई घटाउन प्रतिरोधात्मक र उपचारात्मक दुवै कार्यहरू गरिनुपर्दछ। नेपालले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकाहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन र विकास गर्न १९ वटा क्षेत्रलाई समेटी अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ र अपाङ्गतासम्बन्धी कार्ययोजना, २०६३ तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। त्यसै गरी २०६६ पुस १२ गते नेपालले अपाङ्गता भएका व्यत्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धी, २००६ लाई अनुमोदन गरेको छ।

२०६८ सालको जनगणनाअनुसार नेपालमा कुल जनसंख्याको १.९४ प्रतिशत (५,१२,३२१ जना) जनसंख्यामा कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता देखिएको छ। जसमध्ये शारिरीक अपाङ्गता ३६.३ प्रतिशत, दृष्टिबिहीन १८.५ प्रतिशत, मानसिक अपाङ्गता ६ प्रतिशत, बौद्धिक अपांगता २.९ प्रतिशत, बहु अपाङ्गतामा ७.५ प्रतिशत रहेको छ। यस गौमुखी गाउँपलिकाको अपाङ्गताको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ जसको विस्तृत विवरण तल उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७४: अपाङ्गताको विवरण

लिङ्ग	शारिरीक अपाङ्गता	दृष्टी सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण सम्बन्धी अपाङ्गता	श्रवण, दृष्टिविहीन अपाङ्गता	स्वरबोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता	मानसिक अपाङ्गता	बौद्धिक अपाङ्गता	बहु अपाङ्गता	जम्मा
पुरुष	१४५	२७	६३	५	४६	१८	१४	३५	३५३
महिला	१२४	४२	६७	४	२५	१८	१०	२१	३११
जम्मा	२६९	६९	१३०	९	७१	३६	२४	५६	६६४
प्रतिशत	४०.५१	१०.३९	१९.५८	१.३६	१०.६९	५.४२	३.६१	८.४३	१००.००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार गौमुखीगाउँपालिकामा अपाङ्गताको अवस्थालाई हेर्दा अपाङ्गता भएको जनसंख्या २.६१प्रतिशत (६६४ जना) रहेको छ। जसमा शरिरीक अपाङ्गता भएका २६९(४०.५१प्रतिशत), श्रवण,दृष्टिविहीनसम्बन्धी अपाङ्गता भएका १३० (१९.५८ प्रतिशत), स्वर बोलाईसम्बन्धी

समस्या भएका ७१ जना (१०.६९ प्रतिशत) देखिन्छन् भने दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता भएका ६९जना (१०.३९ प्रतिशत) र बौद्धिक अपाङ्गता भएका २४ जना ३.६१ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ। साथै मानसिक अपाङ्गता ३६ जना (५.४२ प्रतिशत) र बहु अपाङ्गता २४ (३.६१ प्रतिशत) रहेका छन् ।यो विवरणलाई तल स्तम्भ चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

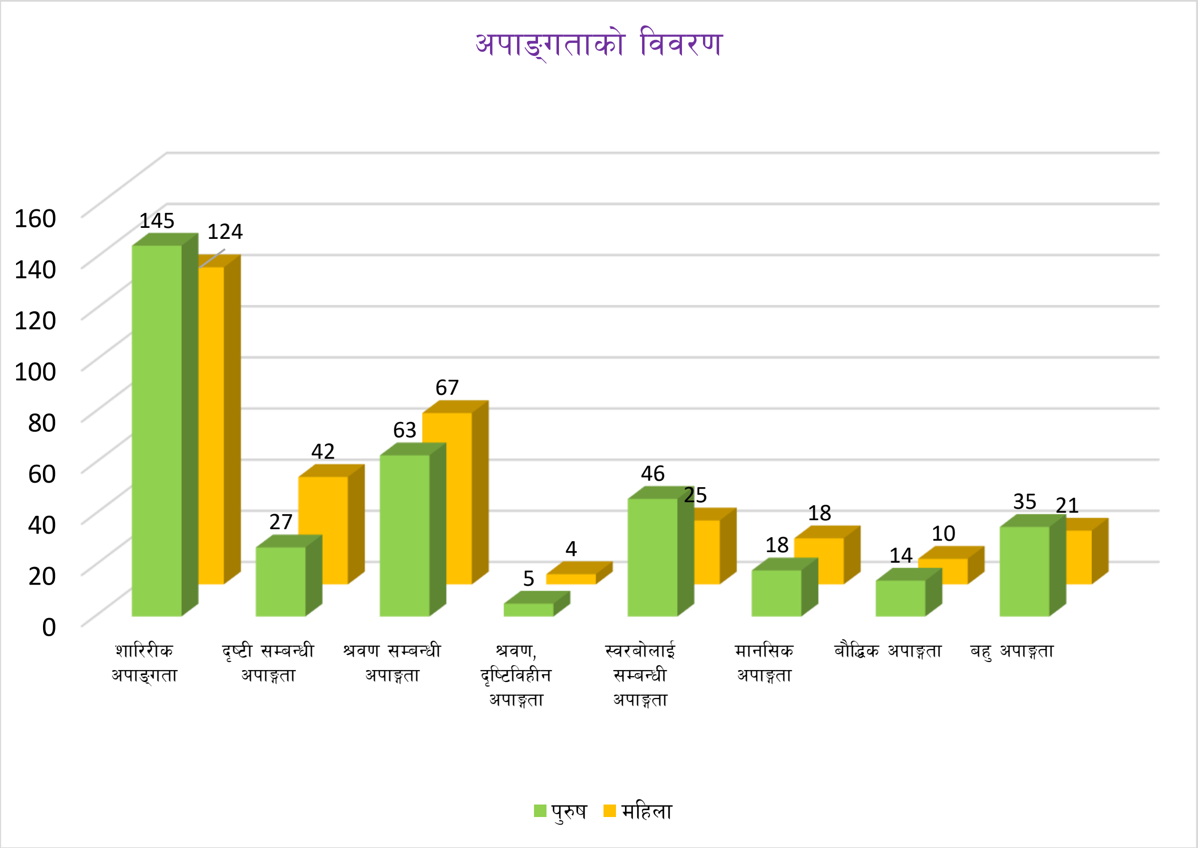

माथिको तालिका र स्तम्भको अध्ययन गर्दा यस गौमुखीगाउँपालिकमा पनि आवश्यक नीति तथा कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने देखिन्छसरकारले अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण निर्देशिकासमेत जारी गरी वितरण गरिरहेको छ। अपाङ्गता परिचयपत्र वितरण गर्नका लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गताका आधारमा शारिरीक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन र न्यून दृष्टियुक्त, स्वरबोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता, सुस्त श्रवण र बहिरा, श्रवण दृष्टिविहिनता, मानसिक अपाङ्गता बौद्धिक अपाङ्गता, बहुअपाङ्गता गरी सात किसिमले र गाम्भीर्यताका आधारमा तह क (रातो रङको परिचयपत्र), तह ख (नीलो रङको परिचयपत्र), तह ग पहेलो रङको परिचयपत्र र तह घ (सेतो रङको परिचयपत्र) गरी चार तहमा विभक्त गरी परिचय पत्र वितरण गर्ने कार्य सुरु गरिएको छ। हालसम्म यो समुदायको सामाजिक आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन केही सामान्य आयमुलक र सिपमुलक तालिमहरू सञ्चालन गरिएता पनि यिनीहरूको आत्मविश्वासलाई बढाउन र समुदायबाट हुने गरेको उपेक्षाबाट मुक्त राख्न स्थानीय स्रोत साधन र निकायहरूमा यो समुदायको पहूँच पुऱ्याउन विभिन्न कार्यक्रम ल्याउनु पर्ने देखिन्छ।

७.८ सामाजिक सुरक्षा भत्ता

गाउँपालिकामा आ.व.२०७३/७४ सालभरि सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाउनेहरूको संख्या तालिकामा दर्शाइएको छ। भत्ता पाउनेहरूमा जेष्ठ नागरिक ६६० जना, दलित जेष्ठ नागरिक ५८३ जना, असाहय ३०२ जना, एकल/विधवा महिला ३२७ जना, अपाङ्ग (पूर्ण र आंशिक) ९२ जना र ५ वर्ष मुनिका दलित बालबालिका ११०२ जना रहेका छन् ।जसको विस्तृत विवरण तालिकमा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ७५: समाजिक सूरक्षा भत्तासम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	साविकका गा.वि.स	जेष्ठ नागरिक	असहाय विधुवा		दलित जेष्ठ		एकल महिला	जम्मा	पूर्ण अपांग	आंशिक अपांग	लोपोन्मुख	दलित बालबालिका
			७० वर्ष माथि	७० वर्ष मुनि	७० वर्ष माथि	७० वर्ष मुनि						
ज्ञ	अर्खा	१५९	१३	७३	६८	२५	५५	३९३	११	५	०	२४६
द्दण	खुङ	६५	१५	६२	३५	३२	०	२०९	३	४	०	८२
द्दघ	लिवाङ	१००	०	०	४२	४९	८४	२७५	१०	२०	०	२११
द्दठ	नारीकोट	७६	६	५८	१८	६१	२८	२४७	५	९	०	२०२
घद्द	पुजा	११७	०	४४	०	१५६	७७	३९४	१	९	०	२०२
घघ	रजवारा	१४३	०	३१	०	९७	८३	३५४	४	११	०	१५९
	जम्मा	६६०	३४	२६८	१६३	४२०	३२७	१८७२	३४	५८	०	११०२

स्रोतः गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, २०७४

७.९ शान्ति सुरक्षा

गाउँपालिकामा शान्ति सुरक्षा सँग सम्बधित निकायहरूमा नेपाल प्रहरीका विभिन्न ईकाइहरू रहेका छन्। नेपाली सेना तर्फ सदरमुकाम खलंगा गोरख बक्स गण रहेको छ ।विजुवारमा शसस्त्र प्रहरी बल स्थापना भएको छ ।यस्तै गौमुखी गाउँपालिकाको शान्ति सुरक्षा विवरणात्मक विशलेषण गरिएको छ।

तालिका नं. ७६: प्रहरी कार्यलयको विवरण

क.सं.	प्रहरी ईकाईहरू	समेटीने स्थान
१	ईलाका प्रहरी कार्यलय, ओखरकोट	नारीकोट र लिवाङ्ग
२	ईलाका प्रहरी कार्यलय, पुलाजीबासे	पूजा, अर्खा, रजवारा, खुङ्ग

स्रोतः जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

गौमुखी गाउँपालिकामा ईलाका प्रहरी कार्यलय साविकका गाविसहरू पुजालीवासे तथा पुजा,अर्खा, रजवारा,खुङ्ग र ईलाका प्रहरी कार्यलय,ओखरकोटमार्फत शान्ति सुरक्षा कायम हुने गरेको छ। यस गाउँपालिका वर्षभरिमा कुनै अप्रिया घटना घटेको दर्ता खासै नगरिएको गाउँघरमा सानातिना झैझगडा, कुटपिट, साँध, सिमानामा विवाद, चोरी डकैती, ठगी, घरेलु हिंसा घटनाहरू भएको स्थानीयबासीको भनाई छ।

ईलाका प्रहरी कार्यालयको प्रत्यक्ष सुरक्षा जिम्मेवारीभित्र रहेको यस गाउँपालिकामा विभिन्न सामाजिक समस्याहरूको उजुरी पर्ने गरेको छ। सुरक्षा चुनौतीको सामाना गरी भविष्यमा हुन सक्ने घटनाको न्यूनीकरणका लागि प्रहरी कार्यालयसँग थप सवारी साधन हुनुपर्ने, महिला ब्यारेकको व्यवस्था

हुनुपर्ने, महिला हिरासत अलग्गै बनाउनुपर्ने, प्रहरी कार्यालयहरूको ब्यारेक नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने र पुराना ब्यारेक बेलाबेलामा मर्मत गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

७.१० खानेपानी तथा सरसफाई

७.१०.१ परिवारले प्रयोग गर्ने पिउने पानीको मुख्य स्रोतको विवरण

तालिका नं. ७७: परिवारले प्रयोग गर्ने पानीको मुख्य स्रोत

स्रोत	धारा/पाइप	ट्युबवेल/हाते पम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
जम्मा	४१८५	२	१७	३३३	१६८	६३	१७	४,७८५
प्रतिशत	८७.४६	०.०४	०.३६	६.९६	३.५१	१.३२	०.३६	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

गौमुखीगाउँपालिकाको खानेपानीको प्रमुख स्रोतधारा/पाइप भएकोले गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी ४१८५ (८७.४६ प्रतिशत) घरधुरीले धारा/पाईपको प्रयोग गरेको पाइएको छ भने ट्युबवेल तथा हाते पम्पको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या सबैभन्दाकम २ (०.०४ प्रतिशत) घरधुरी रहेको छ। त्यसैगरि खुला ईनार/कुवाको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ३३३ (६.९६ प्रतिशत),मूल धारको प्रयोग गर्ने संख्या १६८ (३.५१ प्रतिशत), नदी तथा खोलाको स्रोत प्रगोग गर्ने ६३ (३२ प्रतिशत),ढाकिएको इनार तथा कुवाको प्रयोग गर्ने घरधुरी १७ (०.३६ प्रतिशत) रहेको छ भने उल्लेख नगरिएकोमा १७ (०.३६ प्रतिशत) रहेको छ ।गाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न स्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

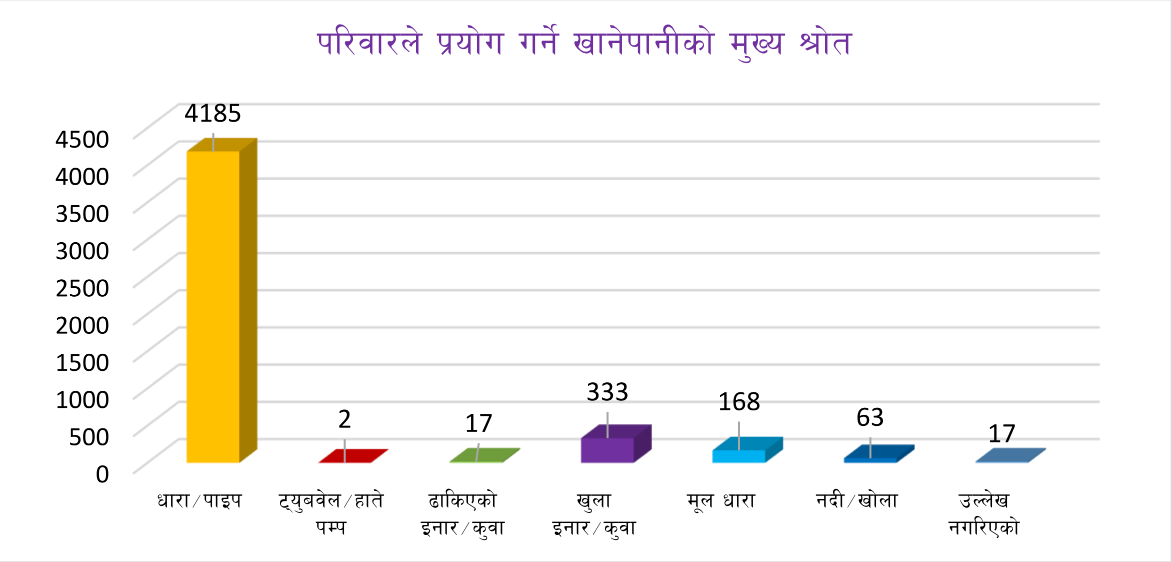

७.१०.२ खानेपानीको विवरण

तालिका नं. ७८: खानेपानीको विवरण

वडा नं.	धारा/पाइप	ट्युबवेल/हाते पम्प	ढाकिएको इनार/कुवा	खुला इनार/कुवा	मूल धारा	नदी/खोला	उल्लेख नगरिएको	कुल
ज्ञ	३७४	०	०	४७	८	०	१	४३०
द्द	४६२	०	०	१	०	१	६	४७०
घ	७९२	०	१	१३	३२	५	२	८४५
द्ध	८८०	०	०	१३१	३६	३८	२	१,०८७
छ	६३८	०	०	२	६३	०	३	७०६
ट	४९०	१	०	३	२९	१५	३	५४१
ठ	५४९	१	१६	१३६	०	४	०	७०६
जम्मा	४,१८५	२	१७	३३३	१६८	६३	१७	४,७८५
प्रतिशत	८७.४६	०.०४	०.३६	६.९६	३.५१	१.३२	०.३६	१००

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूका घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने खानेपानीको विभिन्न स्रोतको विवरण तालिकामा देखाइएको छ। जसमा खानेपानीको मुख्य स्रोतमासबै वडाहरूमा सबैभन्दा बढीधारा तथा पाइपकोप्रयोग गरेको देखिन्छ। दोस्रो ठूलो स्रोतको रूपमा खुला ईनार तथा कुवाको ३३३ (६.९६ प्रतिशत)प्रयोगगरेको देखिएको छ। जसको विस्तृत विवरण माथिको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

क) पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार खानेपानीको श्रोतको विवरण

तालिका नं. ७९: खानेपानीको श्रोतको विवरण

क्र.सं.	खानेपानीको श्रोतको नाम	खानेपानीको श्रोत		कैफियत
		खानेपानीको श्रोत रहेका गाविस को वडा नं.	अब कायम रहने स्थान (प्रस्तावित गापा को वडा नं.	
१	तेलखोलासमेत २३ वटा श्रोत	अर्खा गा.वि.स.	१ र २	
२	पातालकटेरीसमेत १४ वटा श्रोत	लिवांग गा.वि.स.	६	
३	गौथले मुलसमेत २४ वटा श्रोत	पूजा गा.वि.स.	४	
४	चौरवेसीसमेत १३ वटा श्रोत	रजवारा गा.वि.स.	३	
५	पानी चुहिनेसमेत १६ वटा श्रोत	नारीकोट गा.वि.स	७	
६	कटेलखोलासमेत १७ वटा श्रोत	खुंग गा.वि.स.	५	

स्रोत: स्थानीत तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७४

ख) पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार खानेपानी प्रयोगको अवस्था

तालिका नं. ८०: पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार खानेपानी प्रयोगको अवस्था

क.सं.	साविक गाविस को नाम र वडा नं.	खानेपानी पुहँचको अवस्था	खानेपानीको प्रकृति
१	रजवारा	६० प्रतिशत	(पाईप, कुवा, खोला)
२	अर्खा	५० प्रतिशत	
३	खुंग	१०० प्रतिशत	
४	लिवांग	५० प्रतिशत	पाईप
५	नारीकोट	६० प्रतिशत	
६	पूजा	७० प्रतिशत	

स्रोत: स्थानीत तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७४

७.१०.३ शौचालयको विवरण

तालिका नं. ८१: शौचालयको प्रकारकार

	फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल)	फ्लस भएको (सेप्टिकट्याङ्क)	साधारण	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
जम्मा	२७	२१२२	१६२३	९९५	१८	४,७८५
प्रतिशत	०.५६	४४.३५	३३.९२	२०.७९	०.३८	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०६८

माथिको तालिकामा गौमुखीगाउँपालिकाको घरपरिवारले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकारलाई उल्लेख गरिएको छ ।विवरणलाई हेर्दा घरमा शौचालय नभएको घरपरिवार संख्याको २०.७९ प्रतिशत आर्थात ९९५ घरपरिवार शौचालय विहिन रहेको देखिन्छ ।गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढि फ्लस भएको (सेप्टि ट्याङ्की) आधुनिक शौचालय प्रयोग गर्नेको परिवार २,१२२ (४४.३५ प्रतिशत) रहेको छ। त्यस्तै साधारण शौचालयको प्रयोग गर्नेको संख्या १,६३३ (३.९२ प्रतिशत) र फ्लस भएको (सार्वजनिक ढल) शौचालयको प्रयोग गर्ने परिवारको संख्या २७ (०.५६ प्रतिशत) देखिएको छ जुन सबैभन्दा कम हो। जसको विस्तृत विवरण माथि तालिकामा उल्लेख गरिएको ।

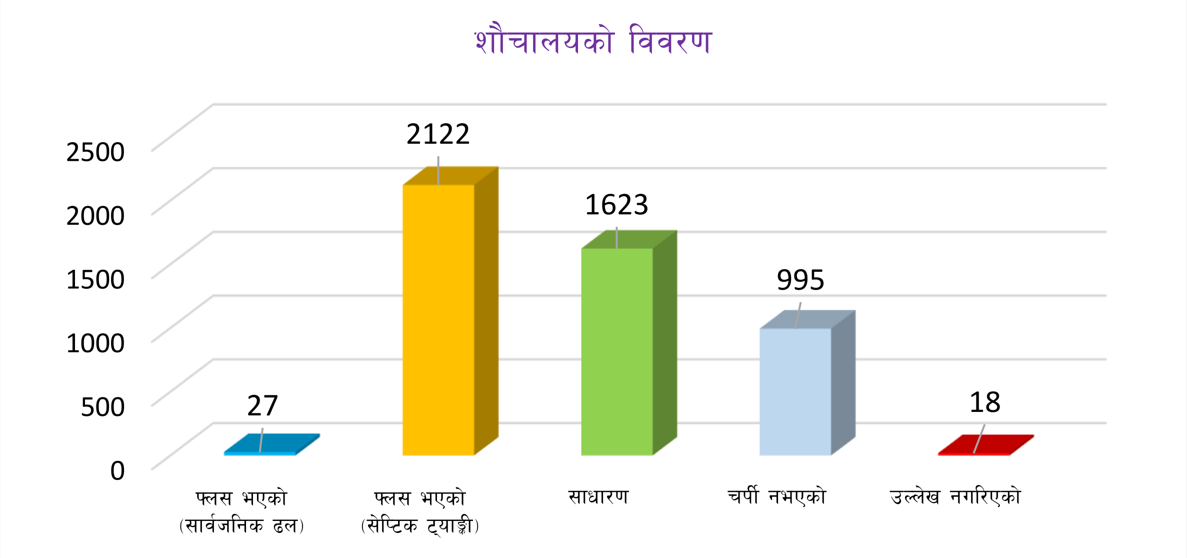

७.१०.४ वडागत शौचालयको संख्याको विवरण

तालिका नं. ८२: वडागत शौचालय संख्याको विवरण

वडा नं.	फ्लस भएको सार्वजनिक ढल	फ्लस भएको सेप्टि ट्याङ्क	साधारण	चर्पी नभएको	उल्लेख नगरिएको	जम्मा
१	०	४९	३१५	६४	२	४३०
२	९	१९९	२१८	३८	६	४७०
३	२	७७४	१५	५२	२	८४५
४	३	३८१	३०६	३९५	२	१,०८७
५	४	३२५	३५७	१७	३	७०६
६	५	२१४	२५	२९४	३	५४१
७	४	१८०	३८७	१३५	०	७०६
जम्मा	२७	२,१२२	१,६२३	९९५	१८	४,७८५
प्रतिशत	०.५६	४४.३४	३३.९२	२०.७९	०.३७	१००

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार गौमुखीगाउँपालिकाको प्रत्येक वडाका प्रत्येक घरधुरीमा भएको शौचालयको अवस्थालाई तुलनात्मक रूपले अध्ययन गर्दा वडा नं ३मा सबैभन्दा बढी फ्लस भएको (सेफ्टि ट्याङ्की) प्रयोग गरेको पाईयोअरु वडाहरूमा पनि फ्लस भएको (सेफ्टि ट्याङ्की) रसाधारण चर्पीको प्रयोग बढि भएको देखिन्छ भने बाँकी सबै वडाहरूमा शौचालय प्रयोग नगर्नेको परिवार संख्या बढी रहेको देखिन्छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

७.११ सरसफाईको अवस्था

देशका कतिपय भागहरूमा सामुदायिक स्वास्थ्यका हिसाबले हानिकारक खुला रूपमा दिसाब पिसाब गर्ने प्रवृति रहेको छ। यो मानव सभ्यता र व्यक्तिगत स्वास्थ्यका दृष्टिले समेत अवाञ्चित कार्य हो। तर हालका वर्षहरूमा सञ्चार माध्यमहरू क्षेत्रको सकारात्मक भूमिका, शिक्षाको विकास र विस्तारले आम जनसमुदायलाई खुला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा गर्ने कार्य भईरहेको छ। यसै अभियान अन्तरर्गत यस गौमुखी गाउँपालिका पुर्ण दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा गरिएकाले जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले सकारत्मक सुधार निश्चित छ। पछिल्लो तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा भएको सरसफाइको अवस्था तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ८३: सरसफाईको अवस्था

क्र.सं.	साविक गाविसको नाम र वडा नं.	शौचालय भएका घरधुरी प्रतिशतमा	अब कायम हुने इकाईमा रहने सार्वजनिक शौचालय
१	रजवारा	१०० प्रतिशत	-
२	अर्खा	१०० प्रतिशत	-
३	खुंग	१०० प्रतिशत	-
४	लिवांग	१०० प्रतिशत	-
५	नारीकोट	१०० प्रतिशत	-
६	पूजा	१०० प्रतिशत	-

स्रोतः स्थानीत तह पुनर्संरचना प्राविधिक सहयोग समिति, प्यूठान २०७४

७.१२ फोहोर मैला व्यवस्थापन

गाउँपालिकालाई सधैँ सफा राखि वातावरण मैत्री घर, टोल, बस्ती, समाज बनाउने हेतुले राष्ट्रिय सरसफाई अभियानलाई निरन्तरता प्रदान गर्दै आउने क्रममा वडा नागरिक मन्च, नागरिक सचेतना केन्द्र, टोल विकास संस्था, टोल सुधार समाज र विपद व्यवस्थापन समितिको अगुवाई र सहकार्यमा टोल तथा वडास्तरमा सरसफाई अभियानको रूपमा संचालन भएको पाइन्छ। यसबाट आम गाउँबासीहरूमा व्यापक रूपमा सरसफाई जागरणको लहर फैलिएको छ। हाल गाउँपालिकामा उत्पादित फोहोर आफै व्यवस्थापन गर्ने, खोल्सा खोल्सीमा खाल्टा बनाइ पुर्ने गरेको देखिन्छ।

हाल यस गाउँपालिकामा देखिएका समस्याहरूमाः

- ✓ फोहोर व्यवस्थापनका नाममा फोहोरहरू खोलाखोल्साका होचा भागमा अनियन्त्रित तरिकाले फाल्ने प्रवृति यत्रतत्र देखिन्छ। यसरी फालिएको फोहोर बर्षातका समयमा पानीले बगाएर खोला खोल्सा तथा नदीका तल्लो भागसम्म पुर्‍याएर प्रदुषणलाई बिस्तारित गर्दछ।
- ✓ जमीनका होचाभाग पानीका स्रोत पनि हुने भएका र तिनै पानी सतहमा देखिने एवं जमीनको भित्रपनि छिरेर जानेहुँदा होचा भागमा फालिएको फोहोरले सतहको पानी तथा जमीन भित्रको पानीसमेतलाई प्रदुषित गर्दछ।

क) घरयासी फोहोर

- ✓ फोहोरको पहिचान भान्छाकोठाबाट गरी कुहिने र नकुहिने गरी छुट्याउने।
- ✓ कुहिनेलाई मलमा प्रयोग गर्न तालिम तथा हरेक घरधनीलाई उत्प्रेरित गर्ने कार्यकम गाउँपालिकाले गर्ने।
- ✓ नकुहिने फोहोरलाई पूनः विभिन्न तहमा छुट्याउने जस्तै काठ, प्लाष्टीक, धातु, सीसा। यी फोहोरहरूलाई आवश्यकताअनुसार पहिचान गरिसकेकपछि पूनः प्रयोगमा आउनेलाई सम्बन्धित सेवा व्यवस्थापन तर्फ जोड दिने।

खण्ड ८ : वन तथा वातावरण

८.१ प्राकृतिक वन तथा वनस्पति

गौमुखी गाउँपालिका वन वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले सम्पन्न गाउँपालिकाको श्रेणीमा पर्दछ।गाउँपालिकामा जैविक विविधताको अवस्था तथा स्थिती पत्ता लगाउन गाउँपालिकाको जैविक विविधता बारे लेखिएका लेख, रचनाहरूको अध्ययन गर्नुको साथै स्थलगत निरिक्षण अवलोकन एवं वनसम्बन्धी जानकारी राख्ने सम्बन्धित क्षेत्रका ग्रामिण समुदायका स्थानीय बुढा-पाका, गोठालाहरूसंग जानकारी लिनका लागि तत्कालिन रेञ्ज पोष्ट स्तरमा टोली बनाई गाउँपालिकामा जैविक विविधताको अवस्थाको अध्ययन एवं जानकारी लिईएको थियो। अध्ययन एवं प्राप्त जानकारीअनुसार यस गाउँपालिकामा त्ययउष्अबदिेखि त्फ्रउभचबतभ ऋषिबतभमा हुने विभिन्नँयिचब र ँबगलबहरू पाईएका छन्।

यस गौमुखी गाउँपलिकाको कुल क्षेत्रफल १३९.०४ वर्ग कि.मि.मध्ये ४५.९८प्रतिशत वन क्षेत्रको रूपमा रहि आएको छ। जुन राष्ट्रिय वन र सामुदायिक वन क्षेत्रको रूपमा रहेको छ। गौमुखीगाउँपालिकामा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा साल, श्रीखण्ड, अस्ना, सल्ला प्रजाती, चिउरी, सिमल, चाँप, टुनी, खयर, ओखर, सतिसाल, अर्जुन, रातो सिरिस, भिमल, गिठा, लालिगुँरास, काउलो, अमला, सुगन्धकोकिला, दालचिनी, बर, सुगन्धवाल, पाषणबेद, टिमुर, चिराईतो, कुरिलो यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा धामन, तिरीच, घोरगराईच, हरियो काना, सुगा सर्प, दुई मुखे, पानी सर्प, डोम जातका सर्प, गोहोरा, सुन गोहोरो, आदि पाइन्छन्।चराचुरुङ्गीहरूमा राज धनेश, मयूर, कालो तित्रा, सिम तित्रा, लुईंचे, खैरो धनेश,सुगा, कण्ठे सुगा, मदन सुगा/टुईके सुगा, जुंगे सुगा, कालो गिद्ध, डंगर गिद्ध, लामो ठुँडे गिद्ध, सिलसिले, कटुस टाउके मौरी चरी, जङ्गली लाटोकोसेरो, खैरो हाँस, सानो माटोकोरे, भुद्रुङ, चिल, जिङ्गर काँडे बाज, कण्ठे बाज, घुकुती ढुकुर, सानो बौडाई, ठूलो लहाँचे, छिर्के लहाँचे, कोईली, हुट्टी ट्याउँ, कालो ढाडे लाहाँचे, भाद्रे, सानो जलेवा, सानो बकुला, लालसर, कालो भूँडीफोर, चिभे, तोप चरा, कोकले, जुरेली/बुलबुल, गाजले चरी, धोबी चरा, रानी चरी, छिरबिरे माटो कोरे, कालिज, निलकण्ठ, बट्टाई, कुथ्रुके, ठूलो चमेरो, भँगेरी बाज, थोप्ले लाटोकोसेरो, बकुला, मलेवा आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन्।

८.२ जैविक विविधता सम्वन्धी विवरण

गौमुखीगाउँपालिकाको पर्यावरणीय सन्तुलनका लागि पारिस्थितिक जैविक प्रणालीलाई सन्तुलितरूपबाट कायम राख्न वन, बनस्पती तथा प्राणीहरू बिचको स्थापित सम्बन्धलाई दिगोरूपमा कायम राख्न सजगता अपनाउनुपर्ने देखिन्छ। दिगो विकासका निम्ती पूर्वाधार विकासको क्रममा हुने विनासलाई न्यूनीकरण गर्न नितान्त आवश्यक छ। वातावरणीय असन्तुलनले वनस्पति वा प्राणीहरूको क्रमिक ह्रास र विनास हुँदै अन्ततः लोप हुने अवस्था हुन सक्छ। विषम हावापानीमा विभिन्न जात जातिका प्राणी र बनस्पती रहेको यस गाउँपालिकामा वन संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्यमा स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता अपरिहार्य हुन पुगेको छ। यिनै कुराहरूलाई मध्यनजर गरी २०४९ सालमा स्थानीय

बासिन्दाहरूलाई आफ्नो दैनिक उपभोग्य वन पैदावारको उपलब्धता गराउने उद्देश्य राखी सामुदायिक वन दर्ता गर्ने कार्यको थालनी भएको पाइन्छ।

मानव जीवनको लागि जैविक विविधताको संरक्षण अपरिहार्य छ। दैनिक जिवनको लागि आवश्यक काठ, दाउरा, घाँसको लागि मात्र नभई पारिस्थितिक तथा जैविक प्रणालीको सन्तुलनको लागि समेत जैविक विविधताको महŒवलाई दृष्टिगत गरी हाल यस गाउँपालिकामा सामुदायिक वनजस्ता अवधारणाहरूलाई व्यवहारमा लागु गरिएको छ। यसै सन्दर्भमा वन वरिपरी बढिरहेको जनसंख्या, चोरी निकासी र आगामी दिनहरूमा उक्त वन क्षेत्रले मागेको आधारमा आपुर्ति गर्न नसक्ने वन पैदावारको हैसियतलाई विचार गर्दा यस क्षेत्रको जैविक विविधता व्यवस्थापन कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। हाल सामुदायिक वनहरू वन संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा सदुपयोगमा सहभागि भइरहेका छन्।

यस गाउँपालिकामा उष्ण प्रदेशीय जलवायु भएको कारण यस क्षेत्रमा यस गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख बनस्पतीका प्रजातिहरूमा, साल, सिसौ, सिमल, जामुन, कदम, खयर, करम, पिठारी, छतिवन, वोहरी, खमारी, वोटधँगेरो, बकाईनो, इप्पील, टिक, वर, पिपल, बेल, अमला, निम, पलाँस, आँप, डुम्री, कटहर, लिची, नरिवल, सुपारी, वयर, काँशीअमला, कैँदल, राजवृक्ष, अशोक, चेरी, समी, मसला, वडहर, अम्बा, केरा, कागती, भोगटे, सरिफा, दारिम, तित्री, फडिर, असारे, साज, सादन, कुम्भी, हर्रो-बर्रो, हल्लुडे, सिरीस, तारी, कुसुम, क्यामुना, दबदबे, टुनी, सान्दन, कर्मा, मालती, पाचपांते, सतिसाल, हल्लुडे, वनसुन्तला, कुम्भी, नेवारो, अशोक, सपेटा । यसै गरी घिस्रने जन्तुहरूमा गनग्वाली, हरहरे, सिरिसे, धामन, हरेउ, ढोडिया, सुनगोहोरो, छेपारो, भित्ती, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि र चराचुरुङ्गीहरूमा कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौथली, काग, भँगेरा, मयुर, हुटिट्याउँ, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रूपी, गिद्ध, धनेश, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा, कर्‍याङकुरुङ, भद्राई, सारस आदि प्रजातिका स्थानीय र आप्रवासी चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन्।

गाउँपालिकाको हावापानीले जीवजन्तु र वनस्पतिहरूलाई संरक्षित गर्न सकिने खालका वासस्थान उपलब्ध गराइएको भएतापनि वातावरण संरक्षण र जैविक विविधताका ठोस योजनाहरू नहुँदा जैविक विविधता संरक्षणमा उल्लेख्य सफलता हासिल हुन सकेको छैन ।स्थानीय कला संस्कृतिहरूको विविधतालाई जगेर्ना गर्दै धार्मिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक र पर्यटकिय दृष्टिकोणले महŒवपूर्ण ठानिएका विभिन्न स्थानहरूको समेत संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ।

८.३ लघु वन पैदावार

गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडिबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरू पाइन्छन्। पञ्चवर्षिय जिल्ला वन कार्यायोजनाले ५० प्रकारका वनपैदावार पहिचान गरेको छ । यस गाउँपालिकामा मुख्य रूपमापाइने गैह्रकाष्ठ वन पैदावारहरूमा श्रीखण्ड, अल्लो, बाबियो, सुगन्धवाल, सुगन्धकोकिला, अमला, लोक्ता, अम्रिसो, लहरा, बाँस, पावन बोका, टिमुर, तेजपात, रिट्ठा, खोटो,कुरिलो, टिमुर, चिराईतो, राजवृक्ष, धसिँग्रेआदि मुख्य हुन्।

यस क्षेत्रमा पाइने गैरकाष्ठ वन पैदावारले यहाँका स्थानीय वासिन्दाका कतिपय महŒवपूर्ण आवश्यकता परिपूर्ति गर्नुका साथै प्यूठानका ग्रामीण बस्तीहरूको जीवनस्तर उकास्न र खाद्य सुरक्षामा

महŒवपूर्ण भूमिका खेलेका छन् ।यस्ता पैदावारहरूले जैविक विविधताको संरक्षण गर्नुका साथै रोजगारी र आयआर्जनको आधार तथा साना उद्योगहरूलाई अवसर प्रदान गर्छन् ।यस योजना निर्माणको क्रममा विभिन्न सन्दर्भ सामाग्रीहरूको अध्ययन तथा स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त जिल्लामा उपलब्ध गैरकाष्ठ वनपैदावारको सूची निम्नानुसार तालिकामा उल्लेखित छन् :

तालिका नं. ८४: गौमुखीमा उपलब्ध गैरकाष्ठ वन पैदावारहरूको सूची

वैज्ञानिक नाम	स्थानीय नाम	स्थान
Asparagus racemosus	कुरिलो	लिवाङ
Zanthoxylum armatum	टिमुर	लिवाङ
Myrica esculenta	काफल	पुजा
Nardostachys jatamansi	जटामासी	रजबारा, अर्खा
Acorus calamus	बोजो	पूजा, लिवाङ, खुङ
Curculigo orchiodes	जवान्ती	पूजा, लिवाङ, (वाँदरकेरा) खुङ
Cinnamomum glaucebcers	सुगन्धकोकिला	पूजा, लिवाङ
Bauhinia variegate	चिउरी	पूजा
Smilax aspera	खोटो	पूजा, खुंग
Centella asiatica	सुगन्धवाल	रजबारा, अर्खा, खुंग
Achyranthes aspera	लोक्ता	रजबारा, अर्खा,
Giardinia diversifolia	अल्लो	रजबारा, अर्खा, खुंग, पूजा
Gaultheria fragrantissima	धसिंग्रे	रजबारा, अर्खा
	राजबृक्ष	रजबारा
Thysanolaena maxima	अमृसो	रबजारा, अर्खा

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, प्यूठान २०७३

८.४ गाउँपालिकामा पाईने वनस्पति तथा वन्यजन्तु

क) वन्यजन्तु

यस गाउँपालिकामा पाइने प्रमुख वन्यजन्तुहरूमा वन्यजन्तुहरूमा चित्तल, रतुवा, बँदेल, ब्वाँसो, स्याल, रातो बाँदर, वन बिरालो, भालु, चितुवा, दुम्सी, गुना/लङगुर, खरायो, चरीबाघ, निगाले बाघ, जङ्गली मुसा, मल साप्रो, न्याउरी मुसा, लोखर्के आदी रहेका छन् ।

ख) चराचुरुङ्गी

यस गाउँपलिकामा पंक्षी प्रजातीमा राज धनेश, मयूर, कालो तित्रा, सिम तित्रा, लुईंचे, खैरो धनेश,सुगा, कण्ठे सुगा, मदन सुगा/टुईके सुगा, जुँगे सुगा, कालो गिद्ध, डंगर गिद्ध, लामो ठुँडे गिद्ध, सिलसिले, कटुस टाउके मौरी चरी, जङ्गली लाटोकोसेरो, खैरो हाँस, सानो माटोकोरे, भुद्रुङ, चिल, जिङ्गर काँडे बाज, कण्ठे बाज, घुकुती ढुकुर, सानो बौडाई, ठूलो लहाँचे, छिर्के लहाँचे, कोईली, हुट्टी ट्याउँ, कालो ढाडे लाहाँचे, भाद्रे, सानो जलेवा, सानो बकुला, लालसर, कालो भुँडीफोर, चिभे, तोप चरा, कोकले,

जुरेली/बुलबुल, गाजले चरी, धोबी चरा, श्यामा, रानी चरी, छिरबिरे माटो कोरे, कालिज, निलकण्ठ, बट्टाई, कुथ्रुके, ठूलो चमेरो, भँगेरी बाज, थोप्ले लाटोकोसेरो, बकुला, मलेवा आदि प्रमुख छन्।

ग) घस्रने जिवजन्तुहरू

यस गाउँपलिकामा विशेष गरी घस्रने जीवजन्तु अन्तरगर्त धामन, तिरीच, घोरगराईच, हरियो काना, सुगा सर्प, दुई मुखे, पानी सर्प, डोम जातका सर्प, गोहोरा, सुन गोहोरो, कछुवा, टोक्ने रुख भ्यागुतापाईएका छन्। यी सरिसृपहरूमध्ये तिरीज, सुगा सर्प, सुनगोहोरो, कछुवा यस गाउँपालिकाको *इगतभच कध्बष्ि जर्षकि*को खोलानाला अन्तर्गत पर्ने वन जंगलहरूमा पाईन्छन्।

घ) कीरा फट्याङ्ग्राहरू

मौरी, खागो, पुत्को, कठेउरी, गोब्रेकीरा, जुका, बिच्छी, खजुरो, झुसिलो, बारुलो, उडुस, अरिंगाल, शङ्खेकीरा, बच्छ्युँ, माकुरा, बअरिमोठे, डाँस, पतेरो, साङ्लो, लामखुट्टे सयौं प्रकारका किरा फट्याङ्गाहरू आदि।

८.५ वनजंगल

गौमुखीगाउँपालिकासमुन्द्री सतहबाट१०६१ मिटरको उचाईदेखि शुरु भएर ३२७८मिटरसम्म गएर अन्त्यभएको छ।यो गाउँपालिकामा प्रशस्त मात्रामा वन क्षेत्र हुनुको साथै वन क्षेत्रभित्र जैविक विविधता पनि प्रशस्त रहेको छ। गाउँपालिका बाहिरका अन्य गाउँपालिका तथा जिल्लाहरूमा करिव करिव लोप अवस्थामा पुगेको प्राकृतिक रूपमा सिसौ र खयरजस्तामहŒवपूर्ण प्रजाति पाईने नदी तटीय वन रहेको छ। यो विशिष्ट वातावरणीय अवस्थासँग यहाँ बग्ने खोला नालाको अभिन्न सम्बन्ध रहेको छ।

वन क्षेत्रमा भौगोलिक विविधता भएको कारण यहाँ पाइने वनको किसिम र प्रजातिमा पनि विविधता पाईन्छ। उष्ण र सम-शितोष्ण प्रदेशीय भएको यस गाउँपालिकाको वन क्षेत्रमा थुप्रै प्रजातिका मिश्रित वन पाईन्छ। हावापानी, भौगोलिक अवस्थिति तथा प्रजातिको आधारमा यस गाउँपालिकामा विभिन्न किसिमका वनहरू जस्तै खयर सिसौं, चिरपाईन (खोटे सल्लो), मिश्रत वन र झाडी बुट्यान रहेका छन्।

८.५.१ सामुदायिक वन

स्थानीय बासिन्दालाई वन संरक्षण र उपयोगमा सहभागि बनाउने नेपाल सरकारको नीतिअनुसार यस गाउँपालिकामा जिल्ला वन कार्यालयमार्फत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन गरी वन हस्तान्तरण गर्ने काम पनि भइरहेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे बमोजिम सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा व्यवस्थापनको सम्पूर्ण जवाफदेही सम्बन्धित वन उपभोक्ता समूहलाई नै हुन्छन्। यो कार्यक्रम शुरुमा लागू हुँदा यसको उद्देश्य नाङ्गा डाँडा पाखाहरूमा हरियाली बढाउने र सर्वसाधारण जनतालाई, काठ, दाउरा र डालेघाँस लगायत वन पैदावारको आधारभूत आवश्यकता परिपुर्ति गर्ने रहेको थियो, तर अहिले यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्यमा विपन्न परिवारहरूको गरिवी निवारण, जीविकोपार्जन, जैविका विविधताको संरक्षण, दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, समावेसीकरण, लैङ्गिक समानता, विशेष गरी महिला, दलित तथा जनजातिको सहभागिताजस्ता नयाँ नयाँ सवालहहरूसमेत समावेश भएकोले यस कार्यक्रमले गरिवी न्युनिकरणमा समेत सहयोग पुऱ्याउन सक्ने विश्वास गरिएको छ।जिल्ला वन कार्यालयको प्राविधिक सहयोगमा समूहको स्वीकृत विधान तथा वन

कार्ययोजना बमोजिम उपभोक्ता समूहको क्रियाकलापहरू संचालन तथा सामुदायिक वनको संरक्षण, सम्वर्द्धन, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको सदुपयोग हुने गरेको छ ।गाउँपालिकामा आ.व. २०७२/७३ सम्ममा ३१सामुदायिक वनहरूलाई वन उपभोक्ता समूहमा हस्तान्तण गरिएको छ । विगतको समयमा थोरै जनसंख्याको तुलनामा प्रशस्त वन क्षेत्र भएकोले पनि वन संरक्षणभन्दा उपयोगमा मात्र जोड दिएको पाइन्छ तर गएको केही वर्षदेखि वन क्षेत्र वरिपरिका जनतामा नयाँ जागरण देखिएको छ। बढ्दो अतिक्रमण, लुकिचोरी हुने कटानी, चरिचरन, आगलागी आदिका कारण र भैरहेको वन विनासले वनको अवस्था अत्यन्त संवेदनशील भएको छ। त्यसैले गर्दा महाभारत क्षेत्रका बस्तीहरूमा वन संरक्षण समिति तथा वन उपभोक्ता समितिहरू गठन गरी वन संरक्षणका लागि स्थानीय प्रयास शुरु हुन थालेको छ। एकातिर महाभारत क्षेत्र नजिक बस्ने बासिन्दाहरूमा वन संरक्षणको प्रयास शुरु हुँदैछ भने अर्कोतर्फ वनक्षेत्रबाट टाढाका गाउँलेहरूको लागि सर्वसुलभ तरिकाबाट वन उपयोग व्यवस्थित हुन नसक्दा वनबाट काठदाउरा लुकिछिपी चोरी निकासी हुने क्रम पनि यथावत छ। विगतका वर्षहरूको तुलनामा जनताको सहभागिताको परिणाम स्वरूपमहाभारत क्षेत्र लगायत सघन अवस्थामा रहेका कतिपय वनक्षेत्रहरू पुनः प्राकृतिक अवस्थामा रूपान्तरित हुन पुगेका छन्। सामुदायिक वनका उपभोक्ताहरूसँग प्राविधिक ज्ञान र वनको उत्पादकत्व बढाउन आवश्यक पर्ने प्रविधिको अभाव खड्किएको छ। तसर्थ वन व्यवस्थापन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदायिक वनहरूलाई स्रोत, साधन र प्रविधियुक्त जनशक्तिको उपलब्ध हुनु जरुरी छ। उपभोक्ताहरूमा रहेका परम्परागत वन संरक्षण विधिहरूका अतिरिक्त नयाँ विधि र कार्यशैलीहरूको विकास गराउन जरुरी देखिन्छ। दक्षता अभिवृद्धिका निमित्त सामुदायिक वन उपभोक्ताहरूलाई तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र अवलोकन भ्रमणका अवसरहरू प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ।

बौद्धिक सम्पदा अधिकार ९एबतभलत चष्नजत० का विषयमा र ध्इसम्बन्धी अवधारणाहरूका विषयमा समुदायलाई आवश्यक जानकारी गराउनु र अनुशिक्षण दिनुपर्ने देखिन्छ। गाउँपालिका र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूको सहभागितामा सामुदायिक वनभित्र गैरकाष्ठ वनपैदावारको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्न र विभिन्न तालिम गोष्ठी अध्ययन भ्रमणहरू गरिदै आएका छन्। यसले स्थानीय स्तरबाट वन व्यवस्थापनका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई अघि बढाउन र वनक्षेत्रको उत्पादन बढाउन थप मद्दत मिल्ने देखिन्छ। सामुदायिक वनहरूको सुदृढीकरणका निमित्त जिल्ला वन कार्यालयको जनशक्ति मात्रले सम्भव नदेखिएकाले उक्त कार्यका निमित्त वनसँग आवद्ध विभिन्न गैससहरूलाई गाउँपालिकामा परिचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

माथि उल्लेखित तथ्यहरूको आधारमा हालसम्म गाउँपालिकाले काठ दाउराको विक्री वितरणबाट आय गरेको देखिएता पनि वनहरूको परम्परागत उत्पादनमा ह्रास र परम्परागत प्राकृतिक स्रोतको दोहनले गर्दा भावी दिनहरूमा सुख्खा, ढलापडाको संकलनको स्थिति यही रहला भन्न सकिन्न। सामुदायिक वनहरूको क्रमिक हस्तान्तरण र वन संरक्षणका प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बनले प्राकृतिक पुनरुत्पादन क्रमशः बढ्दै जाने देखिन्छ। वनहरूबाट काठ र दाउराको परम्परागत उत्पादन लिने प्रवृत्तिमा परिवर्तन गर्दै जनतालाई गैरकाष्ठ पैदावारको उत्पादनतर्फ उन्मुख गराउनुपर्ने र वन्यजन्तुहरूको व्यवसायिक पालन लगायतका गतिविधिहरूबाट आय स्रोतहरूमा वृद्धिगर्न जनसहभागितामा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले महŒवपूर्णभूमिका खेलेको छ। गाउँपालिकामा वनहरूको संख्या धेरै भएपनि ती सबैलाई

उपभोक्तालाई हस्तान्तरण गरिसकिएको छैन ।वन विकास गुरुयोजना, २०४६ ले प्राथमिकतामा राखेको सामुदायिक वन विकास कार्यक्रममा यो गाउँपालिकाले अग्रणी भूमिका खेलेको छ ।

तालिका नं. ८५: सामुदायिक वनको विवरण

क.सं.	सा.व को नाम	ठेगाना	क्षे.फ हे.	जनसंख्या (जना)				
				कायम क्षेत्रफल	घरधुरी	महिला	पुरुष	जम्मा
ज्ञ	द्वारेगौडा	लिवाङ्ग २,३,४,५,६ पुजा ८	७३.४५.६१	७३.४५	४७९	१२८१	१३८८	२६६९
द	रुल ठूलाभिर	पुजा ५,६,७,८	८	४८.८५	४१७	१२७१	१३६५	२६३६
घ	कुजागाडे	पुजा ३,४,५,९	७९.४७	९०.८८	१००	२५६	३०४	५६०
द्ध	सुर्के तेर्सेधारा	रजवारा ५,६,७	९२६.३	९२६.३	२९२	१०३४	१०५२	२०८६
छ	बसन्ती गर्जेङ्ग खोला	रजवारा १,२	३८.६५	३८.६५	१९४	३०२	३२८	६३०
ट	गोरुखर्कने	खुङ्ग ७,८	२३.२८	२३.५७	८२	२०७	२४३	४५०
ठ	डाफ्ले	लिवाङ्ग ५	४.३७	४.३७	१२	१८	२२	४०
ड	सुन्दरी	रजवारा ३	७७.१६	७७.१६	१३५	३०२	३२८	६३०
ढ	आरुखर्क हलहले	रजवारा ४	९७.०८	९७.०८	१४९	४८०	४५८	९३८
ज्ञण	घोर्ल लाममेला	रजवारा ३	१४६	१४६	१०७	२९६	३१५	६११
ज्ञज्ञ	तारेभिर	खुङ्ग ६	२१.५	२१.५	६८	१६४	२०३	३६७
ज्ञद	गहतेराफेरो	नारीकोट ४ र ५	८१	८१	७१	१७२	१८२	३५४
ज्ञघ	ठूलामेला	नारीकोट ९	२५.८९	२५.८९	१००	२५६	३०४	५६०
ज्ञद्ध	फवरेटा छरछरे	खुङ्ग ९	६.२४	६.२४	८८	२४४	२६०	५०४
ज्ञछ	वनकला	नारीकोट २	७.५२	७.५२	८०	२२६	२४६	४७२
ज्ञट	खड्यान	लिवाङ्ग ५,६	८.९४	८.९४	४८	१४८	१५२	३००
ज्ञठ	ठूलाचुली	अर्खा ९	७७.२५	३५	८२	२३०	२२१	४५१

ज्ञड	च्याँठ	नारीकोट ५	८.२५	८.२५	५०	१६४	१६०	३२४
ज्ञढ	ददेरीगैह्रा	नारीकोट ३	३.५	३.५	६८	१११	२१७	३२८
द्दण	ईस्नादेवी	लिवाङ्ग ८,९	८५.४२	८५.४२	१८०	५२२	५३९	१०६१
द्दज्ञ	मोठपरी	नारीकोट ८	१७.३२	१७.३२	९२	२९५	२८६	५८१
द्दद्द	गहतेरा	नारीकोट १,९	५०.४	५०.४	१६४	४२१	४५२	८७३
द्दघ	सिलाजी लालीगुंरास	नारीकोट ५,६,७,८,९	१७४	१७४	२६९	८५०	८८०	१७३०
द्दद्ध	गुफा	खुङ्ग १	९७.७५	९७.७५	११४	३४८	३६५	७१३
द्दछ	देउराली	खुङ्ग ३,५,६	३५.२९	३५.२९	७७	२२४	२४५	४६९
द्दट	ईश्नाखोला	लिवाङ्ग ७	५९.५	५९.५	१२७	३७४	३९१	७६५
द्दठ	जारडखोर	लिवाङ्ग ५	८.०४	८.०४	७१	२९९	२२१	५२०
द्दड	जुजारे देउराली	अर्खा ७	१३७.२	१३७.२	२१४	७४१	७७६	१५१७
द्दढ	छहरे भेडावारी	खुङ्ग ४	१५.२५	१५.२५	८२	२०६	२२६	४३२
घण	रातापानी विप्पे गौडा	अर्खा ९	३६.२३	३६.२३	५२	१६३	१७४	३३७
घज्ञ	मजुवा	अर्खा १		४४४.२	१६२	६३८	६५१	१२८९
	जम्मा			१९७१.२०	४२२६	१२२४३	१२९५४	२५१९७

स्रोत: जिल्ला वन कार्यालय, प्यूठान २०७३

८.५.२ धार्मिक वन

धार्मिक संघ/संस्थाको वरिपरि रहेको वन जंगल क्षेत्रहरू धार्मिक क्षेत्रको महŒव र सौन्दर्य बढाउने उद्देश्यले त्यस्ता धार्मिक वनको रूपमा हस्तान्तरण गरिन्छ। गाउँपालिकाको विभिन्न भागहरूमा रहेका धार्मिक स्थल धार्मिक वनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रहरू भएतापनि त्यसको उचित संरक्षण र प्रर्वद्धन हुन नसकेको देखिन्छ ।

८.५.३ सरकारद्वारा व्यवस्थित वन

गाउँपालिकाको कुल वन क्षेत्रमध्येगाउँपालिकामा सामुदायिक वन र धार्मिक वनको रूपमा हस्तान्तरित बाहेक बाँकी रहेको वन क्षेत्र सरकारद्वारा व्यवस्थित वनको रूपमा रहेको छ।

८.५.४ निजी वन

राष्ट्रिय वन क्षेत्र माथि पर्ने वन पैदावारको चापलाई कम गर्न नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको नीति अन्तर्गत सामुदायिक वन सँगै निजी वन कार्यक्रमसमेत यस गाउँपालिकामा संचालन गरिएको छ निजी वनमा रोपिएका मुख्य प्रजातिहरूमा लहरेपिपल, टिक, मसला, खयर, बाँसजस्ता प्रजातिहरू रहेका छन्।

८.६ वनपैदावारको माग र आपूर्ति

गौमुखीगाउँपालिकाबाट उत्पादन भएका वन पैदावारको बिक्री वितरण उपभोगको स्थितिलाई हेर्दा यहाँको उत्पादन यस गाउँपालिकाको आपूर्तिलाई पुऱ्याई जिल्लाभित्रकै अन्य गाउँपालिका तथा ग्रामिण क्षेत्र तथा अन्य जिल्लामा पनि जाने गरेको छ।

गाउँपालिकामा वन पैदावार आपूर्ति समितिको संचालन नभएबाट स्थानीय जनताका काठ दाउरा सम्बन्धि माग पुरा हुन नसकी जनगुनासो आई रहेको सन्दर्भमा गाउँपालिकामा वन पैदावार आपूर्ति समितिको संचालन गर्ने सोच लिईएको भएता पनि खासै काम हुन सकेको थिएन।तर आ.व. २०६८/०६९ देखी स्थानीय उपभोक्ताहरूको माग र आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिलाई पुनः संचालनमा ल्याई काठ दाउर बिक्री वितरण गर्ने कार्यको थालनी गरिएको छ। यसको लागि आपूर्ति समितिले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहसँग समेत काठ दाउरा खरिद गरी स्थानीय जनताहरूलाई बिक्री वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाएको छ।

यस गाउँपालिकामा काठ/दाउरा खपत मुख्य वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूमा हुने गर्दछ। यस अलावा यहाँको बढ्दो जनसंख्याले गर्दा आवश्यक पर्ने काठ/दाउरा तथा विकास निर्माणमा काठको माग बढ्दै गएको छ। वनजंगलको नजिकका परिवारले बढी काठ/दाउरा खपत गर्दछन्, भने वनबाट टाढा रहने परिवारले धेरै कम परिमाणमा काठ/दाउरा खपत गर्ने गरेको पाईन्छ।

८.७ जडिबुटीसम्बन्धी विवरण

गौमुखी गाउँपालिकाकोवन क्षेत्रमा पाइने जडिबुटीहरूमा रिट्ठा, टिमुर, सतावरी, ब्रो कुरिलो, दाल्चिनि, पावन, तेजपात, गँरास, चिउरी, हर्रो, बर्रो, राजवृक्ष, सजिवन, चिराँईतो लहरेगुजा, सुगन्धवाल, चुत्रो, अमला, रुदिलो, तितेपाती आदि जडिबुटीहरू संकलन तथा बिक्री हुने प्रसस्त सम्भावना रहेको देखिन्छ।

८.८ वन संरक्षणका लागि चाल्नु पर्ने कदम

राष्ट्रिय, सामुदायिक र संरक्षित वनहरूलाई सघनीकरण गर्दै तिनीहरू भित्र गैरकाष्ठ पैदावार र बहुमुल्य जडिबुटीहरूको उत्पादन गर्नु नितान्त आवश्यक छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजारको विश्लेषण गरी गैरकाष्ठ पैदावारमा आधारित जडिबुटी प्रशोधन उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालनतर्फ सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरूको संलग्नता हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ। गाउँपालिकामा जनसंख्याको चाप बढ्दै गएको र उन्नत जातका पशुहरूको तुलनामा स्थानीय अनुत्पादक पशुहरूको संख्या पनि उच्च रहेको देखिन्छ। यी अनुत्पादक पशुहरूको अनियन्त्रित चरिचरनको कारण राष्ट्रिय र संरक्षित वन क्षेत्रहरू अत्यधिक प्रभावित भएका छन् प्राकृतिक रूपबाट पुनरुत्पादन हुने गरेको पोथ्रा पोथ्रीहरू अनियन्त्रित चरिचरनले विनाश भइरहेका छन्। प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको दिगो उपयोगबाट नै मानव समाजको समुन्नत भविष्यको परिकल्पना गर्न सकिन्छ। जनताको सहभागिता र संलग्नतामा वन संरक्षणलाई सामुदायिक वन कार्यक्रम, कबुलियती वन कार्यक्रम र कृषि वन कार्यक्रम सञ्चालन गरी गरिब, असहाय, अपाङ्ग र महिला समुदायलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। वनको हैसियतमा समेत सुधार ल्याउन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूबाट हुन सक्ने सकारात्मक कार्यक्रमहरूलाई पहिचान गरी सहभागितात्मक सामुदायिक वन विकास कार्यक्रम अघि बढाउनु अत्यावश्यक देखिन्छ।वन नीति २०७१ का अनुसार वन संरक्षणमा चाल्नुपर्ने कदमहरू निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ।

✓ घरायसी तथा अन्य इन्धनको रूपमा प्रयोग हुने काठ वा वन पैदावारको विकल्पमा अन्य वैकल्पिक उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने।

✓ बहुपक्षिय सहभागितात्मक संयन्त्रको विकास गरी चोरी शिकारी, अवैध कटान, वन पैदावारको अवैध संकलन, अत्यधिक चरिचरन, मिचाहा प्रजाती र डढेलो नियन्त्रण गर्ने।

✓ पर्यापर्यटन प्रवर्द्धनको विकासका लागि राष्ट्रिय वनमा तोकिएका प्रजातिका वन्यजन्तु तथा विरुवाको संरक्षण, प्रजनन् र उपयोग गर्ने।

✓ दिगो वन व्यवस्थापनको नीति अवलम्वन गर्ने।

✓ जौविक विविधता, सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र जलवायू परिवर्तनको विषयमा एकिकृत कार्यक्रम संचालन गर्ने।

खण्ड ९ : विकास सूचकाङ्क र गरिवीको स्थिति

९.१ मानव विकास सूचकको विवरण (ज्म्झ्)

मानव विकास सूचकले तीनवटा कुरालाई आधार बनाएको छ। जसमा आम्दानी, शिक्षा र सापेक्षित आयु छन् ।यी तिनवटै परिसूचकलाई समावेश गरी मानव विकासको सूचक निर्धारण गरिएको छ। हरेक देश/ठाउँका जनताको स्वास्थ्य स्थिति, शैक्षिक अवस्था, तथा जीवन स्तरको अवस्था मापन गरी स्तर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको विकास कार्यक्रम ९ग्ल्म्ए० ले विकास गरेको शिक्षा, स्वास्थ्य तथा प्रतिव्यक्ति आयका सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्क नै मानव विकास सूचकाङ्क हो। ग्ल्म्ए नेपालले हालै नेपालका सबै जिल्लाहरूको मानव विकास सूचकाङ्कको मान समेटिएको नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४ सार्वजनिक गरेको छ। यो प्रतिवेदनअनुसार प्यूठानजिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४१३ (नेपालको ०.४९०) रहेको छ। अर्थात् प्यूठानजिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क नेपालको राष्ट्रिय औषतभन्दा कम देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल काठमाण्डौं जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.६३२ रहेको छ भने दोस्रो स्थानमा ललितपुर मानव विकास सूचक ०.६०१ रहेको छ। पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको मानव विकास सूचकाङ्क ०.३६४ रहेको छ। मानव विकास सूचकाङ्कका अवयव सूचकहरू हेर्ने हो भने प्यूठानजिल्लाको हरेक व्यक्ति बाँच्ने अपेक्षित औषत आयु ९ीषभ भहउभअतबलअथ०६४.३३ वर्ष र यसको सूचक ०.५५५, प्रौढ साक्षरता दर ९ब्मगति ष्तिभचबअथ० ५८.०१ प्रतिशत र यसको सूचक ०.५८०, शिक्षा आर्जनमा खर्चेको औषत समय ९ःभबल थभबचक या कअजययष्लिन० २.९१ वर्ष र यसको सूचक ०.१९४ तथा प्रतिव्यक्ति आय ९एभच ऋबउष्तब क्ष्लअफभ० ८४२ अमेरिकी डलर र यसको सूचक ०.३७४ रहेको देखिन्छ।

तालिका नं. ८६: मानव विकास सूचकको विवरण ९ज्म्क्ष०

क्षेत्र	स्वास्थ्य		शिक्षा				आम्दानी		मानव
	सापेक्षित आयु		प्रौढ साक्षरता		विद्यालय जाने मध्यम वर्ष		प्रतिव्यक्ति आम्दानी (क्रय शक्ति)		ज्यामितीय मध्यक
	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	मान	सूचक	
नेपाल	६८.८०	०.७३०	५९.५७	०.५९६	३.९०	०.२६०	११६०	०.४०९	०.४९०
प्यूठान	६४.३३	०.६५५	५८.०१	०.५८०	२.९१	०.१९४	६८१	०.३२०	०.४१३

स्रोतः नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०१४

९.२ मानव गरिवी सूचकाङ्क९ज्गmबल एयखभचतथ क्ष्लमभह०

अपेक्षित औषत आयु ४० वर्ष वा सोभन्दा कम भएको जनसंख्याको प्रतिशत, प्रौढ निरक्षरता, सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्याको प्रतिशत तथा कुपोषित ५ वर्ष भन्दा मुनिका बालबालिकाहरूको प्रतिशतजस्ता सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कको रूपमा विकास गरिने मानव गरिवीसूचकाङ्कको स्थिति हेर्दा प्यूठानजिल्ला मानव विकास सूचकाङ्कको स्थिति सबैभन्दा राम्रो अवस्थामा रहेको देखिन्छ। प्यूठानजिल्लाको मानव गरिवीसूचकाङ्क मान ३३.९३ (नेपालको ३१.१२) रहेको छ। यो सूचकाङ्कको मान जति कम भयो त्यति राम्रो मानिन्छ किनभने यो सूचकाङ्क नकारात्मक सूचकहरूको प्रयोग गरी निकालिन्छ। जस्तैः प्रौढ निरक्षरता दर। मानव गरिवीसूचकाङ्कको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थानमा हुम्ला जिल्लाको मानव गरिवी सूचकाङ्क ४९.२६ रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको कास्की जिल्लाको मानव गरिवी सूचकाङ्क १६.५० रहेको छ। मानव गरिवीसूचकाङ्का अवयव सूचकहरूमाप्यूठानजिल्लाको प्रौढ निरक्षरता दर ९ब्मगति ष्ीष्तिभचबअथ चबतभ० ४१.९९ प्रतिशत, ४० वर्षसम्म पनि बाँच्न सक्ने अपेक्षा नगरिएको जनसंख्या ९एभचअभलतबनभ या उभयउभि लयत भहउभअतभम तय कगचखष्खभ तय बनभ द्ध०० ११.६१ प्रतिशत सुरक्षित खानेपानी नपुगेको जनसंख्या ९एभचअभलतबनभ धष्तजयगत कबाभ धबतभच० २०.८७ प्रतिशत तथा ५ वर्ष मुनिका कुपोषणबाट प्रभावित बालबालिकाको संख्या ९एभचअभलतबनभ या अजषमिचभल गलमभच बनभ ष्खभ धजय बचभ ञबलियगचष्कजभम०४८.४० प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

(स्रोत : नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन ,२०१४,ग्ल्ए,ल्एबी०

९.३ मानव विकास र गरिवी

प्यूठानजिल्लान्यून समृद्धिस्तर भएका जिल्लाहरूको श्रेणीमा पर्दछ। ७५ जिल्लाहरूमध्ये यो जिल्ला ५३ औं स्थानमा रहेको छ र गरिवीको दर ३२.१९ प्रतिशत रहेको छ ।जिल्लामा गरिवीको रेखामुनी रहेको संख्या ठद्,ठढज्ञ रहेको देखिन्छ ।गरिवीको दरको आधारमा सबैभन्दा माथिल्लो स्थान ओगट्न सफल कास्की जिल्लाको गरिवीको दर ४ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको बाजुरा जिल्लाको गरिवीको दर ६४.१ प्रतिशत रहेको छ। जसको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका नं. ८७: गरिवी दरको विवरण

गरिवीको स्थान	गरिवीको दर (प्रतिशत)	गरिवीको विषमता (प्रतिशत)	गरिवीको गहनता (प्रतिशत)	गरीबहरूको संख्या
५३	३२.१९(८.६८)	७.८८(२.९)	२.७८(१.२३)	७२७९१

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, सन् २०११

तालिका नं. ८८: गौमुखी गाउँपालिकाको गरिवी दरको विवरण

सि.नं.	स्थानहरू	गरिवी दर	गरिवको संख्या	ब्खभचबनभ एभच ऋबउष्तबी ऋयलकगफउतष्यल
१	नारीकोट	३९.९९	१३३६	२४५४७
२	अर्खा	५१.३९	२९०४	२१०३८
३	रजवारा, पूजा	३८.७७	३९६५	२४५६९
४	लिवाङ, तुषारा	३५.११	३७८७	२५८४५
५	खुङ	३१.४३	१०२३	२७९२४

स्रोत: जिल्ला समन्वय समिति, प्यूठान २०७३

९.४ गरिवी न्यूनीकरण

सहरी गरिवी न्यूनीकरणका लागि स्वरोजगार सृजना गर्ने, उद्यमशीलताको खोजी तथा प्रवर्द्धन गर्ने एवं विभिन्न सिपमूलक तथा क्षमता अभिवृद्धि हुने क्रियाकलापद्वारा विशेषत ग्रामीण प्रकृतिका वडाहरूमा रोजगारी सृजना गर्नेतर्फ कार्यक्रम केन्द्रित गरी नयाँ थप भएका वडाहरूमा विभिन्न शिपमूलक तालिम सञ्चालन गरी जीविकोपार्जनका कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

९.५ समग्र विकास स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार २५,४२१ जनताको बसोबास भएको यस गाउँपालिकामा खास गरी सामाजिक रूपले पछिपरेका र आर्थिक रूपले विपन्न अवस्थामा रहेका गरिवीको रेखामुनि परेका जनताको जीवनस्तरलाई कसरी माथि उठाउने र सामाजिक भेदभाव रहित एवं आर्थिक रूपले सम-समुन्नत गाउँपालिकाको निर्माण कसरी गर्ने भन्ने चुनौतीलाई समयसापेक्ष रूपमा समाधान गर्न विगतदेखि वर्तमानसम्म गरिएका मानवीय प्रयासहरू र तिनबाट प्राप्त प्रतिफलको आधारमा जीवनस्तरमा भएको रूपान्तरणलाई नै अहिलेसम्मको मानवीय विकासको रूपमा लिन सकिन्छ। यसरी हेर्दा गाउँपालिकाबासीको मानवविकास सूचकाङ्क, लैंगिक समता सूचकाङ्क, जनताको बाच्ने औसत आयु, औसत ग्राहस्थ उत्पादन, औसत साक्षरतादर, औसत आम्दानीजस्ता विभिन्न आयामहरूलाई दृष्टिगत गर्नु आवश्यक हुन जान्छ। संक्षेपमा गाउँपालिकाको मानवीय विकासको स्थितिलाई हेर्दा जनताको यातायात सेवामा पहुँच अझै पनि बाह्रै महिना भरपर्दो गरी पुऱ्याउन सकिएको छैन। यसै गरी स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा खास गरी आदिवासी जनसमुदायको बसोबास र बाहुल्य रहेको भौगोलिक क्षेत्रमा थप सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता विद्यमान छ।स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी स्थापित भए बमोजिम आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको पर्याप्तता नहुँदा जनताको स्वास्थ्य सेवा पाउने स्थितिमा गुणात्मक परिवर्तन आएको देखिँदैन। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कअनुसारगाउँपालिकामा खानेपानीको आपूर्तिको लागि विभिन्न स्रोतको प्रयोग गरेको देखिन्छ। जसमा

धारा तथा पाइपका प्रयोग गर्ने घरधुरीको संख्या सबैभन्दा बढी ४१८५ (८७.४६ प्रतिशत) प्रतिशत देखिन्छ भने दोस्रो ठूलो स्रोतमाखुला कुवा ईनारको प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या ३३३ (६.९६ प्रतिशत) देखिन्छ। त्यस्तै, मूल धारा प्रयोग गर्ने ३.५१ प्रतिशत, नदी/खोला प्रयोग गर्नेको संख्या१.३२ प्रतिशत देखिन्छ ।

सामाजिक एवं मानव विकासको एक महŒवपूर्ण आयमको रूपमा रहेको शिक्षा क्षेत्रमा यो गाउँपालिकाप्यूठानजिल्लाका अन्य गाउँपालिकाहरूको तुलनामा पछाडि रहेको देखिन्छ। पछिल्लो राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ६३.४१ प्रतिशत (नेपालको ६५.९४ प्रतिशत) रहेको छ। लैंगिक हिसाबले यो गाउँपालिका पनि अन्यत्र झैं केही विभेद रहेको पाईन्छ। जस्तैः यस गाउँपालिकाको पुरुषको साक्षरता दर ७५.६३ प्रतिशतको तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ५३.९१ प्रतिशत मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षारता दरमा २१.७२ प्रतिशतको फरक देखिन्छ। सबैभन्दा अग्रस्थानमा रहेको काठमाण्डौ जिल्लाको साक्षरता दर ८६.२५ प्रतिशत रहेको छ भने पुच्छारमा रहेको रौतहट जिल्लाको साक्षरता दर ४१.६९ प्रतिशत रहेको छ।

शिक्षा तर्फ र प्राथमिक शिक्षालाई सबै गाउँपालिकाबासीको प्राथमिक अधिकारको रूपमा अझै पनि व्यवहारिक रूपमा स्थापित गर्न सकिएको छैन र अद्यावधिक स्कुल जाने उमेरका केही बालबालिकाहरूले स्कुल भर्ना भई पढ्न पाइरहेका छैनन् । पहिलो कुरा त स्थापित स्कुलहरूमा समेत कक्षाकोठाहरूको कमी हुनु र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कमी रहनु स्वयंमा विडम्बनापूर्ण स्थिति छ भने अर्का तिर मावि र उच्च माविको शिक्षा पुरा गरेका युवाहरूको समेत रोजगारीको प्रत्याभुति हुन सकेको छैन । माध्यमिकस्तरको शिक्षालाई व्यवसायिक नबनाएसम्म हाल शिक्षामा देखिएको निराशाजनक स्थितिको अन्त्य हुने सम्भावना पनि देखिँदैन ।

यस गाउँपालिकाको जनसंख्या जसरी नेपालको जनसंख्या बढेको छ त्यही स्थितिले यहाँ पनि जनसंख्या बढिरहेको अवस्था देखिन्छ । जनसंख्या दोब्बर हुँदाको अवस्थामा जनतालाई गाँस, बास, शिक्षा र स्वास्थ्य सेवा साथै रोजगारीको व्यवस्था पनि दोब्बर गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

स्थानीय तहको निर्वाचन २०७४ मा निर्वाचित गौमुखी गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरूको विवरण

सि.नं.	नाम	पद	वडा
१	विष्‍णु कुमार गिरी	अध्यक्ष	
२	तुल्सी सुनार	उपाध्यक्ष	
३	श्रीमान बहादुर थापा	वडा अध्यक्ष	१
४	डोर बहादुर राना	वडा अध्यक्ष	२
५	जङ्ग बहादुर पुन मगर	वडा अध्यक्ष	३
६	ढुक बहादुर के.सी.	वडा अध्यक्ष	४
७	हुम बहादुर के.सी.	वडा अध्यक्ष	५
८	श्री लाल बहादुर खत्रि	वडा अध्यक्ष	६
९	श्याम लाल पुरी	वडा अध्यक्ष	७
१०	श्रीमती मोती देवी बुढामगर	महिला सदस्य	१
११	मनोखा राना	महिला सदस्य	२
१२	पवित्रा पुन मगर	महिला सदस्य	३
१३	रेशमा न्यौपाने	महिला सदस्य	४
१४	भुमा गिरी	महिला सदस्य	५
१५	वसन्ती खड्का	महिला सदस्य	६
१६	सिता गिरी	महिला सदस्य	७
१७	फुलमती बिश्वलु	दलित महिला सदस्य	१
१८	मुना सुनार	दलित महिला सदस्य	२
१९	समु दमै	दलित महिला सदस्य	३
२०	सानुमाया ढोमढा	दलित महिला सदस्य	४
२१	सीता नेपाली	दलित महिला सदस्य	५
२२	डोटी कमिनी	दलित महिला सदस्य	६
२३	तारा विश्वकर्मा	दलित महिला सदस्य	७
२४	केहर सीं तमाङ	सदस्य	१
२५	चन बहादुर राना मगर	सदस्य	१
२६	सन्त बहादुर पुन	सदस्य	२
२७	भुज बहादुर राना	सदस्य	२

२८	सालिक राम सेन	सदस्य	३
२९	श्री केदार सिंह सेन	सदस्य	३
३०	चन्□ प्रसाद शर्मा	सदस्य	४
३१	हरि बहादुर के.सी	सदस्य	४
३२	निर्मल गिरी	सदस्य	५
३३	दिपक बहादुर जी.सी.	सदस्य	५
३४	जु७ इर्तिमगर	सदस्य	६
३५	रेशम पुन	सदस्य	६
३६	खुमान सिंङ के.सी.	सदस्य	७
३७	१ान वहादुर जोगी कवर	सदस्य	७

प्रस्तावित गापा वा नपामा समावेश हुने गाविस वा नगरपालिकाको अचल सम्पत्ति विवरण (गाविस, नपा, कृषि, पशु, स्वास्थ्य, हुलाक, रेन्जपोष्ट आदि कार्यालयको एकमुष्ठ)

क्र.सं.	अचल सम्पत्ति	ईकाई (वटा, विगाहा, रोपनी, कठ्ठा आदि)	स्वामित्व रहेका साविक गाविस वा नपा	कैफियत
१	भवन	५	अर्खा, खुंग, नारीकोट,लिवांग, पूजा	
२	जमिन	२-११-०-३ २	खुंग गा.वि.स.	
३	गाडी	-		
४	मोटरसाईकल	६		
५	अन्य मेशिनरी	६		
६	अन्य			